

Таємниця трьох невідомих

Всеволод Нестайко

Таємниця трьох невідомих

*Третя частина з трилогії "Тореадори з Васюківки", яку розказав
уже Ява Рень*

Подається за виданням 2004 року

ТАЄМНИЦЯ ТРЬОХ НЕВІДОМИХ,

або

ПОВІСТЬ ПРО ТЕ, ЯК ПОСВАРИЛИСЯ ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ З ПАВЛОМ
ДЕНИСОВИЧЕМ І ЩО З ТОГО ВИЙШЛО

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ. Як це все почалось...

Чи знаєте ви Павла Денисовича? О, ви не знаєте Павла Денисовича! Чудова, надзвичайна людина Павло Денисович. Добрий, вихований, розумний. А який кмітливий! Це ж він вигадав штукакенцію для розстібування гудзиків. Після випробування її Степан Іванович Карафолька три дні не міг сісти.

Прекрасна людина Павло Денисович! Коли він іде селом, усі собаки гавкають від захоплення, а кури, гуси та інше птаство запобігливо розлітається врізнобіч, даючи йому дорогу.

Прегарна людина Павло Денисович! Його знають не тільки в навколишніх селах і районному центрі, а навіть у Жмеринці, де він іноді буває у родичів. А яка рогатка в Павла Денисовича! Боже мій, яка рогатка! Миколай Чудотворець, святі угодники! Надзвичайна! Незрівнянна! Неповторна! Побий мене вража сила, коли ще в когось у світі є така рогатка! Шкірочка з матиного шльопанця, рогачик з премічної горішини, а резинка з футбольної камери. Катапульта, а не рогатка. Павло Денисович влучає з неї горобчика за тридцять метрів. Ох ти, Господи, чому в мене нема такої рогатки!

Гана людина й Іван Васильович, — той самий, що заблудив у кукурудзі і вивісив дідові підштаники на телевізійній антені. Собаки також гавкають, а кури й гуси розлітаються врізнобіч, коїш Іван Васильович іде селом.

Гарна людина Іван Васильович, нічого не скажеш.

Павло Денисович дуже любить вареники з вишнями і може з'їсти їх цілу миску.

Іван же Васильович любить морозиво і якось вмаламунив за один раз вісім порцій.

У Павла Денисовича великі відстовбурчені вуха.

В Івана Васильовича — зовсім навпаки, а весь ніс і щоки в рудому ластовинні.

Павло Денисович говорить повагом, розтягуючи слова.

Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, — думки ледве встигають за його словами, а інколи якась думка й не дожене, і летить слово з уст Івана Васильовича таким собі легким метеликом без жодного змісту.

Але обидва, і Павло Денисович, і Іван Васильович, люблять поговорити. Весь час вони, як у нас кажуть, теревенять усякі баналюки і подеколи, бува, наплетуть такого, що самі здивуються, замовкнуть і якусь мить дивляться один на одного, кліпаючи очима. Та не було ще випадку, щоб вони розгубились і не знайшли, як викрутитися.

Вчителька Галина Сидорівна не нахвалиться Павлом Денисовичем та Іваном Васильовичем. "Прегарні люди, — каже вона, — незрівнянні, неповторні! Якщо я не доживу до нового навчального року, то тільки завдяки їм. Так вони мені життя вкорочують своєю поведінкою".

А як приятелювали Павло Денисович з Іваном Васильовичем! Боже мій, Господи, як приятелювали! Так можуть приятелювати лише великі люди. Один без одного — ні кроку. Один без одного — ні за холодну воду.

І от ці прекрасні люди посварилися. Мало сказати посварилися — побили горшки. Та як! На дрібнюсінькі черепочки, що й не збереш, і не склеїш.

Це було настільки неймовірно, що, якби мені місяць перед тим сказали, що так буде, що Павло Денисович й Іван Васильович проходять вулицею, не помічаючи один одного, мов незнайомі, я просто розсміявся б. Бо це аж ніяк не вкладалося в моїй голові. Але це так. Повірте мені на слово.

Тим більше, що Іван Васильович (або по-вуличному Ява) це я сам. А Павло Денисович — це мій друг, мій вірний і незмінний дружок Павлуша, з яким — гай-гай! — скільки різного всякого пережив я за своїх тринадцять років*.

*Прекрасний письменник Гоголь, і повість його "Як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем" — блискуча повість, але далі писати "під Гоголя" я не можу, не вистачає пороку. Вибачайте, далі писатиму вже, як умію. (Примітка Яви Реня).

Як же це сталося... Мабуть, доведеться все по порядку Якось на великій перерві Павлуша мені раптом каже:

— А давай запишемося в гурток малювання.

— Нащо? — питаю я здивовано.

— Як — "нащо"? Малювати будемо. Цікаво ж.

— Може, — кажу, — й цікаво. Хто вміє. А нам чого?

— Ти ж збирався колись стати художником.

— Ну, то й що!

Справді, був момент, коли мені на хвилиночку забандюрилося бути художником. Давно, ще в першому класі. Коли на уроці малювання вчитель Анатолій Дмитрович похвалив мене при всіх за те, як я намалював Курочку Рябу Але то було випадково. Та Курочка Ряба лишилася першим і останнім моїм шедевром у мистецтві пензля. Більше вчитель малювання мене ніколи не хвалив, і через кілька днів я вже мріяв бути директором кондитерської фабрики. До речі, саме тоді з'ясувалося, що я дальтонік, тобто не розрізняю зеленого і червоного кольорів, плутаю їх. Відтоді всі дуже люблять дивуватися з цього. Навіть моя мати. Покажуть щось і питають: "Скажи, якого це кольору?" І коли я неправильно кажу, сплескують у долоні: "їй диви!.. Ти справді не бачиш чи придурюєшся?"

Спершу це мене дратувало, та потім звук. Але яким же художником я міг бути, не розрізняючи кольорів! Це однаково, що німий співак. І Павлуша, наче нічого не знає, таке мені каже. От же ж, чесне слово!.. Я зміряв його поглядом і спитав глузливо:

— А ти що — відчув у собі талант?

— До чого тут талант?.. Але чому ж не спробувати... — Павлуша одвернувся й почервонів. — Кажуть, що в мене щось... виходить...

— Ах, кажуть!... Ха-ха-ха! Я знаю, хто це каже. Вона. Ще б пак! Авжеж, це вона.

Коли б ви бачили, що то за тюлька. Що він у ній знайшов — ніяк не збагну. Як її нема — хлопець як хлопець. А варто їй з'явитися — враз міняється просто на очах.

Починає крутитися, на місці не всидить. Сміється неприродним дурникуватим сміхом, кричить, усіх перебиває, нікому слова не дає сказати. І говорити починає так, ніби в нього вареник у роті, — здушеним горловим басом. Мабуть, йому здається, що він дуже дорослий, мужній і принадний... Гидко дивитися! І через те, що з ним таке робиться, я її ще більше не терплю.

І, звичайно, це вона його накрутила з тим малюванням. Гребенючка! А хто ж! Бо вона ходить у художній гурток. Навіть староста гуртка. І вважає себе великим скульптором. Виліпила з пластиліну дві якихось фігурки і думає, ніби вже Бога за бороду хопила. А коли була виставка робіт гуртківців, глядачі просто сміялися і, дивлячись на Гребенюччиного козака на коні, глузливо питали: "Ахто то на собаці їде? Ш?" (Це, до речі, я питав, але так воно й було — викапаний собака, а не кінь).

Павлуша на уроці писав їй записочку і, мабуть, щось там таке підмалював, бо я сам чув, як вона йому сказала: "А ти знаєш, у тебе виходить. Ти відчуваєш форму і добре передаєш рух". Ич, розумниця яка! Нахапалася від Анатолія Дмитровича слів і хизується. А Павлуша рота роззявив, вуха розвішав і вірить. А вона бачить, що він лопух, і грається ним, як кицька мишею. І тягне його в той гурток, бо, мабуть, хоче, щоб він її портрети малював, як Анатолій Дмитрович.

Учитель малювання Анатолій Дмитрович був без пам'яті закоханий у нашу Галину Сидорівну. І постійно малював її портрети. Всі стіни у нього в хаті були завішані портретами Галини Сидорівни. Завдяки тим портретам усе село знало про нещасливе кохання Анатолія Дмитровича. От і Гребенючка хоче, щоб Павлуша...

Я збирався йому все це розтлумачити і вже почав: "Ти гадаєш, що в тебе є талант..." — як тут, мов з-під землі, вигулькнула раптом Гребенючка.

— Не слухай його, Павлушо! — закричала вона. — Він просто заздрить тобі. От у нього справді жодних здібностей. Йому лише різні хуліганські вибрики в голові.

Він тільки й знає... А в тебе здібності... А він фуліган і на тебе погано впливає... Тут я її перебив і сказав:

— От я тобі зараз дам по портрету як будеш!.. А вона:

— Від тебе тільки цього й можна чекати. Фуліган!

— Мовчи! — сказав я, замахнувшись, щоб дати їй ляща. І тут Павлуша схопив мене за руку:

— Не чіпай!

— Що значить — не чіпай? Вона буде мені таке казати, а я...

— І ти їй кажи. Вона ж тебе не б'є.

— Спробувала б вона мене вдарити, я б її... я б з неї шашлика зробив! Хе! Щоб якась мавпа мене вдарила! Хе!

— Вона не мавпа, а людина! — басом сказав Павлуша.

— Ах, так! — скипів я. — То цілуйся з нею. Тьху! — Я вирвав свою руку, повернувся й пішов геть. І ще чув, як вона сказала:

— От і добре! Досить тобі під його дудку танцювати! Що він на це відповів, я вже не чув.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ. Шукаю напарника. Геніальна теорія Антончика Мацієвського. У мене виникає ідея

Спершу я навіть не дуже переживав. "А, нічого, — думалося мені, — завтра помиримось".

Ми не раз, бувало, сварилися з Павлушею, але через день — найбільше через два — хтось із нас перший заговорював, і сварка вмить забувалася. Як правило, заговорював той, хто був більше винен у сварці. Я вважав, що цього разу більше винен він. А що! По-перше, знає ж, що я дальтонік, і лізе зі своїм малюванням. По-друге, підняв на товариша руку. Ще трохи — і вдарив би. За що, питається? За Гребенючку?

І я сподівався, що назавтра Павлуша отямиться і все буде, як у тій пісні: "і за борт ейо брасает в набежавшую валну". Ну, я не вимагав, щоб він обов'язково топив Гребенючку (хай живе!), але щоб викинув її хоча б зі свого серця.

Та минув день, два, три... А він усе не заговорював. Він одвертався так само, як і я, і не дивився в мій бік. А на четвертий день дізнаюся, що цей довбеха записався-таки в художній гурток.

Це вже була зрада. І я не міг йому пробачити її. У мене всередині все клекотіло, як борщ у горщику. Ох ти ж, перевертню, зраднику нещасний! Кинув мене, дальтоніка, а сам подався в художники, у живописці. Знаючи, що я не можу туди, фізично не можу. Це однаково, що кинути друга на полі бою. Ох ти ж Юда! Юда Завгородній! Тільки так я зватиму тебе відтепер.

Ти думаєш, я плакатиму? Так? Ні! Не побачиш ти моїх сліз! Не побачиш ніколи. Думаєш, я без тебе не проживу? Зів'яну, як тая квіточка? Ось-ось-о! Перше ти зів'янеш, ти плакатимеш, ти приповзеш до мене на пузі і благатимеш, щоб я тобі пробачив! Я ж тебе знаю — ти занудьгуєш, занудишся через кілька днів серед отих олівців і пензликів. Без наших пригод і мужчинських розваг.

До речі, вчора я почув по радіо, що коли люди кажуть "вкусив комар", то вони кажуть неправду. Бо комарі-хлопці ще зроду ніколи нікого не кусали, позаяк вони вегетаріанці, харчуються винятково соком рослин. А кусаються тільки комариці-дівчата. Ті справді хижакі-кровопивці. Авжеж, авжеж — кусаються комариці! Такі, як ота гемонська Гребенючка. Саме вона, комариця кусюча, розлучила мене з Павлушею!..

І тільки-но я подумав про це, як — ой! — на лоба мені сіла комариця і преболяче

вкусила!.. Наче Гребенючка наврочила. У-у, кровопивця нещасна!.. Так я тебе тепер і називатиму! Комариця, кровопивця зловредна!..

І я відчув нагальну потребу щось устругнути. Щось таке... Таке, щоб світ похитнувся. Щоб у того Юди від заздощів у носі засвербіло.

Неодмінно треба встругнути. І до того ж негайно. Але що? Запустити щось у небо? Було. Запускали уже з тим Юдою на паперовому змії глечик зі сметаною.

Впіймати щось і... Теж було.

Піймали колись із Павлушею, тобто з Юдою, в лісі пугутькало і випустили під час лекції... От же ж! Як не треба, то тих ідей різних завжди повнісінька торба, а як треба, то хоч лобом у стіну гати...

Крім того — потрібен напарник. Без напарника, самому щось устругнути, по-перше, дуже важко, а по-друге, просто нецікаво. І я пішов на вигін до хлопців.

Вони сиділи кружка, курили й балакали про страшне.

Я мовчки підсів до них.

— Треба взяти неторгований казан, — зловісним голосом сказав Васько Деркач. — Тільки обов'язково неторгований: скільки за нього запросили на базарі — зразу куплять. Так-от, узяти неторгований казан. Зробити у дні маленьку дірочку. Піймати кажана. Піти до лісу о дванадцятій ночі. Знайти мурашник. Покласти кажана.

Накрити казаном. І одразу швидко піти, не оглядаючись. Бо кажан кричатиме дико... На другий день, теж опівночі, піти на те місце. Підняти казан. Там будуть лише кісточки кажанові. Розгребти їх паличкою. Знайти одну таку кісточку, як виделка. А другу — як гачок... І от, якщо ти хочеш, щоб хтось від тебе одчепився, треба його легенько відштовхнути тою виделкою. А як хочеш, навпаки, повернути когось, то треба зачепити гачком...

"Це ж бо Гребенючка, бісова душа, зачепила Павлушу тим гачком, а від мене одіпхнула виделкою", — подумав я.

— Брехня! — зневажливо пхикнув Карафолька. — Чого ж ти не одштовхнеш математичку щоб вона до тебе не чіплялась і двійок не ставила?

Хлопці засміялися.

— Найлегше за все сказати — "брехня", — надувся Вась-ко Деркач. — А ти ж не перевіряв?

— А що там перевірять! Ти б ще нас агітував чортів ловити або привидів. Пережиток! Неандерталець! — сказав Коля Кагарлицький.

Васько Деркач був-таки темний, як гудрон, і перебував під впливом своєї двоюрідної бабусі. Та бабуся, баба Мокрина, була дуже релігійна і забобонна.

— А все ж ті привиди якось, знаєте... — мовив Антончик.

Учора в клубі показували чеський фільм "Привиди замку Морресвіл". Фільм комедійний, але привидів і різної страшнючої чортівні там стільки, що в залі весь час охали й ахали. Після таких фільмів завжди хочеться побалакати про страшне. І хочеться довести, що тобі воно, те страшне, просто — тю!

— Взагалі в наш космічний, атомний вік усі ці привиди в замках — чистісінька

нісенітниця, — знов озвався Коля. — Усе це спростовується елементарною наукою...

"З цим, звичайно, нічого не вступнеш, — подумав я. — Дуже розумний".

— З одного боку, звичайно... Квантова механіка... Лазери... — брякнув Васько Деркач і, опустивши очі, почервонів. От бевзь! Можу закластися, що він поняття не має, що таке квантова механіка, що таке оті лазери. І зараз боїться, щоб хтось його не спитав. З таким теж не вступнеш.

— А головне — кібернетика, — авторитетно сказав Карафолька. — Наука зараз на межі створення електронного мозку — машини, яка цілком замінить людський розум.

"Тебе першого треба було б замінити к бісовому батькові машиною, щоб не задавався! — подумав я. — Якби мені навіть сто мільйонів давали, я б його в напарники не взяв".

— А все ж... — несміливо промовив Антончик Мацієвський. — Кібернетика... Лазери-шмазери... Я розумію. .. Але... От ви мені скажіть, що з людиною робиться після смерті? От жив-жив чоловік, усе відчував, думав, мріяв... І от раптом умер — і нема... Нема нічого! От як це може бути, щоб не було нічого? Повинно ж щось бути. От навіть за законами фізики. Ніщо з нічого не з'являється. Ніщо без сліду не щезає, а просто переходить в іншу форму... Закон Ломоносова-Лавуазьє. Залізно! От кожен з вас вірить, що він умре і нічого від нього не буде? Нічого він не буде відчувати, думати... От скажіть мені! Тільки чесно!

— Та ну тебе з твоїми розмовами! Найшов про що балакати — про смерть! Тьху! Замовкни! — обурено замахав руками на нього Карафолька. Він, незважаючи на те, що вважався серед нас найосвіченішим і найрозумнішим, бо був перший відмінник у класі, просто не терпів розмов про смерть. Одразу починав тюкати, тьхукати і махати руками. Він дуже любив своє життя і здоров'я. Навіть коли він чхав, то завжди сам собі казав тихенько: "Будь здоров, Степане!" І розмови про смерть, мабуть, вважав небезпечними для себе — наче той, хто говорить, тим самим може наврочити й зашкодити його дорогоцінному життю і майбутньому довголіттю.

Проте Антончик на Карафольчині прокльони особливої уваги не звернув.

— Ні, от серйозно, — сказав він. — От коли за законами фізики ніщо не щезає, то чому не можуть думки, розум, почуття... ну, оте, що називають душею... чому не може воно перейти у форму привида? Після смерті тіла. Га? Хіба це не науково? Хіба це суперечить науці? Га? Всі пороззявляли роти й презирнулися.

— Я читав, що в Англії є офіційно зареєстровані привиди, — вів далі Антончик. — Справді. Сам у журналі "Всесвіт" читав. У самісінькому Лондоні. І в інших містах. Живуть у старовинних замках і регулярно з'являються. От як це пояснити? Га?

— Та то ж... то ж у Англії, — заперечив Кагарлицький.

— А от легенда про Горбушину могилу, — не здавався Антончик. — Живе ж вона в народі. Скільки вже років... Триста, не менше. І кажуть же, що бачили люди, і не раз...

І тут мені стрельнуло!.. О!

— Хлопці! Ідея! — сказав я. — Ніж отак язиками ляпати, пропоную перевірити легенду про Горбушину могилу. На власні очі пересвідчитися, правду чи неправду

балакають. Піти вночі в п'ятницю й перевірити.

Хлопці знову пороззявляли роти й перезирнулися. Ту легенду про Горбушину могилу кожен знав змалечку.

...Це було в четвер... Перед сном я довго думав про Горбушину могилу. Але наснилася мені не вона, а наснився мені Антончик Мацієвський. Наче сиджу я у величезній залі на якійсь міжнародній науковій конференції. Навколо мене геть усі академіки сивенькі в окулярах. А в президії троє у червоних мантиях і білих перуках з бугелями. І перед кожним табличка з прізвищем. На одній написано "Михайло Ломоносов", на другій "Антуан Лавуазьє", на третій "Антон Мацієвський". Я придивляюся — справді Антончик! У мантиї і в перуці. Тю! Що за маскарад!.. Аж тут підводиться Ломоносов і каже "Слово для доповіді на тему "Перетворення душі людської після смерті на привид" надається академіку Мацієвському!" Я мало з стільця не впав — о Боже!.. виявляється, Антончик академік, а я йому потиличники давав!.. І, наче прочитавши мої думки, Ломоносов і Лавуазьє подивилися на мене і докірливо похитали головами... На цьому сон увірвався...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ. Легенда про Горбушину могилу

То була страшна легенда. Начебто давно-давно, ще за козацьких часів, повертаючись із турецького походу, стояли біля нашого села у долині кошем запорожці. Сотня сотника Горбуші. І сталася тоді дивна річ. Несподівано щез уночі мішок золотих дукатів, уся казна козацька, всі скарби, всі трофеї, з важкого походу везені. Скарбником у запорожців був старий козарлюга Богдан Захарко. Сотник Горбуша звинуватив його у крадіжці. Хоч як клявся старий Захарко, хоч як божився, присягався всім святим на світі, що не винен, але довести нічого не зміг. І наказав сотник Горбуша скарати Захарка на горло. Зітнули старому скарбникові сиву козацьку голову. І тут-таки й поховали Захарка. Рушила сотня далі на Запорозжя.

Минув час, сотник Горбуша повернувся у ці місця і купив цю землю, заклав маєток, збудував палац. І став жити на всю губу і грошей у нього було — як гною. Він пускав їх на вітер, щодня бенкетуючи, п'ючи й гуляючи з місцевим панством. Бо то ж він сам викрав тоді той скарб запорозький і закопав серед темної ночі у долині під вербою...

Та не принесли щастя сотнику Горбуші крадені козацькі дукати. Не минув йому злочин. Темними горобиними ночами став з'являтися йому привид безневинно страченого скарбника Захарка. У довгій білій сорочці, без голови, підходив він до Горбушиного ліжка і схилявся, простягав руки, чи то погрожуючи, чи то благаючи про щось. І такий страшний був той безголовий привид, що Горбуша схоплювався з ліжка і біг світ за очі, аж доки падав знесилений. На ранок його знаходили десь далеко в степу подряпаного, закривавленого, ледь живого.

І наказав Горбуша розкопати Захаркову могилу, спалити прах, а попіл вистрілити з гармати, щоб розвіявся по вітру. Сподівався, що так врятується від жахливих нічних видінь, оджене дух Захарка. Почали розкопувати могилу.

Розкопали — голова Захаркова є, а тіла нема. Пополотнів сотник Горбуша, аж сіпатися почав. "Копайте! — кричить. — Копайте, доки не знайдете!"

Сім днів і сім ночей безперестанку копали джури. Викопали величезне ямище метрів на сто завширшки, на двісті завдовжки. Але тіла старого скарбника так і не знайшли. А на сьому ніч на дні ями раптом роззявилось, зануртувало джерело, виповнилась яма водою і утворилося озеро, яке так і зветься — Захаркове.

Ще дужче спохмурнів, здичавів після того сотник Горбуша, ще більше пив, заливаючи мед-вином жах у своєму серці. Та однак темними горобиними ночами з'являвся йому безголовий привид скарбника і простягав руки. І Горбуша зривався й біг світ за очі. І от одного разу після такої ночі джури знайшли його на березі Захаркового озера під вербою, де колись закопав він крадений скарб, мертвого і... без голови. Пізнали його лише по сорочці та по шраму на плечі від турецької шаблі. А голову, як не шукали, ніде знайти не могли. Так його без голови й поховали. І збудували над його могилою каплицю. А невдовзі сам собою спалахнув маєток сотника Горбуші і згорів дотла. І оскільки був Горбуша нежонатий і жодних родичів не мав, земля його одійшла в казну. І лишилась від Горбуші лиш ота каплиця на сільському цвинтарі. Вона самотньо стояла серед порослих травною могил — старезна, замшіла цегляна каплиця з повибиваними ще років, мабуть, двісті тому вузькими вікнами, з напівпрочиненими іржаво-залізними дверима, яких уже ні зачинити, ні розчинити, бо на півметра вросли в землю... І тільки-но починає сутеніти, біля каплиці вже не побачиш живої душі. Люди обходили її десятою дорогою, бо казали, що те місце нечисте. Начебто щоп'ятниці (бо саме в п'ятницю був страчений Захарко) рівно опівночі з'являвся біля каплиці білий привид без голови. То приходив до Горбуші старий скарбник нагадати про себе. І з-під землі чувся стогін і приглушений крик жаху. Горбуша і в могилі не знав спокою, мучився, спокутував свій гріх.

Проте побачити привида міг не кожен. "Тільки якщо ти щось украв і прийдеш після цього в п'ятницю опівночі до каплиці, тоді тобі з'явиться привид", — казали люди.

А оскільки таких дурнів небагато, щоб після крадіжки бігти вночі до цвинтаря на побачення з привидом, то живих очевидців ми не знали. Тільки чули розповіді, що хтось колись бачив: чийсь прабабин свояк або ж прапрадідів кум.

У п'ятницю на вигоні я знову запропонував хлопцям перевірити легенду про Горбушину могилу...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ. Я беру в напарники Антончика Мацієвського. Крадіжка апарата. Ми йдемо в розвідку на кладовище

— То що — боїтесь? Г-геррої! — презирливо глянув я на хлопців.

— Та йди ти!

— Та ну тебе!

— Теж мені! — загомоніли хлопці.

— Це ж іще і вкрати щось треба, бо інакше... — мовив Антончик.

— А що — і вкрати! — не вагаючись сказав я. — Як для науки треба — можна і вкрати. А що! Ви розумієте, якщо з'ясується, що Антончик каже правду і що душа цілком науково, за законами фізики перетворюється на привид, — що це буде... Переворот у науці!

— Та що ти мелеш, — озвався Карафолька. — Який переворот? У якій науці? Навіть якщо тобі з переляку щось примариться, приверзеться, як ти доведеш?

— Як?! А сфотографую! — Ця думка майнула в мене так несподівано, що я й сам не чекав.

— А що? А що? — загорівся я. — Коли привид справді є, то він мусить вийти на фото. Обов'язково.

— А що?.. От, мабуть, таки так. Га? — невпевнено сказав Антончик.

— Дурниці! Мова твоя — як з гнилого клоччя батіг! — впевнено заперечив Карафолька. — Якби можна було сфотографувати привиди, це б давно уже зробили.

— Ти думаєш? — уїдливо сказав я. — Так щоб ти знав, що усі великі відкриття завжди робилися несподівано для сучасників. І дурні сучасники спершу завжди сміялися з геніальних Ньютонів і Едісонів. А вже потім дивувались, як то все просто і як це вони самі раніше не додумалися.

— Ой, держіть мене, бо я впаду! — не своїм голосом закричав Карафолька. — Едісон найшовся! Переекзамене-новщик! Скажи краще, скільки буде два на два.

Хлопці засміялися.

— Смійтесь, смійтесь! Сміх — це здоров'я! — спокійно сказав я. — Слухай, Антончику... коли вони такі... давай з тобою удвох. Га? Ти таки, я бачу, хлопець! З тобою таки можна в розвідку! А вони... — Я махнув рукою.

Антончик зашарівся від задоволення. Кілька днів тому, коли ми ще не посварилися з Павлушею, він був "глистюк паралізований", бо не пройшов по бильцю містка, як це робили ми з Павлушею.

— Ходімо! — кивнув я Антончику. — Вони ще в нас посміються на кутні.

Карафолька глузливо закричав нам услід:

— Тільки хай вам привид автографа на портреті поставить! Бо наука не повірить! Ха-ха!

І хлопці знову засміялись.

Але збити мене з пантелику їм не вдалося. В мене загорілося серце, і я вже палко вірив в успіх нашої справи.

І коли, одійшовши трохи, Антончик не дуже впевнено спитав: "Ти що, таки серйозно хочеш сфотографувати привида?" — я з таким запалом почав його переконувати, як це все гарно у нас вийде, наче то не він, а я сам придумав оту теорію про перетворення за законами фізики людського розуму і душі в привиди.

Антончик слухав-слухав, кивав головою, підтакував, а тоді скривився і сказав:

— Нічого все-таки не вийде. Це ж фотоапарата треба не якогось, а такого... якогось спеціального. Щоб уночі знімав. Моя "Смена" не візьме.

Я скипів.

— Ох ти ж, г-г... — хотів я сказати на нього за звичкою "глистюк паралізований", але вчасно збагнув, що одразу втрачу напарника, і сказав: — Г-герой! Теж іще! Якого там спеціального! Просто хорошого апарата треба. "Київ", чи що.

— А де взяти? — спитав Антончик.

— Як — де? Вкрасти, звичайно! Антончик аж спіткнувся:

— Ти що?!

— Однаково ж треба щось украсти. Щоб привид явився. То вкрадемо фотоапарат.

— Та ну! Можна десь пару яблук поцупити, кавуна абощо. В крайньому разі по шиї напотилять. А за фотоапарат ще й у тюрму посадять.

— Та ми ж потім повернемо, чого ти!

— Еге! А як заважають! Доказуй тоді, що ти повернеш.

— Та я сам крастиму. Ти лише на шухері стоятимеш, дрефло.

— А в кого? — вже спокійніше спитав він.

— Та в кого ж! У Бардадима.

— Ну-у... Ти ризикуєш! — довгасте Антончикове обличчя ще більше витяглося. — Той як заважає, руки й ноги з тіла повисмикує — стопудово!

Я й сам знав. Грицько Бардадим, двометровий здо-ровило-десятикласник, кулаком забивав цвях у дошку та ще й був, як то кажуть, у гарячому купаний: слово йому скажи — він уже заводиться. Його всі хлопці боялися. Але в нього був найкращий у селі фотоапарат "Київ" — з телескопічною лінзою і з такою чутливістю, що сам Фарадейович, наш сільський Едісон, казав, ніби тим апаратом можна знімати навіть під землею. Бардадим захоплювався фотографією, його знімки часто друкували в нашій районній газеті. Фотоапаратом своїм він дуже пишався і, звичайно, міг за нього повисмикувати руки й ноги зовсім просто. Але якщо вже фотографувати привид, то тільки Бардадимовим апаратом. А щодо ризику... Що ж... це навіть добре. Вже сама крадіжка апарата в Бардадима було діло неабияке, варте уваги широкої громадськості. А мені ж треба, треба довести тому іскаріотському Павлуші, кого він, Юда, проміняв на ту лелеку обскубану. Щоб він плакав, отакими слізьми плакав у подушку, карався, страждав і каявся. А я в його бік і не гляну. Хай кається! Хай! Щоб знав, як зраджувати друзів. Хай плаче! І задля цього можна й ризикнути.

— Але, мабуть, уже на тому тижні доведеться, — з надією сказав Антончик. — Бо сьогодні ж саме п'ятниця, а ми не встигнемо і вкрасти, і все інше. Га?

— Сьогодні, — твердо сказав я. — От просто зараз і підемо.

— Та чого так поспішати? Це ж така операція. Треба все обдумати, розрахувати.

— Що там розраховувати? Піти вкрасти, і все. Гайда!

Я просто так сказав, не задумуючись. А вийшло, наче наперед усе знав, як у воду дивився. Антончикові навіть на шухері стояти не довелося.

Бардадимове вікно було відчинене, на стіні біля вікна висів апарат, і в хаті й біля хати нікого не було. Простягай руку й бери. Я так і зробив. І ми з Антончиком городами дременули до річки.

— От здорово! От, їй-богу! От, чесне слово! — аж захлинався Антончик. — Ніхто б з хлопців не наважився, а ми... Та що хлопці, ніхто б у всьому селі. Ніхто б узагалі в світі... А ми... В Бардадима! Скажи!.. Правда? От!..

Антончика розпирало від гордості.

І тут біля річки ми несподівано побачили Павлушу.

Він сидів на березі, тримав на коліні довгасту дик-точку і щось мазюкав на ній пензлем.

Угледівши його, Антончик зиркнув на мене і вищирився:

— Га! Художник!

Він знав, що ми посварилися, і хотів зробити мені приємне — старався з усіх сил: кричав, кривлявся і пританцьовував. Антончик сам дружив раніше з Павлушею, але після того, як він кинув Павлушу у скрутний час на баштані, коли ми грали у фараона, той перестав з ним дружити. І тепер Антончик мстиво глузував з Павлуші. Це було негарно, неблагогородно, і не варто було б підтримувати його. Але я підтримав. І теж злорадно зареготав. Я, може, й не став би реготати, якби не ота дикточка. Я зразу побачив, що то таке. То була кришка від посилки. На зворотному її боці чорним олівцем була написана адреса:

Село Васюківка, вул. Гагаріна, 7, Гребенюк С. І.

У мене серце тенькнуло, як я те побачив. Ну — все! Ех ти! На Гребенюччиній дикточці малюєш! На сімейній, сказати б, дикточці. Від посилки, — яку їм прислала якась їхня тьотя Мотя. Скоро ти її спідницю носитимеш! Так на ж тобі:

— Га-га-га-га-га!

Він подивився на мене довгим сумним поглядом, і стільки в тому погляді було докору й гіркоти, що мені аж...

І нічого мені не аж! Можеш собі дивитися скільки влізе! І можеш собі малювати на Гребенюччиних дик-точках скільки хочеш. І можеш взагалі... Але скоро ти узнаєш...

Я міцніше притиснув під сорочкою Бардадимів "Київ". Скоро...

— Ти тут, художнику, фарби переводиш, а ми...

— Цить! — роздратовано перебив я його. — Ходімо швидше.

— Так-так, приготуватися ж треба... Така операція! — багатозначно, змовницьки підморгнув Антончик — ї не мені, а Павлуші. От тріпло! А втім, хай посвербить Юді. Він же цікавий страх, я його знаю.

З кам'яним обличчям я пройшов повз нього, навіть не подивившись на його дикточку, хоч мені дуже кортіло глянути, що він там намазюкав. Проте на якусь миттю-лечку я таки кинув косяка і встиг помітити, що він малював кущ і трошечки води біля нього. Найшов що малювати! Хоч би вже вербу малював, з якої ми в річку стрибали. Хоч історична верба. Я на ній рекорда поставив — з самісінького вершечка у воду стрибонув. Ніхто ще цього рекорда не перевершив. А то — кущ... Хоча... Може, під тим кущем Гребенючка колись сиділа. Дульцинея! Ну й гори ти разом з нею!

Я був збуджений, і в моєму серці ще не було страху перед тим, що буде мені за крадіжку. Цей страх з'явився лише тоді, коли, забравшись у кущі, ми з Антончиком почали розглядати апарат. То таки була машина ого-го! Я хоч і мало тямив у фотоапараті, збагнув це з першого погляду. Антончик розумівся на апаратах більше за мене. В нього була учнівська "Смена", він робив нею паршивенькі знімки і вважав себе великим спеціалістом. Він забрав у мене апарат, почав крутити його на всі боки і, наче мене й не було тут, захоплено бубонів сам собі під ніс:

— Кльовий апарат... Автоматична експозиція... Оптика. .. Ах, яка оптика! Затвор дуже зручний. Такий плавний спуск!

Він раз у раз прикладав апарат до ока і наводив його то на мене, то крізь кущ кудись удалину. І весь час захоплено ахав.

Мені стало гидко. Я крав, ризикував, мені, може, Бардадим руки й ноги повисмикує, а він тут ахає, розпоряджається і ще й привид знімати, може, збирається. І виходить, що він герой, а я десь ізбоку. Нащо воно мені тоді все треба!

Ні!

— Оддай сюди! Знімати буду я! Ти мені все покажеш, як треба робить, а зніматиму я. Давай!

Антончик неохоче простяг мені апарат.

— На! Тільки так зразу ти не навчишся, це треба місяців кілька...

— Може, кілька років? — уїдливо спитав я. — Розумник який! Сам же казав, що тут усе автоматичне, тільки наводь і клацай.

— Та треба ж знати, як будувати кадр, як вибирати освітлення і ще багато чого.

— Ага... будувати кадр! Нам не на фотовиставку. Аби в тому кадрі був привид... І взагалі— не дратуй мене, бо...

Антончик одразу присмирнів і почав показувати мені, де що крутити, натискати і як наводити. Я досить швидко це засвоїв. І для практики зняв пейзаж річки, Антончика, корову на березі і великим планом свою брудну порепану ногу. Більше знімати не став, бо лишилося всього десять кадрів. Проте цього мало вистачити, бо навряд чи привид стане довго позувати перед нами, добре, якщо пощастить клацнути хоч один раз.

До ночі апарат я заховав у сніні на горищі. Ї ми з Антончиком пішли на кладовище в розвідку. Треба було вибрати зручне місце для спостереження і визначити шляхи підходу, щоб уникнути різних непередбачених перешкод і прикрих недоречностей. Бо ви ж знаєте, що вночі на кладовищі лякає все: кущ може здатися людиною, звичайнісінька кицька— чортом (як засвітить очима), а коли не знати дороги і вгнатися ненароком у якусь ямку, то й збожеволіти можна, думаючи, що в могилу падаєш. Отже, розвідка в таких випадках абсолютно необхідна.

Кладовище наше край села. З вулиці відгороджене воно високим щільним парканом, посеред якого стоять важезні дубові ворота, завжди замкнені на великий висячий замок ("Щоб покійники не порозбігалися", — жартує дід Салимон). Але якби покійники справді хотіли розбігтися, то могли б це зробити дуже просто, бо загороджене кладовище було тільки з боку вулиці, з усіх інших боків загорожі не було. Одчинялися ворота дуже рідко — лише як когось ховали. І тоді, відчинені, вони виглядали незвично урочисто і значуще — то були ворота, що відділяли цей світ від того, живий, рухливий, галасливий світ від світу мертвого, нерухомого, мовчазного...

Атак, щодня, ворота мали звичайний, буденний, зовсім не цвинтарний вигляд. Може, тому що на них висіла поштова скринька. Хто й коли її повісив, я не знаю.

Але висіла вона давно. І повісили її, мабуть, тому, що більше тут повісити було ніде

— на всю довжелезну вулицю кругом самі низенькі тиночки або ворини. А пошта з другою скринькою була на протилежному кутку села: за три кілометри звідси.

З приводу цієї поштової скриньки дід Салимон теж жартував, казав, що туди можна кинути листа на той світ. "І дійде! Швидше, ніж до Жмеринки".

І ще ті ворота мали нецвинтарний вигляд, може, й тому що за ними, трохи праворуч, ближче до хати діда Салимона (обійстя діда межувало з кладовищем), росла величезна сосна, і десь на середині її голого стовбура, там, де він викривлявся і від нього відходили вбік два сучки, було лелече гніздо, змощене, звичайно, не без дідової допомоги. З приводу цього гнізда дід Салимон жартував також.

"Це, — казав він, — не просто лелеки. У них змагання з безносою. Вона, бач, людей косою підтинає, а вони все нових немовлят підкидають. І людство весь час зростає. Уже під три мільярди підбилося. А в двохтисячному році буде шість. Смерть відступає, життя перемагає".

І як усе-таки дід Салимон міг безперестанку жартувати, щодня бачачи перед носом хрести й могили! Неприємне це, однак, сусідство. Та ще той страшний Гор-бушин склеп майже біля самісінького дідового порога. Останні дві дідові вишні гілками своїми торкалися стін каплиці.

Звичайно, найзручніше дістатися до Горбушиної могили через город і садок діда Салимона. Не йти ж від поля через усе кладовище.

Дома в діда саме нікого не було. Дід на баштані, а баба на річку пішла, на пляж (до них племінник з дітьми з Москви приїхав, ми бачили, як вона їх повела). Можна було спокійно продумати і простежити маршрут на місцевості. Отже, так: з вулиці заходимо не до діда Салимона, а спершу до Карафольки (так зручніше, бо в діда тин, зачепитися можна, а в Карафольки ворини), далі Карафольчиним городом у дідову картоплю, минаємо свинарник, перелазимо через погрібню — і повз вулики в садок (от тільки б вулика не перекинути, бо буде кепсько). У садку залазимо в кущі смородини, і все. Звідси Горбушина каплиця — як на долоні. І головне — ми навіть не на кладовищі, а в садку, біля людей. У хаті не лише дід з бабою, агостей повно: племінник з дружиною і двоє дрібних діточок. Отже, нічого страшного. Не зрівняти, як ми з Павлушею діда Салимоногового роди-ча-запорожця ходили розкопувати або в Києві у Лавру. Я повеселішав.

— Буде порядок! Ходімо, Антончику! Треба трохи подрімати, щоб до ночі не зморило.

Ми полізли на вулицю. І тут зустріли Карафольку, який ішов додому. Він тримався рукою за лоба, і обличчя в нього було таке, наче тільки-но проковтнув кислцю.

— Ой хлопці, — скрикнув він, — там таке робиться, таке робиться! В Бардадима хтось його "Київ" потяг. Він певен, що хлопці. Прибіг до нас. "Хто, — кричить, — узяв?" І аж труситься. "Признаєтесь, — кричить, — прошу! Не признаєтесь, — кричить, — знайду, руки-ноги повіриваю!.." І, по-моєму, Яво, він на тебе думає...

Мене всього враз огорнула якась така млявість-мля-вість... І руки-ноги наче вже не мої, наче їх уже повисмикувано.

Карафолька відтулив руку од лоба. На лобі вилискувала здоровенницька синя ґуля.

— Що це в тебе? — спитав Антончик.

— Та... — зам'явся Карафолька. — Об щось перечепився і впав... А ти, Яво, йому краще на очі не показуйся, серйозно... Ну, я піду, прикладу щось холодне, бо... — Він скривився і, схопившись уже обома руками за ґулю, шмигонув у свій двір.

Якийсь час ми мовчки йшли вулицею. В Антончика очі були, мов у того кота, якого загнав на грушу лютий собака. Він уже кілька разів зітхав, і я відчував, що він зараз щось скаже. І він сказав:

— Слухай, Яво, а може, признатися... І оддати йому апарат, бо, знаєш... Га?

Він таки був полохливий, цей Антончик Мацієвський. Я не міг говорити, бо ще не впорався з тою млявістю. Тільки заперечно похитав головою.

— Як хочеш. Мені що... — знизав плечима Антончик. — Я просто хотів, щоб тобі краще. Бо, знаєш...

Це він натякав, що то ж я вкрав апарат, і мені відповідати, а його, мовляв, хата скраю. От!

Павлуша все-таки ніколи б так не сказав.

Я подивився на Антончика, як на ту вошку, і процідив:

— Як ти таке дрефло, я можу й сам. Антончик замахав руками:

— От, ти зразу! Який гарячий! Уже й слова сказати не можна. Це я просто так. Ми ж завтра зранку оддамо, так що... Це Карафолька, дрефло, панікує... Де зустрінемось?

— Біля клубу, об одинадцятій...

— Все! Ясно! Я навіть не лягатиму, щоб не проспати... Ну, до вечора! — І він побіг до своєї хати, петляючи й озираючись, наче за ним хтось гнався.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ. Привид. Увага! Знімаю!

Дома дід Варава зустрів мене словами:

— Тебе Гришко чогось питає, Бардадим. Сказав, як прийдеш, щоб до нього зайшов.

Як то часто буває у хвилини небезпеки, я навіть не злякався. Просто все в мені напружилося і в голові дзиґою закрутилася думка — що робити? Треба негайно забрати з горища апарат і гайнути з дому.

— Та, — байдужим тоном сказав я. — То він хоче їхати ввечері по рибу. З-під ліхтаря. Щось там таке винайшов, хоче випробувати.

— І кращої компанії, як ти, не знайшов? — скопив на мене око дід.

— А я знаю... — знизав я плечима. — Просто, мабуть, човник у нього легкий, а помічника треба... І щоб важив небагато, і в рибальстві тямив...

Ой, тільки б не забрехатися! Дід мій брехню за п'ять кілометрів чує. Треба не дати йому розпитувати, самому щось питати.

— А ви, діду, не знаєте, у нас на горищі десь було... таке... ну... щоб ліхтарика до корми припасувати? От я полізу знайду...

І, не чекаючи дідової відповіді, швидко подряпався на горище. Серце в мене вже теліпалося, як свинячий хвіст. Швидше-швидше-швидше! Що, як Бардадим зараз знову приїде! Я вихопив апарат з-під сіна, засунув під сорочку й поліз донизу.

— Ой, щось живіт заболів! — скрививсь я, одвертаючи свого живота з апаратом від діда. І, не даючи йому отямитися Гшмигонув повз нього за клуню, а там пригинцем поміж соняхами та кукурудзою на вулицю — і за село, у гай...

До пізнього вечора, аж поки зовсім стемніло, тинявся я в гаю, у степу, по кущах понад річкою.

Кепсько мені було, дуже кепсько. Я був як той заєць полохливий, мені навіть здавалося, що в мене вуха ворухаться, коли я, озираючись, прислухався до найменшого звуку, щоб не натрапити комусь на очі. І як оті злодії живуть на світі? То ж не життя, а мука пекельна! Весь час ховатися, чекати, що тебе от-от схоплять, увесь час думати про свій злочин, жодної хвилики спокійної не маючи.

Бідні злодії! Нещасні люди!

Коли вже зовсім стемніло, я крадькома, попідтинню подався до клубу. Я спеціально призначив збір Антон-чикові біля клубу, бо на клубі є годинник. Нам треба ж було рівно на дванадцяту. А я годинника не мав. А красти десь ще й годинника — це вже було занадто.

Біля клубу — безлюдно. Сьогодні п'ятниця, і ні кіно, ні танців у клубі нема. У них кіно тричі на тиждень — по вівторках, четвергах і суботах, а в неділю танці.

Годинник показував за чверть одинадцяту.

Я заліз у кущі навпроти клубу і почав чекати.

Об одинадцятій Антончик не прийшов.

"У нього ж теж нема годинника, нічого страшного, ще є час", — вирішив я.

Чверть по дванадцятій Антончика не було.

"Мабуть, не може вийти з хати, чекає, поки поснуть", — вирішив я.

О пів на дванадцяту з темної вулиці почулися кроки. Він?!

За-сви-ста-а-ли коза-козаченьки в похід з полу-но-б-о-очі... —

напівголосом проспівало з темряви. То вертався з чайної п'яненко Бурмило.

І знову тиша.

За чверть дванадцята. Повз клуб заклопотано пробіг чийсь собака. Антончика не було. Не прийшов. Злякався. Ні, Антончик — це не напарник. Павлуша прийшов би обов'язково.

Ех, коли б зі мною оце зараз Павлуша! Зовсім був би інший настрій...

Чекати більше не можна. До діда Салимона звідси йти хвилин з десять, не менше.

Я вилажу з кущів, розминаю заляклі ноги і ще з якоюсь останньою надією вдивляюся в темряву. Може ж, таки йде Антончик... Ні, нема.

І я вирушаю.

Іду вулицею і чогось спотикаюся на рівному місці.

Ех, коли б оце зі мною зараз Павлуша! Зовсім було б усе по-іншому.

І що йому бракувало? Так же ж нам добре було удвох. Так же ж ми гарно мріяли удвох про ту славу всесвітню. .. І стільки зусиль на здобуття її витратили марно... І раптом він кинув мене і пробивається до слави сам. Ну хіба це не зрада? А що, як він справді стане великим художником? Хіба це по-товариському? Він стане великим

художником, лауреатом. А я лишуся отаким сміш-няком, що лиш кипить і булькає, а толку ніякого.

От і зараз. Ну куди я йду? І чого? Йду фотографувати привида. На Горбушину могилу. Сміх! Повірів, що душа і розум людський за законами фізики перетворюються на привид. І хто це сказав? Теж іще класик об'явився! Філософ-теоретик! Антончик Мацієвський, дрефло і нікчема.

Які там привиди! Ніяких привидів у нас і близько нема. Подумаєш, в Англії. За кордоном у них і справді все це може бути — у них і ку-клукс-клан, і гангстери, і негрів убивають, і привиди, звичайно... А в нас — наука, космонавти, і зарядка по радіо.

То що — не йти, може?

Ех, якби можна було...

/Але ж завтра хлопці дізнаються — засміють. Та й для чого ж я тоді апарата вкрав? Однак уже Бардадим кінцівки повисмикує.

Піду. Звісно, ніяких привидів там нема, але для очистки совісті піду.

Погода зіпсувалася. Знявся вітер. По небу гінко плинули темні клубчасті хмари. І повний місяць, що півгодини тому осявав усе навколо, тепер ледь прозирає крізь хмари світлою плямою, а то й зникає зовсім.

Але я подумав, що погана погода — якраз для привидів гарна погода. В усіх книжках привиди з'являються саме під час негоди, коли віє вітер, січе дощ, шаленіє шаруга...

Пригнувшись, я пролажу між воринами і, по-лелечо-му переставляючи ноги (щоб менше шарудіти), обережно простую Карафольчиним городом. Ось уже й дідова картопля.

Тихо. Всі сплять. Тільки в хаті діда Салимона хтось заливисто, з викрутасами хропе: то густо й скрипучо, як старий тартак, то високо й тоненько, наче лобзиком випилює. Мабуть, племінник-москвич. Зі свинарника йому в тон підрохкує льоха. Я навіть розвеселився від цього дуєту. І стало мені не страшно аніскілечки. Чого я, дурний, боявся? Ось зараз дійду до каплиці, хвилин зо п'ять почекаю, клацну кілька разів капицю, щоб у хлопців жодних сумнівів не виникло, що я тут був, та й піду додому. Заздалегідь зняв з об'єктива кришку, поставив палець на кнопку. Чого там чекати п'ять хвилин? Можна й зразу клацнути і йти додому. Он люди вже десятий сон бачать, а я, як дурень, у негоду (ич, який вітер!) цвинтарем вештаюся. Придумав! Устругнув! Павлуша й бровою не поведе. Лише гмикне зневажливо: "Подумаєш, кладовище! Ох, як оригінально! Ніби ми з тобою не ходили вже викопувати діда Салимоного предка-запорожця з могили, і в Києві в Лаврі не були уночі. Посоромився б!"

І мені справді стало соромно, що я так нецікаво, не-оригінально придумав. Не буду, звичайно, чекати й хвилиночки. Дійду до каплиці і одразу назад.

Я минув свинарник, переліз через погрібню і, мацаючи перед собою руками, щоб не перекинути вулики, посував у садок.

Он уже в кінці саду вимальовується на тлі неба Гор-бушина каплиця.

І враз... Враз холодні слизькі мурашки потягли мою душу по спині вниз, у п'яти. Та

й у п'ятах душа моя не втрималась, вискочила і пішла в землю. Я заціпенів без душі, порожній, як бубон. Нічого в мені не було, нічогісінько... Крім жаху.

Біля Горбушиного склепу стояв... білий привид. Білий привид без голови. Стояв, гнівно розмахуючи руками. А зі склепу чувся приглушений стогін.

Я трусонув головою.

Привид не щез.

Я протер очі рукою.

Привид був на місці. Старий козацький скарбник Захарко ходив навколо могили свого підступного вбивці і мстиво сварився кулаком.

Я ущипнув себе за руку (може, я сплю і це мені мариться). Боляче. Ні, не сплю.

Привид стояв, трагічно розмахуючи руками. Білий. Без голови. Я бачив його дуже чітко на чорному тлі каплиці. І оте темне біля шиї — то ж, мабуть, плями крові.

Раптом здалося, що він наближається до мене. А я не міг зрушити з місця від страху. Минула секунда, дві, три... Ні, не наближається. Ходить біля каплиці й свариться кулаками. А крізь шум вітру явно чути з-під землі стогін і плач сотника Горбуші.

Я вже ладен був дременути навтьоки, аж згадав про фотоапарат, що тримав у руці.

Знімай, дурню, це ж те, заради чого ти йшов!

Знімай, ну! Це ж...

Я підніс апарат до ока, навів на привид і клацнув. Ну, зараз щезне... Але привид не щезав.

Це суперечило всім моїм знанням про привиди. І тут мені стало зовсім моторошно. Я почав помалу задкувати до вуликів. А очима прикипів до привида, не зводячи з нього погляду. Я не міг

повернутися до нього спиною. Мені здавалося, що тоді він кине́ться на мене ззаду і схопить руками за горло. Це закон. До привидів не можна повертатися спиною. Вони цього страшенно не люблять.

Тільки стукнувшись задом об вулик і почувши, як загрозливо загули в ньому бджоли, я на мить одірвав погляд від привида, щоб нагледіти шлях до втечі. Так само задкуючи, я переліз навпомацки через погрібню.

І вже як зайшов за свинарник, лише тоді, востаннє кинувши погляд на привида, повернувся і дав драчки.

Загорожу я перескочив з ходу, навіть не зачепивши верхньої ворини. Такому стрибкові міг би позаздрити колгоспний жеребець Електрон.

Я біг вулицею, весь час озираючись, чи не женеться за мною привид старого Захарка. І часом мені здавалося, що позаду в темряві щось біліє. Тоді я вмикав надзвукову швидкість, бо навіть вітер уже у вухах не свистів.

Я не пішов, звісно, спати в хату, але й надворі лишатись побоявся. Заліз у сарай, де стояла наша корова Контрибуція, і зарився там з головою в сіно. Мені треба було, щоб поряд була жива душа, хай навіть коров'яча. Мене заспокоювало її сонне зітхання. Під ці зітхання я й заснув нарешті.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ. Іду до Бардадима. Бий! Нокаут! Мій тріумф

І дивно, незважаючи на такі страшні переживання, мені нічого-нічогосінько не снилося в ту ніч, і я спав як убитий. Тільки заснув, як одразу й прокинувся. Уже був ранок, і мати доїла Контрибуцію. Коли я заворушився, вона одразу побачила мене і не здивувалась. І не лаяла. Тільки спитала насмішкувато:

— Ну, як риба? Щось не бачу.

Дід таки повірив моїй брехні про нічну рибалку з Бардадимом, а той увечері так і не приходив.

— Та... — махнув я рукою: мовляв, не питайте, нема чим хвалитися, і, вибравшись із сіна, боком, ховаючи під сорочкою апарат, вишмигнув повз матір із сараю.

До Бардадима! Негайно! Поки він не прийшов. Бо подумає, що я таки насправді вкрав. Може, вмовлю. Все йому поясню. Все-все! Там же в апараті доказ. Ой, тільки б вийшло щось на плівці. Тільки б вийшло.

У голові в мене все крутилося, стрибало і переверталось...

Бардадим, пирхаючи, умивався на подвір'ї біля криниці. Я важко зітхнув і рішуче підійшов до нього.

— Грицько!

Він підвів на мене мокре обличчя. Я простяг йому апарат.

— Бий, Грицько! Бий! Це я твого апарата вкрав. Бий! — Я підставив йому свою пику і замружився, чекаючи удару

Але удару не було.

— Для чого брав? — пробасив Бардадим...

— Привида вночі знімав... На Горбушиній могилі.

— Зняв?

— Зняв.

— Бре!

— О! — черкнув я себе долонею по шиї.

— Ану ходімо проявимо.

— Ходімо, — писнув я, ще не вірячи, що так легко минулося.

На ходу втираючись рушником, Бардадим повів мене в хлівець, де в нього була обладнана фотолабораторія.

Потім у цілковитій темряві, що аж очі боліли витріщати, він щось клацав, шарудів плівкою, хлюпав у якихось мисочках. Я лише здогадувався, що він дістає з апарата плівку і пхає її у проявник, промиває і знову пхає у фіксаж.

Я з трепетом ждав. Невже нічого не буде?

Нарешті він одчинив двері хлівця і вийшов, тримаючи в руках мокру плівку. І одразу підніс її до очей, роздивляючись.

— Ну що? Що? Що? — аж підскочив я од нетерпіння. — Та цить! — кривився він спершу і мружив очі, вдивляючись у плівку. І раптом вигукнув:

— Є!.. От чорт!.. Є!.. Щоб мене грім побив, щось є!.. От чорт!..

Обличчя в нього було по-дитячому розгублене.

— Дай! Дай! — схопив я його за руку.

І він, який іншим разом обов'язково дав би мені за таке ляща, покійно схилювся, показуючи мені плівку.

Ой! Є! Таки є! Правда, не дуже чітко, навіть дуже не чітко, але є! Видно білий обрис Горбушиної каплиці (негатив же!) і на ньому темний силует — тулуб, руки, а голови нема...

Мене враз охопило таке почуття, що я й переказати не можу. Ото є російське слово "восторг". Так ото саме той "восторг" мене охопив. Отой "вос", що ніби до неба торгає. А мені здалося, наче я стою вже не на землі, а на якійсь повітряній подушці (як оті сучасні кораблі). І та подушка росте й підносить мене все вище й вище.

Матінко моя! Невже ж це я зробив таке, чого ніхто в світі ще не робив! Сфотографував привида, живого привида сфотографував!

— Ану, розкажуй, як це було! Тільки не бреш, бо... — Бардадим підніс мені до носа свій кулачище. Але я спокійно одвів його від свого носа. Чого мені боятися? Чого б це я брехав?

І я розказав Бардадимові чистісінько все, навіть як наввипередки хрсіпли племінник-москвич і льоха.

— Чортівня якась! Привид! — знизав плечима Бардадим. — Який у біса привид? Нема ніяких привидів! Які можуть бути привиди? Люди в космосі літають, а ти — "привид".

І тут я йому видав суть теорії про цілком наукове перевтілення за законами фізики розуму і душі людської у привиди.

— То! — сказав Бардадим. — Дурницю якусь верзеш — купи не тримається.

Але в очах його не було переконання. Швидше були непевність і збентеження. Бардадим, чесно кажучи, не був відмінником. Він більше вмів працювати руками, ніж головою. Що-що, а академіком він не стане — це точно.

— А що ж це тоді таке, як не привид? — спитав я.

— Лихий його зна! Може, хтось перевдягнувся, щоб тебе налякати.

— А голову куди подів? Одрізає на врем'я? І ніг не було. Він наче в повітрі витав... Я ж бачив.

— Ну, от хай плівка висохне, надрукуємо — буде видніше.

Зненацька з-за тину вигулькнула голова Антончика Мацієвського.

— Га? Що? Є щось? Є? — криво усміхнувся він. Я кинув на нього вбивчий погляд і одвернувся.

— Ну чого ти? Чого? Мене мати не пустила. Клянусь. Що я — винен? Замкнули в хаті. Клянусь.

Я мовчав, не дивлячись на нього. Тоді, звертаючись до Бардадима, він знову спитав:

— Є щось? Є? Так?

— Та є, — неохоче озвався Бардадим. — Схоже на привид, але хто його зна...

— Я гляну. Можна, я гляну? Ну, будь ласка, будь ласка! Я гляну Можна?

Він так просив, що навіть у мене не вистачило духу відмовити йому

— Іди, — сказав Бардадим. — Тільки руками не мацай. Отак бери двома пальцями за край.

Витягнувши шию, Антончик благоговійно глянув на плівку.

— У-у! Справді! У-у! Привид!

І раптом рвонув з усіх ніг з двору.

— Ти куди?

— Зараз! — уже з вулиці гукнув він.

Хвилин за десять у Бардадима на подвір'ї було повно люду. Всі хлопці з нашого кутка збіглися сюди: і Вась-ко Деркач, і Коля Кагарлицький, і Степан Карафолька, і Вовка Маруня... Не було тільки Павлуші...

Горобцями стрибали вони навколо Грицька Бардадима і, одпихаючи один одного, без утаву галасували:

— Ану-ну!

— А дай я!

— Та пусти, я гляну!

— Та я ще сам не роздивився.

— Ух ти! Оце так!

— Диви-и!

— Ох ти!

Нарешті плівка підсохла і Бардадим пішов друкувати знімки. Я попхався у хлівець слідом за ним, хоч мені там і нічого було робити. Хлопці шанобливо розступилися, даючи мені дорогу. Васько Деркач сунувся було й собі за мною, але Бардадим, пропустивши мене, мовчки одіпхнув Васю і зачинив двері. Гордість сповнила мене по вінця і навіть перехлюпнулася через край. Я з Бардадимом, а ви всі — "атвалі!" (як казав Будка, наш київський приятель).

Бардадим заклав плівку у збільшувач, ввімкнув його — негативне зображення відбилося на фотопапері. Вимкнув і поклав фотопапір у ванночку з проявником.

І в неприродному цирковому світлі червоного ліхтарика я бачу, як на фотопапері починає проступати справжнє зображення темної Горбушиної каплиці і білого привида на ньому. Серце моє на мить зупинилось, а потім забилося з подвійною швидкістю.

Є! Є фотографія привида! Хай тепер хтось скаже, що я брешу. О! О! Речовий доказ! Самому Патону, президентові Академії Наук, покажу, як треба буде!

Ур-ра!

Коли ми винесли ще мокре фото надвір і показали хлопцям — говорити хлопці вже не могли. Вони тільки мовчки презиралися круглими півнячими очима і здивовано витягали свої мармизи.

У боксі це називається нокаут. Це коли суперник від нищівного влучного удару гепається на землю і лежить догори ратицями, як неживий...

Такого тріумфу перед хлопцями я ще не знав ніколи. Навіть коли ми ото з Павлушею викамстролювали різні штуки, то я усе-таки ділив славу з ним. І для мене то

була не ціла слава, а півслави. Лише тепер я зрозумів, що справжня слава неподільна. Справжня слава — це коли ти сам, сам-один п'єш її повними барилами, не даючи нікому ні краплі. Ото насолода! Ото щастя!

Ех, який жаль, що нема зараз тут того юдівського Павлуші! Ото б закрутився дзигою, ото б застрибав, як карась на сковороді. І де він ходить, чорти б його взяли? Мабуть, водить десь пензлякою на папері, мазило нещасне. Ну, нічого, він сьогодні все одно довідається рано чи пізно.

Все одно!

Я уявив собі, як це все буде, і мені стало щиро, від душі його шкода. Як він переживатиме! Але — сам винен.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ. Антончик намагається висунутися на перший план. Історія Карафольчиної гулі. Атака баби Мокрини. Атаку відбито

Неприємно було тільки те, що своїм подвигом я підтверджував філософську теорію страхополоха і зрадника Антончика Мацієвського.

Оно він уже крутиться і весь час радісно вигукує:

— А що я казав! Га! Що я казав! Людський дух не може зникнути просто так, без сліду Він мусить у щось перетворитися. Абсолютно! За законами фізики! Що я казав!

Висуває, бач, себе на перший план. Черв'як! Ну, мене так просто не відштовхнеш.

— Ти б, — кажу йому, вкладаючи у свої слова якомога більше зневаги, — ти б краще розповів людям, як ти мене вночі самого кинув, як ти здрейфив і не прийшов. Тепер-то ти герой!

Він одразу скапустився.

— Та я... Та що... Я ж казав... Мене мати не пустила... Що я — винен?

Хлопці презирливо запхекали. Антончик був мені уже не страшний. Він був уже знищений. Сонце моєї слави неподільно засяяло на небокраї.

— Так — на мене! — скопив губу Антончик. — Карафолька онде-о Бардадимові сказав учора, що то, мабуть, ти апарата вкрав, так йому нічого, а все на мене.". Так...

— Чого ж нічого! — усміхнувся Бардадим. — Він своє получил. Більше не клепатиме.

Карафолька налився, як помідор, одвернувся і, схилившись, почав чухати ногу (нога йому, бач, засвербіла!). Он воно що! Он звідки тая гуля на Карафольчиному лобі! Бардадим, виявляється, шляхетний хлопець — не любить донощиків.

І злості на Карафольку в мені не було зараз. Шкоди ж він своїм доносом не зробив мені жодної. А слава моя від цього засяяла ще яскравіше.

— Ану ходім до каплиці, глянемо, що воно там і як, — сказав Бардадим. І ми вервечкою потяглися за ним на кладовище.

І хоч зараз був ранок, серце в мене чогось тенькало, коли ми пробиралися серед могил до каплиці. Після того як я побачив та ще й сфотографував тут привида, це місце стало для мене по-справжньому страшним. Навіть удень.

Біля Горбушиного склепу ми, звісно, ніякого привида не вгледіли. Замість привида по кладовищу ходила баба Мокрина, двоюрідна Деркачева бабуся, і рвала в мішок

траву для кролів. Васько відразу підбіг до неї і випалив:

— Бабо! Бабо! А Ява сьогодні вночі тут привида сфотографував.

— Свят! Свят! Свят! — обкидала себе хрестами баба Мокрина. — Ти що таке патякаєш? Свята Варваро Великомученице, спаси і сохрани...

— Справді! До чого тут ваша Варвара? Оно гляньте! — і, взявши в Бардадима знімок, показав бабі.

Баба спершу довго його розглядала, потім розпитувала, а тоді переможно сказала:

— Правильно! Він! Привид! Канєшно! Нарешті! — І вона радісно захрестилася. Ми здивовано презирну-лись — чого це вона.

— Нарешті! — повторила баба Мокрина. — Може, хоч тепер ви не будете, іроди, кепкувати й знущатися зі всього святого. Може, хоч тепер повірите в існування сили духовної, безтілесної... Явив-таки видіння отроку Яві! Нарешті! Щасливий ти, синку! Дай Боже, щоб з твоєю допомогою навернули ми на путь праведний, істинний це стадо заблудле. Хай благословить тебе Матір Божа!

Баба Мокрина тричі перехрестила мене, потім раптом схилилася й поцілувала.

Я відсахнувся і, перечепившись об могилу, трохи не впав. Щоки мої горіли. Отаке! Цього ще мені бракувало!

— Ви, бабо, не так зрозуміли. Ніякого стосунку до Бога це не має. Це привид не божественний, а науковий, за законами фізики.

— Атож, атож... це ти, синку, не розумієш, — лагідно усміхнулася баба Мокрина. — Привид — він привид і є. І якщо ви мені Миколая Чудотворця по науці виведете — я обижатися не буду. Мені науковий Миколай Чудотворець теж милий буде...

Хтось із хлопців хихикнув.

Один — нуль! На користь баби Мокрини.

Треба було негайно кінчати дискусію.

Не даючи їй розтулити рота, я швидко промовив:

— Ходімо, хлопці, до діда Салимона. Треба з ним побалакати... Будьте здорові, бабусю, кланяйтесь Варварі Великомучениці!

— Привіт Миколі! — тоненько підгавкнув Антончик Мацієвський (ич, гріх свій спокутує!).

Хлопці зареготали (багато їм треба?). Лагідна усмішка враз зникла з лиця баби Мокрини, натомість з'явився вираз гніву.

— Ох ви ж, гаспиди, іроди, анциболотники трикляті! Богохульці сопливі! Щоб вас чиряки обсіли! Щоб ваші язики до зубів поприростали! Щоб на вас гикавка напала! Щоб...

Під ці нескінченні бабині прокльони ми подалися до діда Салимона.

Але й баба — га? Яка була хороша, тиха й лагідна. А тепер, бач, як лається! Негаразд, бабусю.

Один — один. На нашу користь.

Коли ми вже зайшли у двір до діда Салимона, Карафолька сказав:

— Тільки якщо ти серйозно до діда, то їх нікого нема вдома. Сьогодні о шостій

ранку на автобус подалися всі.

У Комишеваху поїхали, на весілля. Дідова сестра онуку заміж оддає. А що ти хотів?

— Та нічого особливого. Просто це ж таки його територія. Може ж, він щось зна. І взагалі...

— Та-а-к! — задумливо протяг Бардадим. — Ну що ж, ходімо! Тут нам робити нічого. Поки що картина туманна, картина неясна. Єдине, що я можу сказати, — за апарат свій я ручаюсь: він зафіксував те, що було. А що то було — це вже я не знаю.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ. "Два кольори мої..." "Геть звідси!" — каже мені Павлуша. Друга атака баби Мокрини

Тепер головне моє завдання полягало в тому, щоб, доки я на коні (ви ж бо знаєте, у житті все буває), про мій всесвітньо-історичний подвиг якнайшвидше дізнався Павлуша. Щоб якнайшвидше він розкався у своїй зраді, заплакав, щоб я міг його простити і ми помирилися. Бо, слово честі, мені вже набридло... Але як зробити, щоб він дізнався? І не видно його ніде. Звичайно, хтось із хлопців йому нарешті розкаже. Та коли? Це може бути й завтра, і післязавтра, і за три дні. Не просити ж когось спеціально. І не йти ж самому доповідати.

О! Гребенючка! Треба діяти через неї. Треба, якось ненароком їй усе розказати, а вже вона йому переповість точно. Головне — ненароком. Щоб вона не здогадалася, що спеціально.

Гребенючка жила на довжелезній вулиці Гагаріна, що вела від автобусної зупинки аж до річки.

Попрощавшись з хлопцями, я побіг на ту вулицю. Гребенючку я побачив ще здалеку — вона з сапкою поралася на городі.

Безтурботно помахуючи лозинкою, я пройшов повз її двір, навіть не глянувши на неї, одвернувшись у протилежний бік.

Головне — ненароком. Щоб вона не здогадалася... Минувши кілька хат, я повернувся й пішов назад.

Вона не бачила мене.

Дійшовши до автобусної зупинки, я знову пішов вулицею. Тепер я вже стиха насвистував щось бадьореньке.

Вона не чула. Бо навіть не підвела голови.

Пройшовши кілька хат, я повернув назад. Тепер я насвистував уже голосніше.

Вона, однак, не чула.

Дійшовши до автобусної зупинки, я знову повернув назад.

Головне — ненароком, щоб вона не здога... Я вже вголос співав пісню:

Два кольори мої, два кольори:

Червоний — то любов,

А чорний — то журба-а!

Що — не може людина іти й співати? А як у неї настрої гарний! Дуже просто!

Вона лише вимахувала сапкою — аж миготіло. Мовби то не я співаю, а жаба кумкає.

Коли я увосьме ненароком проходив, співаючи, вулицею, сусідка її, тітка Уляна, вийшла на поріг і з-під руки глянула на мене. І дивилася довго, аж поки я зник з очей.

А Гребенючка навіть не ворухнулася в мій бік. Позакладало їй, чи що? Пгуха тетеря! Це я так цілий день ходитиму.

Я взяв грудку й ненароком кинув у неї. І вцілив по нозі. Вона не випросталася, тільки голову повернула:

— Ти чого?

— Нічого, — спокійно сказав я і ненароком спитав: — А що ти робиш?

— Танцюю! — відповіла вона, продовжуючи сапати.

— А я сьогодні вночі на кладовищі був... — почав я.

— Ну й дурень, — мовила вона і повернулася до мене спідницею.

— Ох ти ж зараза! — ненароком (от уже, слово честі, ненароком) сказав я, схопив грудку і шпурнув у ту спідницю. А що б, ну що б ви зробили, коли б з вас отак збиткувалися?

І тут раптом позаду почув:

— З дівчатами б'єшся? Олександр Македонський! Я рвучко обернувся.

За кілька кроків од мене стояв... Павлуша. Ох ти ж ну!..

— А що ж? А що ж вона обзиває! — вигукнув я.

— А чого ти до мене лізеш? Чого? — вигукнула Гребенючка. — Я тебе кликала? Ходить тут, ходить, підсвистує, співає... "Два кольори мої, два кольори", "Червоний — то любов..." Дев'ять разів пройшов. Чого, питається? Чого?

Отже, бачила! Все бачила, зміюка, а вдавала, ніби не помічає! І ще — "червоний — то любов...". Ти бач, на що натякає!..

Павлуша дивився на мене якимись зовсім білими очима. Він уже, мабуть, думає... Та потрібна вона мені! Та триста лет!

— Тая ж... Я ж хотів...

— Іди звідси! — глухо сказав Павлуша.

— Я... я можу піти... Так!.. Але ти... ти... — мені забракло слів. — Я, може, сьогодні привида сфотографував... От! Уперше в історії... От! А ти... ти можеш малювати кущики і квіточки хоч двісті років.

Я повернувся й пішов вулицею в бік річки.

Я йшов, не помічаючи дороги.

Тисячі кицьок дряпали моє пошматоване серце.

Отакого об лизня піймав я від своєї нещасливої, своєї підступної зрадливої долі. Отак зле насміялася вона з мене. Таку викрутасисту дулю мені зсукала. Ото вже справді — у кого доля, а в мене дуля. Одна буквочка, а скільки в ній глуму, скільки сорому й ганьби.

Ішов же я з тим, щоб ненароком розказати тій клятій Г)зебенючці про свій подвиг, щоб вона переповіла Павлуші, щоб він заплакав, каючись, і щоб ми помирилися.

А що вийшло? Вийшло, що він мені сказав "іди геть", як найлютішому ворогові.

І прірва, що пролягала між нами, стала ще глибшою і страшнішою — так просто не

перескочиш. Зриваються з-під ніг величезні валуни і з гуркотом летять у ту прірву. А на дні її реве й нуртує річка сліз моїх невивпланих (бо не вмію я плакати). А сам же, сам же винен! Було б не кидать тієї грудки їй у спідницю! І Павлуша б тоді нічого, і вона б тоді не сказала, що я до неї лізу, що дев'ять разів пройшов... А він тепер чортбатька-зна-що думає. Думає, мабуть, що я закохався в неї і хочу відбити її у нього. Він же знає, що я люблю Вальку Ма-линовську — ту, що в Києві. Танцюристку, що в балерини готується. На біса ж мені його Гребенючка?! Ну на біса?!

Еге, доводь тепер, коли так вийшло. Які в нього очі були! Дай йому тоді пістолета в руки— убив би, мабуть. А день який!

То цілий тиждень хмарно було, дощик накрапав, забули вже, як те сонце виглядає, не купались ні разу.

А тепер! На небі — ні хмарини. Сонечко усміхається радісно у свої вуса променеві. Теплий вітрець повіває — наче мати ніжно гладить ласкавою рукою.

Про таку погоду дід Салимон завжди каже: "От погода! Ті, що вмерли, каються".

А мені навпаки — вмерти хочеться: такий настрій.

Цікаво — чи плакав би тоді Павлуша? Мабуть, що ні. Звісно, не сміявся б. Був би серйозний для годиться. Губи отак стулював би, як він уміє, коли йому Галина Сидорівна накачку дає. Але не плакав би. Ішов би за труною моєю у парі з Гребенючкою, зиркав би на неї й думав: "Хоч би швидше скінчився той похорон та піти б малювати її портрет".

А я за законами фізики перетворюся на привид і темними негожими ночами витатиму на кладовищі над могилами. О Господи! Як це сумно й нецікаво без кінця-краю витати на кладовищі.

Невже це справді привиди витають тільки на кладовищах? Хоч би на стадіоні під час футболу, то ще півбіди, а на кладовищі... О-о-о... Як це погано! Завжди бачити перед собою хрести й могили! Це жахливо! Можна збожеволіти. Я не хочу бути привидам. Краще просто так умру щоб не було нічого.

— Чого сумуєш, синку? Чого такий невеселий? — почув я раптом лагідний голос і аж здригнувся. Звів голову — назустріч мені йшла баба Мокрина. Тю! Тільки-но: "щоб вас чиряки обсіли", і враз — "синку", голос медом точиться.

— Розумію, розумію тебе, милий, душа твоя збентежена, у сум'ятті. Думки суєтні, мирські поступаються місцем думкам високим, духовним. Про життя і смерть, про суть усього усього...

Мені стало моторошно — вона ніби читала мої думки.

— Не тривожся, янголе, радіти, а не сумувати треба. Адже саме тобі явилось видіння, тобі сей знак, на тебе перст указуючий. Саме тебе обрано. Значить, ти не такий, як усі.

Я насупив брови, — ич, куди веде! Вона одразу помітила це.

— Ну чого вже надувся, як миша на крупу? Думаєш, баба тебе агітує, хоче в монахи записати. Та боронь Боже! Будь собі піонером, грай на барабані, сурми в сурму. Коли ж його на барабані пограти, як не в твої роки... Але... не так воно в житті просто, як

здається, як по радіо ото кажуть. Ще дуже багато чого люди й не знають. От бач, ти привида живого сфотографував... І хто його зна, може, хтось колись і науково доведе, що є вища сила, яку ми Богом називаємо. Отож не можна, синку, ще не знаючи нічого, опаплюжувати те, у що люди віками вірили. Поки що вся історія точнісінько по Біблії йде. Ти читав, синку, Біблію? Читав?

Я заперечно похитав головою. Соромно зізнатися, але я ще "Миколу Джерю" не читав, якого за програмою треба, кет те що Біблію.

— От бачиш, а кричиш: "Передайте привіт Варварі Великомучениці!" Ти. б спитав спершу, що то за Варвара, чого вона Великомучениця, за що муки прийняла і скільки людям допомгла... Господи, сохрани і помилуй! — Баба перехрестилася.

У мене голова йшла обертом. Я відчув, як твердий матеріалістичний ґрунт, на якому я стояв усе своє свідоме школярське життя, захитався піді мною. Не те що я одразу повірив у Бога. Але якась непевність слизьким черв'яком заповзла в мою душу, неспокій і розгубленість опанували мною.

Я відчув, що якщо зараз дозволю бабі Мокрині говорити далі, не спитаю її щось, то можу стати іншим — не таким, як досі...

— Бабо, — сказав я, ще не знаючи, що спитати, і боячись, що вона знову заговорить. — Бабо... А скажіть-но мені, бабо, будь ласка... а привиди тільки на кладовищах бувають? Ге?

Та вона не встигла відповісти. Здаля, з кінця вулиці, почувся крик моєї сестрички Яришки:

— Яво-о! Іди, тебе дід кличе-е!

Я полегшено знизав плечима, мовляв, вибачайте, кличуть.

— Ну, біжи, біжи, — хитнула баба головою. — І приходь до мене. Я тобі все розкажу, що тебе цікавить. І яблучками тебе почастую. Знаєш, які в мене яблучка. А фотографію ту принеси. Я її показать хочу...

— Ага! — кинув я вже на ходу і чимдуж побіг. Дід Варава зустрів мене непривітно:

— Де бігаєш не снідавши, вітрогоне? Чорти тебе носять! Все прохололо.

І, вже пораючись коло столу, скосив раптом на мене своє каламутне, але всевидяще око:

— Ти що там знову таке встроїв? Га? Кажуть, сатану якусь одкрив? Нечисту силу якусь фотографував... Ой, гляди, дограєшся... Заберуть тебе у приют, у лагерь для неповнолітніх... Голови людям брехнею якоюсь морочиш...

— Та, діду!.. Та слово честі!.. — І я, захлинаючись, розказав дідові усе, як було.

Дід вислухав уважно, не перебиваючи, довго розглядав фотографію, потім похитав головою:

— Щодо фізики, щодо Ломиносова — не скажу, не знаю. А щодо привидів — юринда... Не вірю. Бо сам колись у дитинстві... з хлопцями...

— Ну-у?! І ви?! І що?!

— Та що ж... Нічого. І не один раз — тричі ходили.

— Але ж фото!

— Ну що, мабуть, щось там у плівці засвітилося... Чи, може, хтось із хлопців пожартував, хіба я знаю...

— Ні! — переконано сказав я, бо точно знав, що не засвітилося, бо тоді б і в очах у мене засвітилося. І з хлопців ніхто не жартував — гарантія.

— Ну, не знаю вже, що там таке, — розсердився дід. — Але не привид! Вісімдесят год живу на світі і жодного привида не зустрів, а воно тільки з горшка зіскочило, і вже, бач... Якби по твоїх законах фізики всі після смерті перетворювалися на привиди, то стільки б їх уже за весь час наплодилося — ніде було б курці клюнути.

— Та, думаєте, воно мені треба! — вигукнув я. — І сам не хочу, але ж...

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ. Отець Гога

І справді, мені вже зараз хотілося, щоб уся ця історія з привидом виявилась "юриндою". Мене це вже гнітило. Особливо ота баба Мокрина з її розмовами.

Баба Мокрина була в нашому селі церковним начальством. Усі богомільні баби й жінки гуртувалися навколо неї. Церкви в нашому селі не було. Церква була в Дідівщині, за чотири кілометри від нас. Правив там отець Георгій. І баба Мокрина була його заступницею по нашому селу — збирала на храм гроші, скликала людей на збори тощо.

Отця Георгія з легкої руки діда Салимона усі ми звали Гоґа. Це колись у нашому селі відпочивав художник Георгій Васильович, якого дружина називала Гоґа. І відтоді дід Салимон охрестив так отця Георгія. І воно до нього пристало — не одірвеш...

Дід Салимон, як вип'є, любить вести з батюшкою розмови. Він тоді каже: "Поїду з Гоґою побалакаю... Хай мені Гоґа розкаже про Бога". Бере пляшку сідає на велосипед і, виписуючи кренделі, їде в Дідівщину.

Отець Гоґа випивки не цурався і розмов не уникав. Випити він міг, як добрий косар, і не п'янів.

З парафіянами налагоджувати контакти він умів. Визнавав науку, всі її досягнення, передплачував журнал "Знання та праця" і дванадцятого квітня щороку служив молебень за космонавтів.

Я не встиг навіть ще поснідати, як у двір наш зайшло троє мало мені знайомих, не з нашого кутка, восьмикласників:

— А розкажи, що там було і як...

Виявляється, Бардадим розмножив фото і пустив по селу. І почалося... Рип-рип!..

Рип-рип!..

Рип-рип... Хвіртка наша не зачинялась.

Тільки я кінчав розказувати, як одразу доводилося починати все спочатку.

Нарешті я не витримав. Схопив вудочки і втік — гайнув у плавні.

Коли увечері повернувся додому, побачив, що біля наших воріт стоїть машина. Я не одразу збагнув, що то за машина, бо до моєї мами-депутата часто приїздили з району і навіть з області. І лише зайшовши на подвір'я, я так і присів: під яблунею, поряд з дідом Варавою, сидів... отець Гоґа. Я хотів чкурнути назад, але було вже пізно — мене помітили.

— А-а, рибалка, — привітно усміхнувся до мене отець Гоґа. — Здоров був!

Я завмер. Ну, зараз почне, як баба Мокрина, — "славен еси, отроче... видіння, що тобі явилось..." Але він не починав.

— Ану показуй улов, — сказав він весело і, взявши в мене лозину з нанизаною на неї рибою, почав розглядати: — О, три чехоні, підлящики, устірочка, йорші... носачі й звичайні... краснопір, язюк... О! І линок один навіть є... Молодець! Знаменита буде юшка. Добре клює? На що ловив? На черв'яка, мотиля, на ошит-ку.. чи, може, на тісто? Га?

— На черв'яка... червоного, — ледве видушив я з себе, напружено дивлячись на нього — коли ж він почне?

Але отець Гоґа тільки глянув на мене пильно сірими примруженими очима і раптом підвівся:

— Ну, поїду. Спасибі за воду. Бувайте здорові. І пішов до машини.

Коли він од'їхав, я здивовано зиркнув на діда:

— Що таке? Чого він хотів?

— Хто його зна... Води попросив... у радіатор залить. Каже, википіла в його...

Дивно. І чого саме до нас? Неподалік на вулиці криниця стоїть, і відро біля неї.

Неспроста. Ой, неспроста той Гоґа заїхав. І як він глянув на мене! Наскрізь поглядом прошив. По очах видно було, що все-все він знає.

І від того, що він нічого не сказав, ще якось тривожніше стало. Таке в мене враження було, ніби він не хотів говорити при дідові. Якось так він дивився на мене, наче в нас з ним було щось спільне і від діда таємне. І своїм поглядом він ніби сказав: нічого, ми потім побалакаємо.

І все завдяки тому, що я, бовдур, сфотографував привида, — дідько б його вхопив!

І тепер піп Гоґа не одчепиться від мене.

Думки роїлися й гули у моїй бідній голові, як бджоли у вулику. Це ж іще й маму можуть через мене з депутатів викинути... Сьогодні партійні збори, і вони з батьком прийдуть, мабуть, дуже пізно.

Сидить собі у президії і не знає, бідненька, які чорні хмари клубочаться над нею.

Ні!

Ні-і!..

Треба рятуватися. Треба щось робити. Треба людей кликати на допомогу.

Перш за все треба йти до діда Салимона. Поговорити з ним, розпитать, може, він щось бачив, помічав, це ж таки біля нього, майже під хатою, у його садку. Не міг бо він нічого ніколи не помічати.

І взагалі — треба, може, якусь комісію створити — хай вирішує гуртом це складне наукове питання. Це, врешті, справа усього суспільства. А то чого воно таке хитре, суспільство, — хоче, щоб настільки важливе загальнолюдське питання вирішував якийсь малограмотний шминдрик із сьомого класу. Чортзна-що! Зіпхнули все на мене одного. Неподобство!..

Але передусім — з самого ранку — до діда Салимона.

З таким твердим рішенням я заснув.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ. Я відвідую діда Салимона. Неймовірні дива

Дід Салимон сидів на призьбі і кришив у відро картоплю для льохи. Голова його була обмотана мокрим рушником, і вода з рушника текла по обличчю і повисала сляйнистими краплями на сивих вусах. Дід кривився й стогнав.

"Це ж він на весіллі перепив", — здогадався я. Ще, чого доброго, туроне, розмовляти не стане.

— Драстуйте, діду, — несміливо привітався я. Він не відповів, лише кивнув.

— Похмелитися б вам, — співчутливо сказав я. Він, застогнавши, заперечно похитав головою. Я згадав — дід Салимон ніколи не похмелявся, десь він вичитав, що похмеляються тільки алкоголіки, і відтоді завжди стійко перемучував похмілля.

Я тупцявся на місці, не наважуючись заговорити. Він запитально зиркнув на мене і нарешті розтулив рота:

— Тобі що? Меду?

— Та ні! Ні!

— А що?

— Та ви ж погано почуваетесь...

— Нічого. Що тобі?

— Та хотів розказати дещо і попитать...

— Розкажуй.

І я розказав дідові все і показав фотографію. Дід Салимон вислухав мене уважно, потім глянув прямо у вічі й сказав:

— Я знаю. Я теж усе бачив.

У мене на потилиці задерев'яніла шкіра.

— І ви... теж... бачили... привид?

— Бачив, — спокійно сказав дід Салимон і підвівся. — Ходімо!

"Значить, правда, — у відчаї подумав я. — Значить, привиди реально існують. Значить, після смерті людина, людський дух за фізичним законом Ломоносова-Лавуазьє і справді перетворюється на привид... І не уникнути мені тенетів отця Гоґи. Доведеться-таки бути ченцем".

Дід Салимон повів мене в садок. Біля вуликів зупинився.

— Тс-с! — приклав він палець до губів, потім показав на капицю: — Дивися.

У чорному отворі напівпрочинених дверей капиці углибині щось біліло. Але не можна було розрізнити що.

І раптом звідти почувся сухий, якийсь дерев'яний стукіт.

"Кістки! — похолов я. — Мрець підводиться".

Біле з темряви почало наближатися до дверей — вимальовувалося все чіткіше, чіткіше, чіткіше... І враз у отворі з'явився... лелека.

— Ясно? — усміхнувся дід Салимон. Лелека! Лелека!

Так он воно що! І стук — це ж лелечий стук дзьобом. То, виходить, не привид, а лелека. Звичайнісінький лелека. Тю! То це ж класнючо! Це ж прекрасно! Отже, ніяких

привидів не існує. І не треба мені ставати ченцем. Урра! Діду! Дайте я вас поці...

Але що це? Я приглядаюсь і бачу, що лелека... без голови. Ворушиться, переступає ногами, а голови нема. Тільки тулуб, крила і ноги.

"Мабуть, він сховав її під крило, — вирішив я і подумав: — А чи може людина сховати голову під крило... тобто під руку?" І чомусь вирішив, що може, і подумав: "То, мабуть, привид без голови саме так і робиться".

Я пильно придивляюся до лелеки і раптом помічаю, що — ні! — голови таки нема. Оно там, де мусить починатися шия, — рівне місце. Якби він сховав голову під крило, то хоч шию було б видно, а так...

— Діду— вражено питаю я. — Діду а де ж його голова?

— Що? Голова? — ніби не розуміючи, перепитує дід Салимон і раптом зі стогоном хапається за свою голову: — Ой голова! Голова!

— Що з вами, діду? — лякаюсь я.

— Ой! Так болить, так болить, що не можу! Ні! Краще вже зовсім без голови! — каже дід і раптом, схопивши себе руками за голову, зриває її з шиї і жбурляє в кущі. І голова його котиться по землі, важко підскакуючи, як кавун. Авжеж, як кавун! Дід же Салимон — баштанник.

Я від жаху завмираю. А дід стоїть поруч зі мною — без голови, у білій сорочці — і розмахує руками. Певне, він щось говорить, але я не чую, бо ж нема голови. І тут я розумію, що дід Салимон — привид. Той самий привид, якого я бачив позавчора вночі.

І ще раптом я помічаю, що вулики, біля яких ми стоїмо, — не вулики, а... гроби... П'ять притрушених землею трухлявих гробів.

І враз віко одного з гробів заскрипіло, піднімаючись, і звідти вистромилася... голова отця Гоги.

— Здоров, рибалко! — І піп Гога зареготав: — Го-га-га!.. Го-га-га!.. А ти вже думав... Ось-ось-о! — він показав мені рукою "носа". Потім враз став серйозний, спохмурнів і мовчки закивав гачкуватим пальцем, кличучи до себе. І посунувся в гробі, даючи мені місце.

І раптом я побачив, що в гробі, поруч з попом Гогою, уже лежить... Павлуша. Нерухомий, із заплющеними очима.

І невимовний жах, не так за себе, як за Павлушу, що, певно, вже неживий, охопив мене.

Я хочу крикнути, хочу кинутися до Павлуші— і не можу.

Щось на мене навалюється, більшає, більшає, більшає...

Я задихаюся, задихаюся, задихаюся... І прокидаюся.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ. Я таки відвідую діда Салимона. Тепер уже наяву. Он воно що!

Кілька секунд я ще не можу збагнути, що то був сон. Нарешті отямлююсь. Я згадую усі вчорашні події, отця Гогу і своє тверде рішення з самого рання бігти до діда Салимона.

Батька й матері, хоч і прийшли вони пізно після зборів, уже нема — в полі. Що то

значить — передовики. Я їх майже не бачу.

Нашвидку поснідавши, я побіг до діда Салимона.

Біг і хвилювався: а що, як він не приїхав, весілля ж по кілька днів гуляють. І сам себе заспокоював: та ні, не залишать вони своє хазяйство надовго, на день ще так-сяк, сусідів можна попросити свиню, курей нагодувати, корову видоїти тощо, а більше ні. Та й Комишеваха недалеко, в сусідньому районі, сорок п'ять хвилин автобусом. Приїдуть.

Я ще здалеку побачив, що приїхали. З димаря літньої кухні у дворі курився синій димок.

Дід Салимон, жінка його баба Галя, племінник-москвич у білосніжній сорочці, його дружина, фарбована блондинка, і двоє дрібних діточок сиділи у садку за столом і снідали. Зараз підходити, звичайно, було незручно.

Я причаївся за тином, перечікуючи, поки вони поснідають.

Чекати довелося довгенько.

Вони не стільки снідали, скільки балакали — про нареченого, який їм не дуже сподобався (особливо бабі Галі), бо весь час мовчав і майже нічого не їв (мабуть, дуже гонористий і не дуже здоровий); про якогось Павла Гаку, який, навпаки, весь час кричав і не давав нікому слова мовити і якому його жінка весь час казала: "Сядь, сядь і помовч. Ти тут не найголовніший. Це не твоє весілля"; про закуску, яка була ніби й непогана, але пиріг недопечений, вінегрет кислий, риба пересолена, а яйця несвіжі...

Я терпляче слухав ці балачки і думав, що я б погодився, мабуть, цілий рік їсти кислий вінегрет, пересолену рибу, несвіжі яйця і недопечені пироги, аби виплутатися з цієї поганої історії, в яку я сам так по-дурному вскочив.

Нарешті вони поснідали.

Гості пішли в хату, баба Галя — мити посуд, а дід Салимон лишився на подвір'ї сам. Тепер можна.

— Драстуйте, дідусю! — чемненько привітався я, заходячи у двір. — Можна до вас?

— О! Здоров, шелегейдику! — звів догори брови дід Салимон. — Заходь! Що тобі? Меду?

У мене враз затремтіли ноги. Це ж були майже ті слова, що уві сні. І я відчув, що зараз я скажу теж так, як уві сні, і злякався цього. І не міг наважитися сказати. Тільки заперечно похитав головою.

— Отже, просто так, у гості? — усміхнувся дід Салимон. — Будь ласка! Прошу!.. Ну, як живеш? Яку нову авантюру придумали ви з корешем? Га?

Я розгубився. Якось не знав, з чого почати, як заговорити про те, що мені хотілося.

— Чого соромишся? Щось же ж треба, я бачу! — підморгнув дід Салимон. — То давай, ну!

— Та ні, я просто... просто спитати хотів... — нарешті зважився я.

— То питай — чого там. Та швидше, не муч. Бо я весь аж тремтю.

— Діду ви позавчора уночі, перед тим, як на весілля їхати, нічого не помічали?

— Уночі? Позавчора? — дід здивовано опустив куточки губ. — Га... Уночі... Та, чесно кажучи, не дуже придивлявся, бо... бо темнувато було... А що?

— Ну, не відчували нічого... такого?

— Відчував? Гм... А-а! Здається, вкусило щось. Чи то комар, чи, хай Бог милує, блоха. А що?

— Та ні! У такому... у... душевному відношенні.

— А-а... у душевному? Відчував! Відчував! Точно. Мучило мене, що за вечерею я вареника одного з сиром не доїв — скисне ж, думаю, на ранок. У сметані на тарілці залишив.

— От які ви, діду! Я не про те! Я про видіння. Видіння якесь не являлося вам уночі позавчора?

— Тю! Видіння! Та що я — хворий який, чи що? Хай Бог милує!

— Та я теж ніби не хворий, а позавчора уночі у вашому садку біля Горбушиної могили не тільки бачив, а й сфотографував... Ось гляньте! — І я простяг дідові фотографію.

У цей час я повернув голову в бік Карафольчиного городу і здригнувся — там стояла вся наша гопкомпанія: сам Карафолька, Васько Деркач, Антончик Мацієвський, Коля Кагарлицький і (я навіть не повірив своїм очам) Павлуша з Гребенючкою. Вони стояли, погусячому витягнувши шиї, і пильно прислухалися до нашої з дідом розмови. Дід, мабуть, давно їх бачив, бо стояв до них обличчям, а я спиною.

— Ану-ну! — дід з цікавістю підніс фотографію до очей. — Що ж то таке? Га?

— Та що ж! Не видно хіба... Я знаю... По-моєму, привид! Без голови!

— Ну-у? — роззявив рота дід.

З хати вийшов племінник діда Салимона.

— Що там таке? — спитав він без особливого зацікавлення, байдуже колупаючи в зубах.

— Ану, Сережку, іди-но глянь! — гукнув йому дід Салимон. — Ти чоловік грамотний, допоможи розібратися. Хлопці онде-о привид сфотографували. У нас у садку. Позавчора вночі.

— Привид? — племінник підійшов, узяв у діда фотографію.

Подивився і похитав головою:

— Ай-яй-яй!.. Що ж це ви, дядю! Нехорошо! Смієтесь із забобонів, а самі привидів у себе в садку розводите. І це тоді, як люди по Місяцю гуляють. Підриваєте авторитет науки. Несолідно.

— Так, та-а-ак, — розгублено розвів руками дід Салимон. — Конфузія вийшла. Опозорився на старості років. От біда! Що ж тепер робить? Можуть же ж бути неприємності...

— Хіба я знаю... — знизав плечима племінник. — Треба щось придумати. Якось викручуватись.

— А що, як... — задумливо протягнув дід і раптом рішуче повернувся до племінника: — Ану знімай сорочку! — Потім гукнув дівчинці, яка стояла на порозі: — Оксанко, давай плечики.

— Правильно! — підхопив племінник і почав знімати свою білу нейлонову сорочку

З хати вийшла дружина племінника з пластмасовими плечиками в руках.

— Що це ви... — почала вона. Але племінник перебив її:

— Цить! Давай сюди! — І, змовницьки приставивши долоню до рота, він таємничо проказав мені: — Пустимо чутку, що то була... сорочка! Га?

І тільки тут я збагнув, що вони сміються.

Ой! Та це ж справді була сорочка! Звичайнісінька нейлонова сорочка на плечиках, що сушилася на отій вишні в кінці саду. Випрали до весілля, щоб чистеньку вранці вдягнути. Вітер гойдав її, розмахував рукавами... А я... Ох ти ж...

Перший почав Антончик. Спочатку нерішуче, короткими чергами:

— Хи-хи... Хи-хи... Хи-хи... — Тоді, відчувши підтримку, гримнув розкотисто, на повні груди: — Га-га-га-га-га!

І хлопці, ті самі хлопці, що вчора тільки роти роззявляли і були, так би мовити, в нокауті, догори ратицями лежали, ті самі хлопці реготали зараз із мене, трохи по землі не качалися. І Гребенючка пискляво хихикала. А Павлуша сміявся, дивлячись на мене з гірким співчуттям, як дивляться на п'яного каліку. І дружина племінника (видно, добра душа) дивилася на мене з жалістю. Вони жаліли мене.

Вони думали, що я переживаю, що сталася така кон-фузія, як каже дід Салимон. Та люди добрі!

Та їй же Богу, я не переживаю!

Та я радий, страшенно радий, що то не привид був, а сорочка. Та це ж просто прекрасно. Та я просто як на світ народився. Бо знову стою обома ногами на твердому матеріалістичному ґрунті.

І я сміюся, регочу разом з ними. Але сам відчуваю, що надто голосно, надто вже сильно регочу. І вони мені не вірять.

— Ну, то розкажи, як же ж ви це встроїли? — пересміявшись, нарешті спитав дід Салимон.

— Та! — махнув я рукою: не хотілося не те що згадувати — думати про це.

— Ну!

— Та! — не піддавався я.

— От же ж проханий! То давай ти! — кивнув він Павлуші і, звертаючись до племінника та його дружини, сказав: — То ж такі хлопці! Завжди щось таке встругнуть, шелегейдики, що пупа порвеш. Спеціалісти! Ну!

Павлуша знизав плечима.

— Ну що! І тебе просити треба? — скривився дід.

— А я тут ні до чого, — гмикнув Павлуша.

— Як?! — здивувався дід Салимон. — Хіба ви не вдох?

— Ні!.. — сказав Павлуша, почервонівши, потім повернувся й пішов геть.

— Отаке! Що сталося? Тю! — навіть розгубився дід Салимон.

— Та вони посварилися! Зовсім! Уже не дружать! — вихопився Антончик.

— Е-е... Не годиться. Що ж це ви? Такі друзяки. Не-зручня-ак! — протягнув дід Салимон.

Тут уже я почервонів, повернувся і теж пішов геть. Тільки у протилежний від Павлуші бік. Просто через кладовище, туди, в поле, де тільки вітер, далі від людей.

Ну, тепер усе! Кінець!

Якщо раніше, довівши Павлуші своїми подвигами, що він проміняв мене, героя, на якесь опудало в спідниці, я міг ще простити йому зраду й помиритися, то тепер уже ні. Бо він при всіх, так би мовити, офіційно відмовився од мене.

Все!

Увірвалася наша дружба, як з гнилої мотузки. Все!

Нема в мене більше друга. Все!

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ. Нудьга. Я відганяю спогади. Мій вірний друг — Вороний. Солдати. "Восьмьорка"

Минуло кілька днів.

Усього три слова, три невеликих словечка — "Минуло кілька днів..." Написав — і не видно їх. Ніби й не було нічого.

А як же ж вони тяжко, як довго вони минали, ті кілька днів! І довго, і нудно, і сумно, й тужливо — наче в тюрмі, в одиночній камері.

Як на зло, погода знову зіпсувалася.

Дощ перішив з ранку до ночі. Не можна було носа виткнути з хати.

Сядеш біля вікна, вшнипишся в калюжі-хлюпалюжі надворі і лише слухаєш, як безупинно дзюренчить у ринві вода. І так тобі кепсько, так тобі зле, що й сказати не можна. Наче увесь отой дощ — то суцільні сльози твої.

До чого дійшло — підручники торішні перечитувати став. А тут ще й мати серце крає:

— Пішов би хоч до Павлуші — не нудився б так.

За тою своєю роботою, за тими громадськими обов'язками вона весь час забувала, що ми посварилися навіки.

А там ще й тато. Душу вивертає своєю музикою.

Прийде з роботи, витягне скрипку та як почне випилювати жалібної, — здається, не по струнах, а по жилах твоїх смичком водить... Краще б він уже тою скрипкою по голові мене луснув.

Уперше, мабуть, у житті збагнув я по-справжньому, що то за безпросвітна штука — самотність. Коли навіть думкою сягнути нема до кого.

І робити нічого не хочеться, і читати не хочеться, і гратися не хочеться — нічого не хочеться...

Павлуші добре — сидить собі, мабуть, і малює якусь собаку,.

А чого це я про нього думаю?! Хай хоч на голові стоїть — мені що! Мені до лампочки! Юда! Запроданець! Попихач Гребенюччин!

А дощ періщить... А вода у ринві дзюренчить без упину... А калюжі-хлюпалюжі вже всю землю вкрили, і, здається, пливе хата серед хвилястого бурхливого моря. І нема тому морю ні кінця ні краю — безмежне і безлюдне воно, мов за всесвітнього потопу. І здається, сонце вже ніколи не проклюнеться крізь густезні каламутно-сірі хмари.

А в голову непрохано лізуть спогади... Я їх жену, виштовхую, але вони все лізуть і лізуть...

Про робінзонівську епопею на безлюдному острові у плавнях, про мандри в кукурудзі, про незнайомця з тринадцятої квартири, про кіностудію, про лаврські підземелля, про тореадорський бій з Контрибуцією, про ВХАТ з "Ревізором", про атомну бомбу на транзисторах і т. д. і т. п.

І що б я не згадав, завжди — хай ти луснеш! — той Павлуша в голову лізе, завжди це з ним пов'язано, завжди там він обов'язково. Наче в мене і не було свого особистого життя. А тільки спільне з ним. Ніби сам я не ціла людина, а півлюдини. З одною ногою, одною рукою, півпуза і півголови. А друга нога, друга рука, другі півпуза і півголови — Павлушині. От же ж, їй-богу!

Я вже себе навіть по лобі кулаком бив, щоб вибити ті спогади, але марно. "Це, мабуть, од того, що я весь час сиджу на місці, без дії, — нарешті вирішив я. — Треба рухатися, треба діяти, щось робити — і ті спогади самі вивітряться".

Я скочив з підвіконня і почав рухатися — швидко ходити по хаті з кутка в куток, спершу просто так, а потім розмахуючи руками.

Дід Варава, який куняв на печі, розплющив одне око і спокійно запитав:

— Сверблячка напала? Чи вкусило щось?

— Зарядку роблю, — збрехав я. Не пояснювати ж, що то я спогади з голови таким чином виганяю.

І все ж ці кілька днів минули.

Якось, прокинувшись уранці, я побачив, що дощу вже нема і сяє сонечко. Мені трохи полегшало. Я вивів надвір велосипеда, защепнув на правій нозі холошу дерев'яною прищіпкою для білизни (я завжди це роблю, щоб холоша між ланцюг і зубчики передачі не заскакувала), сів і поїхав.

Чисте сонце купалося у брудних калюжах і робило їх чистими.

Я з розгону врізався в калюжі, і вони розліталися врізнобіч сонячними бризками.

Виїхав за село і помчав польовою дорогою. Вітер свистів у вухах якоїсь веселої пісні без слів. А потім зненацька з'явилися слова. То вже був не вітер. То назустріч мені йшло військо. Йшло, дружно співаючи бадьорої пісні:

Ой на, ой на горі

там женці жнуть!

Ой на, ой на горі

там женці жнуть,

а попід горо-о-ю,

яром доли-но-о-о-ю

козаки йдуть...

Гей, долиною,

Ге-ей, широ-о-ко-о-о-ю

Козаки йдуть!

І після цих серйозних слів солдати раптом ушкварили дитячої пісеньки, що ото

вчать у дитсадках:

Ой на горі жито сидить зайчик.

Він ніжками чеберяє.

Якби такі ніжки мала,

я би ними чеберяла, як той зайчик!

Гей, долиною,

Ге-ей, широ-ко-о-о-ю

Козаки йдуть!

Я з'їхав на узбіччя і став, пропускаючи їх. Вони всі були дуже молоді, ці солдати, більшість із них, мабуть, ще й не голилися, і та дитсадківська пісенька була ще свіжа у їхній пам'яті. І вони так весело й дружно співали, що мені стало заздрісно. Добре, мабуть, бути солдатом і відчувати себе в такому гурті. Іти отак полем і співати.

Солдатів і взагалі військових ми бачили часто. Кілометрів за п'ять від нас, за Дідівщиною, у лісі були військові табори, а далі, в степу, — артилерійський полігон.

І вже з рік, або й більше в центрі села біля сільмагу на стовпі під репродуктором висіла дошка з об'явою:

УВАГА!

На полігоні постійно вдень і вночі провадяться стрільби. Червоний прапор на вишках — на полігоні стрільба. Випасання худоби, збирання грибів та ягід в районі полігону — лише з дозволу начальника полігону. І — — — — —

І хоч гупало на тому полігоні далеко не щодня і не щоночі, випасати худобу і збирати гриби та ягоди ніхто туди не потикався, навіть з дозволу начальника. Тільки ми, хлоп'ята, кілька разів ходили туди шукати порох, гільзи та інші боеприпаси. Та й то більше "на слабо", як хтось зачепить ("От слабо тобі!..") і без особливих результатів.

Військо через наше село їздило весь час, на всяких машинах: на мотоциклах, на бронетранспортерах, на гримотючих здоровенницьких тягачах, для яких спеціально були одведені ґрунтові дороги поза селом.

А в суботу солдати приходили до нас у клуб на танці. І ми любили товктися біля них і слухати, як вони жартують. Особливо подобався нам невисокий, але весь якийсь ловкенький солдат на ім'я Митя Іванов, рудий і кирпатий.

Він невтомно кепкував зі свого друга, удвічі за нього вищого, вайлуватого здорованя Всеволода Підгайка. Побачивши, наприклад, що повз них проходить якась гарна дівчина, Митя Іванов зненацька голосно вигукував:

— Солдат Підгайко, стру-у-нко! Рівняння на середину! Підгайко червонів і махав рукою:

— Тану тебе!

Тоді Митько Іванов починав йому вичитувати.

— Що таке солдат? — суворо питає він і сам відповідає: — Солдат — це військовослужбовець, який уміє — що? — відмінно володіти зброєю і який неухильно виконує — що? — накази свого командира. А ти, Підгайко? Ти ледар, нехлюй і сачок. Ти думаєш лише про їжу і про дівчат. Ганьба! До якого життя ти дійшов! Який приклад ти

показуєш підростаючому поколінню? — широким жестом він вказував на нас, хлопчаків. — Ганьба! Мені соромно за вас, солдат Підгайко! Два наряди поза чергою! І три години стройової. Кру-гом! Від мене до наступного стовпа кроком руш! Песню!

Останні речення він вимовляв якимось особливим голосом, видно, наслідував когось, старшину, чи що.

Солдати при цьому завжди реготали, мабуть, було схоже.

Взагалі вони були дуже хлоп'якуваті і подібні до нас, ті солдати. Передражнювали своїх командирів, як ми вчителів, розказували, що хтось із них ходив у "самоволку" (тобто без дозволу начальства — на зразок того, як ми прогулювали, "пасували" уроки).

І постійно жартували й сміялися.

А по-моєму, жарти в житті — найголовніше. Життя, по-моєму, не може бути без жартів. Я от, наприклад, боюся поважних дорослих людей, які не розуміють і не люблять жартів. По-моєму, це лихі, негарні люди. І навіть якщо вони й не зробили ще нічого лихого, то здатні зробити і колись таки зроблять.

А веселі, дотепні люди — дуже, по-моєму, потрібні для життя, потрібніші за серйозних, поважних і суворох. Бо серйозні й поважні лише наказують та покрикують. А якийсь жартун скаже дотепне слово — і одразу легше працювати людям, і робота ладиться, коли серед людей веселий чоловік. А коли начальник веселий і вміє жартувати, то взагалі чудово. От у нас такий голова колгоспу Іван Іванович Шапка.

А був колись головою Припихатий, поважний і суворий, увесь час тільки кричав і руками розмахував. І од того розмахування колгосп розвалився. А цей не кричить ніколи, тільки жартує, і колгосп — перший у районі.

І я певен, що і в бою отой Митя Іванов і той Підгайко швидше вчинять героїський подвиг, ніж хтось інший.

І то нічого, що Митя Іванов іде оно в строю останнім (бо найнижчий). Однак він не останній. Я певен, що отого "Зайчика" дошкільняцького він перший заспівав, а всі підхопили.

Проходячи повз мене, Митя Іванов підморгнув і всміхнувся. І так мені захотілося побігти слідом і, прилаштувавшись за ним, закрокувати і підхопити пісню. Але... якби ж то я був хоч у другому класі... А так...

Однак зустріч із солдатами якось одразу підняла мій настрій, і я помчав польовою дорогою з подвоєною швидкістю, і в душі моїй сама собою виспівувалася, вимуگیкувалася ота хвацька козацька пісня: "Гей, долиною... козаки йдуть..."

Ех, як я люблю отако мчати на велосипеді серед безкрайнього поля або степу, чи лісовою стежиною, чи понад річкою по мокрому піску попід самісінькою водою (то краще, ніж асфальт!).

Що б це люди робили без велосипедів? У нас усе село на велосипедах їздить: і в поле, сапку до рами прив'язавши, і на базар, кошики до багажника й до керма приторочивши, і куди хочеш.

Взагалі велосипед зараз — це основний на селі транспорт. Так каже дід Салимон. У місті на велосипедах лише діти й спортсмени їздять, а в селі — усі. У місті ви старої

жінки на велосипеді зроду не побачите. А в нас яка-небудь сімдесятилітня баба Палажка педалі накручує, аж гай шумить, і ніхто й не дивиться, ніби то не стара баба на велосипеді, а дівчина-спортсменка.

Я люблю свій велик, як колись, мабуть, козак-запо-рожець коня любив. Навіть уявляю, що це мій кінь бойовий. І я лагідно називаю його кінським іменем — Вороний. Бо в нього чорна рама.

І здається мені — ні в кого в світі нема такого баского коня, яку мене.

— І-га-га-а! — так голосисто заіржав він на все поле, що я аж захрип.

Хіба є для такого коня які-небудь перешкоди!

Гоп-ля! — з ходу перескочив він якийсь дрючок, що лежав на дорозі.

Гоп-ля! — перескочив вибоїну,

Го... Гоп! Ляп!!! — перескочив я кермо велосипеда, пролетів кілька метрів у повітрі і з усього розмаху вдовбе-нився пикою у рідке багно.

А щоб... Тьху!

Тьху!

То була не просто калюжа, як мені здалося. То був рівчак, ущерт залитий водою.

Мій Вороний лежав на боці, якось трагічно, неприродно задравши вгору переднє колесо. Я підійшов до нього, і зойк розпачу й горя вирвався з моїх грудей. Переднє колесо було скручене у якусь страшну спіраль. "Восьмьорка"! Такої жахливої "восьмьорки" я ще ніколи не бачив.

А до села кілометрів зо два.

От халепа! І чого я такий нещасливий! Завжди так. Тільки мені трохи легше стане, тільки настрої покращає, тільки здається, що життя усміхається мені знову, як доля одразу — ляс! — по пиці. І я в калюжі. Ех!..

Підвів я свого Вороного, обняв за кермо і пошкутильгав до села, тягнучи за собою. Як просто так ідеш, то рідко кого й зустрінеш. А як не хочеш нікого зустріти, то на кожному кроці:

— Ой-йо-йой!

— Що ж це ти ізделав?!

— Ого-го!

— Оце "восьмьорка"!

— О-хо-хо!

А вже біля самої хати на Павлушу наткнувся. Він саме виходив зі своєї хвіртки.

Побачивши мене, Павлуша не зміг втриматися від здивованої усмішки. Я спересердя тільки плюнув у його бік і тут же, як на зло, спіткнувся.

Павлуша засміявся.

— Дурень! — крикнув я, нервово сіпаючи велосипеда, що застряв у хвіртці.

Він не відповів. Одвернувся і пішов собі вулицею. Дід глянув на понівечене колесо і спокійно спитав:

— Що — трактора на таран брав, га?

Я тільки зубами скригнув. З дідом сваритись я не міг. Хто ж мені тоді Вороного

вилікує? Дід мій умів усе на світі. І хоч би що я зламав, скрутив, зіпсував, я завжди йшов до діда. І він мене виручав. Хоча завжди казав при цьому різні погані слова. Але я до них звик.

От і зараз я зітхнув і мовчки з надією глянув на діда. Дід, у свою чергу, зітхнув і сказав:

— Принеси плоскогубці, общеньки й молоток.

Я не ждав, щоб він повторював. Блискавично метнувся в сарай по інструмент. І дід одразу взявся до діла.

— Варвар! — дід любив перекручувати слова. — Тільки й знаєш золоті верби вирощувати... Вредитель! Колорадський жук! Не на велосипеді тобі, а на корові їздити. Багамот! Отак колесо іскрутить! Та це ж треба вміти! Десять злодіїв будуть спеціально крутить і так не скрутять. Коли б тебе так поперекручувало, щоб знав, як їздити. Убоїще!

Я мовчки слухав і тільки раз у раз зітхав, показуючи своє каяття. Дід любив, щоб я кааявся. Коли я кааявся, він робив для мене все на світі.

Провозився дід аж до пізнього вечора. Але колесо стало, як новеньке, ніби от-от з магазину

У діда мого були золоті руки. Якби мені такі руки. Мої тільки шкоду робити вміють. Ех!

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ. Недарма цей розділ тринадцятий, бо трапляється в ньому річ надзвичайна, незбагненна і загадкова. Таємниця трьох невідомих

Наступного дня я вже виїхав на своєму Вороному мовби нічого й не було. Правда, тепер я їхав обережненько, об'їжджаючи кожну ямку, кожний камінчик, кожну калюжку.

Дід стояв біля воріт, ніби просто так собі, але я помітив, що він скоса позирає на моє переднє колесо. Йому було цікаво, як воно крутиться. І він, видно, був задоволений своєю роботою.

Я проїхав до кінця нашої вулиці і повернув на центральну, Шевченківську, що вела через усе село в поле. Вже минав останні хати, як почув позаду дидиркання мотоцикла. Я звернув з колії, щоб дати йому дорогу, і обернувся. Мене наздоганяв якийсь військовий у шоломі і великих мотоциклетних окулярах, які закривали півобличчя.

Порівнявшись зі мною, військовий раптом загальмував.

— Рень? — коротко спитав він і, коли я кивнув у відповідь, простяг мені якийсь конверт. І одразу дав газу і рвонув уперед.

Я так розгубився, що впустив конверта на землю. І доки піднімав, від мотоцикліста тільки курява на дорозі лишилася. Я встиг лише помітити, що то був офіцер: чи то старший лейтенант, чи то капітан (чи три, чи чотири зірочки на погонах). А обличчя — щоб мене розстрілювали — не впізнав би. Тільки й запам'яталося, як білозубо сяйнуло оте коротке "Рень?" на засмаглому, припорошеному обличчі... І окуляри на півобличчя, і зелений шолом...

Я глянув на конверт:

"Яві Реню. (Цілком таємно)"

Занімілими пальцями розірвав конверт і витяг листа: "Сьогодні, рівно о дев'ятнадцятій нуль-нуль приходить до розбитого доту у Вовчий ліс. У розколині над амбразурою знайдеш інструкцію, що ти мусиш робити.

Цього листа треба негайно знищити. Справа надзвичайно важлива і секретна. Нікому ні слова. Щоб тобі було легше зберігати таємницю, ми поки що не називаємо себе. Отже, рівно о 19.00.

Г. П. Г."

У мене враз змокрили долоні. Я звів голову й озирнувся навколо. На вулиці не було нікого. Тільки біля крайньої хати у дворі баба годувала курей, примовляючи: "Тю-тінки, тю-тю-тю, тютінки, тю-тю-тю". Але вона в мій бік навіть не дивилася. Здається, ніхто нічого не бачив.

Я сів на велосипед і погнав у поле. Листа я міцно тримав у руці, притискаючи до ручки керма.

У голові моїй було метушливе безладдя.

Що це? Жарт? Хтось із хлопців? Або всі разом? Вирішили покепкувати з мене? Помститися, що я їх задунив із тим привидом? Але ж бачили, що я сам пошився в дурні. Чого ж мститися?

І чи став би офіцер на мотоциклі встрягати у різні хлоп'ячі витівки, передавати листа? Ні. Навряд. Та й почерк у листі не хлоп'ячий, не учнівський. Учнівський почерк, навіть найкаліграфічніший, одразу можна пізнати. А це був зовсім дорослий почерк — дуже чіткий, розбірливий, з нахилом уліво і кожна буквочка окремо.

Ні! Це не хлопці! А хто ж?..

І що означають ці букви — Г. П. Г.? Що це? Ініціали? Чи зашифрована посада? Наприклад, гвардії полковник Герасименко (чи там Шврилюк, чи Гоцадраленко). Або — генеральний прокурор Гаврилюк (чи знов-таки Герасименко, чи Гоцадраленко).

Але в листі стоїть "ми". Отже, Г. П. Г. — це не одна людина. Виходить, троє — "Г", "П", "Г". І хто ж вони такі, ці троє невідомих? Хороші вони чи погані?

Не зупиняючись, я ще і ще раз перечитував листа. І нічого не зміг второпати. Вони просять порвати. Ну що ж, порвати можна. Навіть якщо це жарт — то й поготів.

Я порвав листа на дрібненькі-дрібненькі клаптички і, ідучи, потроху викидав по дорозі.

Тепер того листа сам чорт не збере до купи ніколи в світі.

До семи годин вечора ще дуже далеко. Але ноги мої механічно крутили педалі, а кермо само собою звертало в бік Вовчого лісу. І я незчувся, як був уже на узліссі. І лише тоді раптом подумав: "Чого це я сюди їду? Адже у листі сказано — о дев'ятнадцятій. І якщо я приїду раніше, може, це зашкодить справі — хто його зна".

Я крутнув кермо і звернув на дорогу, що вела попід лісом у Дідівщину, — наче хтось невидимий стежив за мною, і я хотів його переконати, що й не збирався їхати в ліс.

"Заїду в Дідівщину до крамниці, куплю льодяників фігурних", — вирішив я. У

дідівщинській крамниці були фігурні льодяники на паличках — дев'ятнадцять копійок сто грамів. У нашу таких чогось не завозили. І ми іноді спеціально їздили по них аж у Дідівщину.

Не доїжджаючи до села, побачив я на дорозі "Москвича" з відкритим мотором, у якому хтось длубався. Коли я наблизився, цей хтось підвів голову, і я впізнав попа Ґоґу. Побачивши мене, отець Ґоґа сказав:

— О! Ану подерж мені отут трохи.

Я зліз з велосипеда і, тамуючи в серці неспокій, подержав йому в моторі якусь штуківину, що він її прикручував плоскогубцями.

— Спасибі! — сказав він, як скінчив. Потім, глянувши на мене хитро примруженим оком, промовив раптом загадкові, незрозумілі слова:

— Темна вода во облацех. — І усміхнувся.

Я здивовано кліпнув очима, тоді швидко сів на велосипед і поїхав. Мені стало якось не по собі від тих слів.

Я навіть забув про фігурні льодяники на паличках, а звернув на іншу дорогу і подався назад у Васюківку.

"Може, це піп Ґоґа написав? — збентежено думав я дорогою. — Удвох з бабою Мокриною. "Г. П. Г." "П. Г." — це може бути "піп Георгій" — абсолютно. А "Г." — Гаврилівна!.. Це по батькові бабу Мокрину. Мокрина Гаврилівна, її інколи так звуть — "Гаврилівна". І це вони хочуть заманити мене до лісу і... вбити. За те, що я їх з отим привидом підвів. А що! Були ж такі випадки, коли релігійні фанатики вбивали людей. Навіть у газетах писали. .. Ех, якби був поряд Павлуша, нічого б не було мені страшно. І нащо то він зрадив? От уб'ють мене, і лише тоді він пошкодує, лише тоді зрозуміє, що це він винен, бо лишив мене самого напризволяще. Та буде пізно..."

У селі я повернув вулицею Шгаріна до річки. Мені кортіло глянути, що зараз робить баба Мокрина. Її хата була крайня, майже біля води. Під соломою, але чепурненька, а сад великий, найкращий у селі. Таких сортів яблук, як у неї, не було ні в кого. Та покуштувати їх нам не щастило, бо такого злющого Бровка, як у баби Мокрини, теж не було ні в кого на селі.

Баба Мокрина саме трусила яблука, збираючи їх у пелену. Побачивши мене, вона аж вся виструнчилась:

— Га? Ти? По яблучка прийшов! Геть! Бандюга! Щоб тобі чортів у пеклі фотографувати! Гайдабура! Геть!

Я тільки усміхнувся й поїхав. Мені одразу стало лег-/ше. Якби вони збиралися мене вбивати, вона б так не лаялася. Вона б, навпаки, солодкими речами очі мені замилувала, щоб я нічого не підозрював. Та й що це я вигадав! Кому я потрібен, щоб мене вбивали? Тьху! Дурниця якась!

Я твердо вирішив нічого не боятися і о дев'ятнадцятій годині їхати у Вовчий ліс. Видно, справа таки серйозна, я комусь потрібен і можу стати у пригоді. І нічого думати. Мій дід завжди каже, що, коли ти можеш зробити добре діло, роби, не задумуючись і не відкладаючи.

Але не думати я не міг і до шести годин вечора тільки про це й думав.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ. Вовчий ліс. Історія дота. Несподіванка

Нарешті я сів на велосипед і поїхав.

Вовчий ліс був колись дрімучим, з непролазними хащами, і в ньому справді водилися вовки. Тепер вовків там уже давно нема — усіх винищили. Але непролазні хащі лишилися. І навіть без вовків були вони страшнуваті. Під час війни у Вовчому лісі точилися великі бої. Він увесь пошрамований окопами, що поросли тепер густою травою та мереживною легкою папороттю.

А в старому дубняку на узвишші громадаються величезні брили зруйнованого доту.

Колись тут було узлісся і саме біля доту перехрещувалися дороги — одна, що попід лісом, на Дідівщину, друга, що через ліс, на Габузяни. А тепер узлісся одсунулося майже на кілометр, бо піднялася тут густа соснова посадка, через яку прорубано нову дорогу. Ту дорогу люди називають "глеканкою", бо як їхати по ній возом, то на пеньках колеса, як у нас кажуть, глека-ють. А дорогу, що через ліс на Гарбузяни, люди назвали "генеральською", бо у лісі вона повертає до військових таборів.

Славна історія цього доту.

У сорок першому, коли німці загарбали Україну, у цьому доті тримали кругову оборону троє наших бійців. Увесь район уже був окупований, фронт просунувся на тридцять кілометрів на схід, а німці все не могли ніяк захопити дот. Ні бомби його не брали, ні снаряди, ні міни. Вісім днів трималися бійці без води, без їжі, до останньої кулі. Чотири танки підбили, безліч фашистів покосили з кулемета. І лише коли не стало вже боєприпасів, вийшли бійці і беззбройні пішли на ворожі кулі. Кажуть, що кожного з них прошило не менше як сто куль.

І дот, навіть порожній, нагонив страх на фашистів.

Вони навезли туди три хури вибухівки і висадили його в повітря.

Але й розбитий, понівечений, з покрученими залізними рейками, що, наче кістки, стирчали на зламах з товстелезних метрових брил, — він вражав своєю силою і могутністю. Ті величезні брудно-сірі, вкриті де-не-де іржавим мохом брили були з якогось неймовірного залізобетону, густо замішаного на гостро-гранчастому гранітному камінні, яким ото мостять дороги. З-поміж того каміння виштрикувалося чорне покручене у палець завтовшки плетиво залізного дроту, що його навіть іржа не брала.

Весь дот заріс густою жалючою кропивою, наче оберігаючи в такий спосіб свою горду самотність і недоторканність.

Проте на одній з брил якийсь перехожий Вася, прагнучи, мабуть, пробитися у безсмертя, зробив спробу викарбувати на віки чимось гострим своє ім'я, але не посилив. Букви надряпалися ледь помітно, а останнє "я" було таке вже хирляве й немічне, що аж соромно ставало за того Васю з його таким жалюгідним "я".

Хоч був дот не дуже й далеко від села (а як на велосипеді, то ще ближче), ми, хлопці, до нього чомусь майже не ходили. Я за все своє життя разів зо три, може, тільки й був. І по гриби, і по ягоди ми чомусь більше ходили у Піщанський ліс, за Піски.

І тепер, коли я під'їжджав до доту, все навколо здалося мені чужим, незнайомим і незвичним. Стояла моторошна тиша, навіть пташок не було чути, тільки десь високо вгорі ледь-ледь шелестіло од вітру листя.

Я прихилив свого Вороного до придорожного дуба і, обережно розсовуючи кущі та хапаючись руками за гілки, подряпався нагору, до руїн доту.

І раптом почув негучний, але владний голос:

— Ти куди?!

Від несподіванки я випустив з рук гілки, за які тримався, і впав на коліна.

— Куди лізеш? — повторив голос.

— Нікуди... а... а що таке? — спитав я, все ще стоячи навколішках і даремно вдивляючись у гущавину— того, хто казав, за кущами не було видно.

— Зараз навчання. Не бачив, чи що, прапори на вищці. Ану давай звідсіля!

Зрозуміло. Вартовий. Коли навчання, завжди виставляють вартових на дорогах, що ведуть до військових таборів.

Сперечатися було марно. Я повернувся і навсидячки став спускатися вниз.

От чорт! І треба ж! Поставили якраз на цьому місці. Ну, нічого! Я його якось обмину. Зайду обережненько збоку — він і не вгледить. Ці вартові, по-моєму, просто так стоять, для проформи. Розлігся собі в кущах і покурює. Дуже воно йому треба. Хто сюди піде! Якби я просто на нього не наразився, він би, мабуть, і голови не підвів.

Спустившись на дорогу, я пригинцем кидаюся праворуч і, перебігаючи від дерева до дерева, починаю обходити дот збоку. Тепер я пильную і намагаюся рухатись якомога обережніше. Та коли я вже був майже біля мети, з кущів почулося:

— Ти що — у піжмурки зі мною граєшся? Ану давай звідси!

Помітив. Таки помітив, чортяка!

— Уже й грибочка пошукати не можна, — пробелькотів я і, набурмосившись, пішов назад.

От же ж!

Як же я тепер візьму інструкцію? Невже вони не знали, що будуть військові навчання? Не може бути. То що ж робити? Отак просто їхати додому та й усе? А може, вони тому й звернулися до мене, що сподіваються на мою спритність, пронозливість, на те, що я зможу непомітно прослизнути повз вартового? Може, саме в цьому й полягає моє завдання? То хто ж тоді такі— "вони"? Якщо вони хочуть робити щось таємно від армії...

Може, "вони" — шпигуни? Е, ні! Юринда! Досить з мене шпигунів. Були вже в моєму житті "шпигуни". Книш і Бурмило. Досить. Шпигуни тепер не такі дурні, щоб їх хлопчаки виловлювали.

Та й не стану я робити нічого шпигунського, що я — бовдур! Я спершу взнаю, що треба робити, для чого, а тоді вже...

Але додому так просто йти я не можу. Мушу дістати з амбразури ту інструкцію. Мушу! Бо інакше я не поважатиму себе.

Я беру Вороного за сідло і струшую, щоб він подав голос — задеренчав. Хай

вартовий чує, що я вже їду. Ще й кашляю голосно на додачу. Потім сідаю і кручу педалі по дорозі — нібито в бік села. Але од'їхавши метрів сто, так що з доту мене вже ніяк не видно, звертаю в ліс, ховаю Вороного під папороттю в окопі і по-пластунському, на пузі, починаю в обхід скрадатися до доту. Я повзу довго і обережно, через кожні два-три метри завмираючи й прислухаючись. Нарешті переді мною дот. Вартового ніде не видно. Він, певне, з того боку, в кущах. Але й амбразура теле з того боку. Вихід один — пробиратися через руїни доту і спробувати намацати розколину над амбразурою зсередини. Проте легко сказати — пробратися. Я вже казав, що весь дот заріс густезною і немилосердно жалючою кропивою. І одна справа іти такою кропивою на повний зріст, розсуваючи її якоюсь гілкою, а зовсім інша — повзти нею на пузі, по-пластунському, та ще й так, щоб тебе не було видно, щоб та кропива не ворушилася.

Я ліз уперед головою, опустивши лице до землі і прикриваючи його однією рукою. Розсував кропиви просто своєю маківкою. І поки голчасто-зубчасте кропив'яне листя проходило по волоссю, я його не відчував. Та коли воно торкалося шиї, мене всього пересмикувало — наче хто лив мені за шию окріп.

Але найбільше страждали вуха. Бідні мої великі відстовбурчені вуха. Мені навіть здавалося, ніби я чую,

як вони сухо тріщать, палаючи жарким полум'ям. І здавалося, що не кропивою лізу я, а лютим, пекельним вогнем. Проте я зціплював зуби і ліз, ліз, ліз...

— Мда-а! — почув я раптом над головою. — Видно, ти або дурень, або щось таки замислив. Уставай!

Лайнувшись про себе останнім словом, я підвівся.

На похилій брилі доту, розставивши ноги, з автоматом на грудях стояв солдат Митя Іванов. То був він! І десь у глибині душі ворухнулася в мене схвальна думка: "А вартовий він таки непоганий, не пропустить".

Митя Іванов дивився на мене беззлобно, з цікавістю. Мої геть пожалені кропивою вуха, шия, руки промовляли за себе, мабуть, досить виразно.

— Ну, то що тобі треба? — спитав він усміхаючись.

— Нічого, — я ще не встиг придумати.

— Нічого? Га. Значить, дурень, — з розчаруванням сказав він. — А може, все-таки треба?

І раптом у мене майнула думка: "А може, це все спеціально? Щоб мене перевірити?"

Ну, тоді ви дзуськи щось од мене почуєте! Хоч мені б дуже хотілося довести, що я таки не дурень, але не скажу нічого.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ. Старший лейтенант Пайчадзе. Я оглядаю табір

Зненацька на дорозі загарчав мотоцикл і, чмихнувши, враз замовк — зупинився.

— Іванов, що там таке, а? Чий велосіпед на дарога? — почувся хрипкий голос з кавказьким акцентом.

— Та от, товаришу старший лейтенант, порушник... Пацан якийсь. Я його жену, а він дізе...

Кущі розсунулися, і з'явився офіцер, високий, стрункий, з чорними грузинськими вусиками. Пильно глянув на мене і спитав:

— У чом річ?

Я теж пильно глянув на нього і мовчки знизав плечима. А в голові шалено крутилося: "Той чи не той? Той чи не той?" І ніяк я не міг згадати, з вусиками був той чи без. Та хіба за ті лічені секунди, доки він передавав мені листа, можна було щось запам'ятати? Але обличчя таке саме засмагле, запилужене, усмішка білозуба. І на погонах три зірочки... Здається, таки той.

— Ти што — німий, да? Не панімаєш, що тобі кажут? А што з вухами? Чому такий червоні? А шия... Іванов! — він раптом метнув блискавичний погляд у бік солдата. — Ти. што... а?

— Та що ви, товаришу старший лейтенант!

Вуха Іванова стали враз червонішими, мабуть, за мої.

— Як ви могли таке подумати? Це він кропивою ліз. Шалений якийсь!

— Кропивою, да? — офіцер здивовано звів брови і глянув на мене з відвертою цікавістю. — Ін-те-рес-но! Так што тобі здесь нада, а?

"Нічого-нічого, — подумав я, — перевіряйте, перевіряйте! Ви мене не "підчепите". Я не розколюся, не бійтесь". І, удаючи з себе дурника, я закліпав очима й сказав:

— Та грибів хотів підшукать... Хіба не можна? Не можна?

Офіцер примружився, пронизуючи мене поглядом, потім повернувся до солдата:

— Іванов, приглянеш за його велосіпед, да...

— Есть! — козирнув солдат.

— А ти паїдеш зо мною, — наказав мені старший лейтенант і пішов на дорогу до мотоцикла. Я мовчки пішов за ним.

— Сідай! — кивнув він на сидіння позад себе, крутнув ногою стартер, мотоцикл одразу чмихнув, загарчав, і ми так стрімко рвонули з місця вперед, що я ледь не злетів з сидла. Добре, що встиг чіпко вхопитися за офіцерову гімнастерку.

Ми мчали по вибоїстій, розбитій важкими військовими машинами, так званій "генеральській" дорозі. Мене немилосердно підкидало, і півдороги я майже летів у повітрі, а півдороги тільки їхав. Та я не помічав цього. Навіть навпаки. Це якнайкраще відповідало моему душевному стану. Бо мене однак підкидало зсередини оте нервеве збудження, яке я не знаю, як називається по-науковому, а по-нашому, по-хлопчачому — "мандраж". Хіба я міг, скажіть, бути спокійним, коли їхав на якесь незвичайне, на якесь важливе і секретне завдання, для якого вимагалися мужність, сміливість, може, навіть героїзм. Тепер було ясно, що це якесь військово-завдання. Секретно-військового значення. Може, десь там у них щось зіпсувалося. І дорослому не пролізти. Хлопчака треба. Може, накажуть лізти в дуло якоїсь велетенської гармати або в ракету якусь з атомною боеголовкою.

І було мені, з одного боку, чесно кажучи, лячно, аж у п'ятах холодно (бо ж я-ак гахне — навіть попелу од мене не зостанеться, поховати нічого буде). А з другого боку, підпирала радісна гордість, що вибрали саме мене, — отже, вважають, що я підходящий

кадр для такого діла. І так же хотілося довести, що я такий! І лоскотало біля пупа, як ото перед екзаменом або перед тим, як кавуна на баштані вкрасти. Ох, якби пощастило, щоб усе було гаразд! Це б же було так до речі, так до речі! Павлуша умер би від заздрощів! От тільки розказувати, мабуть, не можна буде. Як так утаємничують, попереджають, як так перевіряють і випробовують... А може, навпаки, прийдуть до школи і на загальних зборах подяку винесуть. Або й дарунок якийсь коштовний вручать, фотоапарат, транзистор абощо... А можуть і медаллю нагородити. Що — не буває хіба, що хлопців нагороджують медалями? Як вони щось таке роблять героїчне? Абсолютно!

Мотоцикл так різко зупинивсь, що я ткнувся носом офіцерові у спину. Ми були на великій галявині перед високою дерев'яною, як ото на шосе при в'їзді в новий район, аркою, прикрашеною вгорі прапорцями. Але на відміну від районної арку перекривав унизу смугастий шлагбаум, як на залізничному переїзді, і стояла будка з вартовим.

— Пропускай! Лазутчик везу, — наказав офіцер вартовому. Той підняв шлагбаум, і ми в'їхали на територію табору.

"Лазутчик", — отже, доведеться-таки кудись лізти.

Ми їхали (тепер уже повільно) чистенькою, всипаною білим пісочком доріжкою, обабіч якої стояли вряд брезентові палатки, точнісінько, як у піонерському таборі.

І навіть червоні гасла на диктових транспарантах, що виструнчилися вздовж доріжки, були схожі на піонерські: "Рівняйся на відмінників бойової підготовки!", "Важко в навчанні — легко в бою!", "Стріляти лише на "добре" і "відмінно!".

"Виходить, солдати — такі ж самі школярі, тільки дорослі, — подумав я. — Невже ж ото людина все своє життя мусить учитися, думати про оцінки і рівнятися на відмінників? А я так мріяв закінчити школу і назавжди позакидати всі підручники на найвищу вербу, щоб і не бачити їх. Дзуськи! Виходить, тільки й життя, поки без штанів бігаєш і грамоти не знаєш. А як пішов до школи— кінець, гимбель! Запрігся на всеньке життя у двієчники..."

— Клас тактики, — не обертаючись, сказав офіцер. Ми проїжджали повз майданчик, де були вкопані ряди довгих лавок, як у літньому кінотеатрі, тільки замість екрана на дереві висіла чорна шкільна дошка.

— Спортплощадка, "Смуга перешкод", — знову, не обертаючись, сказав офіцер.

"Спортплощадка" була велика, там і футбольне поле, і волейбольний майданчик, і турнік, і коні, і величезна шибениця з жердиною, канатом, кільцями і похилою драбиною (щоб на руках підніматися). А те що він назвав "смуга перешкод", то був ряд різних перешкод: колода, яма з водою, високий паркан, низенька дротяна загорожа, під якою на пузі пролазити.

Це мені сподобалося. Це, мабуть, цікаво. Добре було б спробувати... А втім, може, мені зараз доведеться таку "смугу перешкод" долати, що це — дитячі іграшки?!

— Артилерійський парк, да, — мотоцикл стишив хід біля величезного загону, земля в якому була переорана колесами важких машин, гармат і гусеницями тягачів. Але зараз ні гармат, ні тягачів не було. Тільки в глибині під навісом стояло кілька

видовжених, приземкуватих бронемашин і якихось високих вантажівок з будками. Та окремо, під іншим навісом, стояло кілька восьмиколісних машин зі скошеними вниз, як у човнів, носами.

— А то що таке?

Я тицьнув рукою в бік отих восьмиколісних машин зі скошеними носами.

— Бронетранспортери-амфібії. Для преодолення водних рубежів, да, і для висадки десанта. Ясно?

— Ясно.

Він говорив ламаною, мішаною мовою — половина слів українських, половина російських. Мабуть, йому було важко, але він усе ж намагався говорити по-українському, і це виходило у нього якось симпатично.

І оте своє "да" майже після кожного слова він вимовляв з особливою співучою кавказькою інтонацією, і воно не дратувало, а навпаки, теж було якесь симпатичне.

Ми проїхали трохи далі. Біля довгого дерев'яного барака він сказав:

— А це їдальня.

Перед їдальнею стояла вантажна машина, ззаду до якої було причеплено щось схоже на гармату, націлену дулом у небо. Тепер я вже знав, що це таке. А колись ми з хлопцями не знали і довго сперечалися.

Антончик Мацієвський казав, що то гаубиця, Васько Деркач запевняв, що міномет, а Карафолька доводив, що секретна ракетна зброя останнього зразка. А виявилося, що то похідна кухня.

— Ну що, нравіцца тут у нас, да? — спитав офіцер.

— Ага, — сказав я.

— Ти в каком класі?

— У сьомому.

— Значить, за чотири роки... Ну, все, поїхали, да... Він розвернув мотоцикл і дав газу і за хвилину ми

знову були біля арки. Вартовий підняв шлагбаум, і ми рвонули "генеральською" дорогою назад до доту.

"Оце все? — розчаровано дивувався я. — Чи, може, так задумано — спершу просто ознайомлення з територією табору, а потім... Чи, може... чи, може, я їм... не підійшов?"

Мені стало дуже гірко від цієї думки.

Ми під'їхали до доту. Стали. Якийсь час я ще сидів, тримаючись за його гімнастерку. В мене ще лишалися краплини надії, що це ще не все. Він повернув до мене обличчя і всміхнувся.

— Мені злазити? — тихо спитав я.

— Да, генацвале, — сказав він.

Я важко перевалив через сідло ногу і зліз. Він знову усміхнувся.

— Да, будем знайомі — старший лейтенант Пайчадзе, — він простяг мені руку. — До речі, скажу по секрету, у нас у штабі була розмова, щоб узяти шефство над вашою школою. Підняти військово-спортивна робота серед старшокласників. А? Будемо

запрошувати до себе, знайомити з матеріальною частиною, з бойовою технікою. Треба готувати з вас хороших воїни. Правильно я кажу, да?

Ні, щось він не те каже... Невже я йому не сподобався, невже не підійшов? Я допитливо глянув на нього довгим поглядом і наважився.

— Ви, може, думаєте, що когось кращого знайдете? — я зневажливо гмикнув. — Навряд. Хіба що Павлуша, може... Але...

Він пильно глянув на мене і сказав:

— Думаю, ти хороший хлопець... Але не розумію, про що ти гаваріш...

Кров бухнула мені в обличчя. Навіщо я сказав?! Ет!

— Нічого, це я просто так... Спасибі! До побачення! — Я швидко скочив на Вороного і крутонув педалі. Від'їжджаючи, чув, як Митя Іванов промовив:

— Дивний хлопець, правда! Пайчадзе щось відповів — я вже не чув. Тьху! Як паршиво вийшло!

Якщо вони справді нічого не знають про лист, то вони й справді думають, що я цілковитий дурень або пришепелуватий.

А якщо... Тоді ще гірше. Виходить, я їм таки не підійшов...

Але чому в листі було сказано про амбразуру, про інструкції? Для чого? Невже просто так? Навряд.

І, здається, в того офіцера, що передавав мені листа, таки не було вусиків. Я їх запам'ятав би.

Тоді, може, і Пайчадзе, і Іванов просто не в курсі справи? Коли проводиться секретна операція, про неї знає дуже обмежена кількість людей, навіть серед своїх. Це закон. Слава Богу, кінофільмів таких я надивився, та й книжок прочитав — ого-го!

Тоді треба почекати, може, ці тактичні навчання скоро закінчатся і пост знімуть. Я виїхав на узлісся і звернув у молоденький сосняк. Поклав Вороного на землю під сосонками, а сам приліг на теплий і м'якенький, як перина, сивий лишайник.

Звідси добре було видно і дерев'яну вишку, що стриміла над лісом, і дорогу. На вищі майорів червоний прапор. Я вирішив чекати. Чекати, може, цей прапор скоро спустять, і тоді можна буде підійти до амбразури. Не міг же я спокійно їхати додому, навіть не довідавшись, що там таке в тій інструкції.

Але як я не люблю чекати, коли б ви знали! Найбільша для мене мука — стояти в черзі. Краще вже дві години вчити уроки, ніж півгодини стояти в черзі. Ох, як я не люблю чекати! Але що вдієш.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ. Павлуша. Невже?... Я не хочу, щоб він мене бачив. Невідомий у вчительчиному саду. Хто це?

Почало сутеніти. Потягло вечірньою прохолодою. Я лежав і думав, як було б гарно, якби оце зараз поруч зі мною лежав Павлуша. Нічого мені не було б страшно, ніякі випробування. І чекати я міг би хоч цілу ніч. І нащо ми посварилися? Нащо ота поганська Гребенючка нас розлучила? Чого це в неї така крива вдача? Ненавиджу її! Ненавиджу! З якою радістю я б їй зараз уклеїв, збив би на кисллицю! Та хіба б це допомогло...

Від села дорогою хтось їхав велосипедом.

Я спершу думав, що в Дідівщину. Але велосипедист минув поворот на Дідівщину і почав наближатися "гле-канкою" до лісу. Хто ж це? Невже не бачить, що на башті прапор? Не пропустять же...

Він їхав швидко і з кожною миттю все наближався. Уже можна розгледіти, як надимається од вітру сорочка на спині. Я нагострив око і раптом відчув, як мене підкинуло, і я став на чотири.

То був Павлуша.

Він щосили накручував педалі — поспішав. І обличчя в нього — серйозне й заклопотане. І не було з ним ні дикточки, ні фарб. Отже, не малювати він їхав. Та й хто б це поночі їхав у ліс малювати?

І зненацька раптовий здогад крижаною хвилею огорнув моє серце: то його викликали замість мене. Бо я не підійшов. Не сподобався. Щось не те, не так зробив. І вони вирішили, що я не впораюсь, вирішили доручити іншому. А хто ж у нас серед хлопців підходящий? Авжеж, Павлуша. Не Карафолька ж, не Антончик Мацієвський, не Васько Деркач і навіть не Коля Кагарлицький. Та я й сам Павлуїпу назвав старшому лейтенантові.

Цей раптовий здогад паралізував мене, зробив моє тіло млявим, ватяним і безсилим. Я не міг ворухнутися. Розчепірівшись, як теля на льоду, я тільки стояв навкарачки з роззявленим ротом і дивився услід Павлуші, поки він зник у лісі.

І хоч ніхто мене не бачив, це були хвилини найбільшого в моєму житті сорому і ганьби. Якби мені привселюдно плюнули в очі, було б легше, ніж оце зараз.

Я уявив собі, як повернеться Павлуша після успіш-но-го виконання небезпечного секретного важливого завдання, як нагородять його медаллю, цінним подарунком або навіть просто грамотою, і він, зашарівшись, скромно, як дівчинка, опустить очі, ніби він ніякий не герой (він це уміє!). А Гребенючка підійде і при всіх його поцілує, а Галина Сидорівна його обніме і, може, теж поцілує, а на мене ніхто й не подивиться, наче я вмер і мене зовсім нема на світі. Я все це собі уявив, і мені стало так гірко, ніби я полину наївся. І мені захотілося, щоб зараз розчахнулась земля і поглинула мене назавжди, щоб прилетів з полігону отам, де гупало, якийсь випадковий снаряд і розірвав мене на атоми.

Але снаряд не летів, і земля не розчахувалася.

Тільки ставало дедалі темніше — надходив вечір.

За кілька метрів уже нічого не видно. Десь близько протріскотів мотоцикл, і не розбереш — чи то в бік села, чи то в бік лісу...

Може, то старший лейтенант Пайчадзе повіз Павлушу виконувати секретне військове завдання?

Невгамовний неспокій опанував мене. Мене шалено смикало і штовхало гайнути туди, до доту і глянути, що ж там робиться.

Але рештки гордості й шляхетності, що жменькою маку ледь торохтіли на самому денці спустошеної горем душі моєї, не пустили.

Чого ж це я лізтиму, заважатиму, як мене відхилили?

Хай собі займаються своєю важливою справою, хай! І бракувало ще, щоб Павлуша побачив мене отут нещасненького, відкинутого, як непотріб, жалюгідного.

Ця думка підхопила мене з землі, вмить посадила на Вороного і чимдуж погнала в село. Ні, цього я б не пережив! Якби таке сталося — то хоч у прірву сторч головою.

Я навіть не поїхав вулицями, а звернув на стежку, що гадючилася поза городами та садками. Щоб і не бачив ніхто, що я з лісу їду. Не було мене там, не було! І листа не було! Нічого не було! Доведіть тепер! Доведіть! Я тільки сміятимусь. Нічого я не знаю! Ніяких Г. П. Г. Яка таємниця?! Які троє невідомих?! Три "ха-ха"! Шалено регочу!

Я проїздив стежкою поза садком нашої вчительки Галини Сидорівни і раптом помітив, що якийсь чоловіча, пригнувшись, прокрадається у сутінках між деревами. Вгледівши мене, він враз присів, потім спритно шугонув у кущі й причаївся, ховаючись.

Тю! Хто ж то такий? Галина Сидорівна живе удвох з мамою, чоловіків у них в хаті нема. Хтось лихий! Злодій абощо. Добра людина не стала б ховатися.

Я натиснув на педалі. Через дві хати стежка виводила на вулицю. І за якусь хвилину я вже скочив з Вороного біля воріт Галини Сидорівни.

— Галино Сидорівно! Галино Сидорівно! — голосно загукав я, прочинивши хвіртку.

— Що? Хто? Хто це? — почувся збентежений голос учительки. — А, це ти... — мовила вона, вигулькнувши з-за хати. — Що таке? Що сталося?

— До вас зараз дядько Петро і дядько Микола прийдуть! — загукав я, щоб чути було там, у саду, і прошепотів: — Це я спеціально. У вас у саду злодій ховається.

— Та ти що?

— Тс! Точно! Сам щойно бачив. Я сусідів гукну, а ви...

— Та ні, то тобі, мабуть, здалося.

— Клянусь. Я стежкою поза садом їхав, а він крадеться, а тоді як шугоне в кущі...

— Що ти кажеш? У нас же й красти нічого.

— І високий такий, метрів зо два.

— Ти диви! Ану ходім глянемо.

— То, може, усе ж гукнути когось? Бо здоровенний, як віл. Самі не впораємось.

— Та ну! Якось упораємось! Сокиру візьмемо, серпа. Стривай, я зараз, — вона заскочила в сіни і за мить винесла звідти серп, сокиру і електричний ліхтарик.

— Якби я щоразу до сусідів зверталася, їм би спокою не було. Я сама себе звикла відстоювати. Ходімо!

Вона дала мені серпа, сама взяла сокиру, засвітила ліхтарика і сміливо рушила вперед. Вона була відчайдушна й рішуча, наша Галина Сидорівна. І я мимохіть замилювався нею.

— Ану, хто тут лазить по чужих садках?! — дзвінко промовила вона, круглою плямкою світла обмацуючи дерева.

— Отам, у кущах, — підказав я.

Промінь висвітлив кущі. Там не було нікого.

Ми пройшли весь садок. Але нічого не побачили. Видно, той чоловіча, почувши

моє "до вас дядько Петро і дядько Микола", одразу дременув.

— От бачиш — нема, — весело сказала Галина Сидорівна. — Це тобі здалося. Мені в темряві завжди здається, що в саду хтось стоїть за деревом.

— Та бачив, ну, слово честі, бачив! — Мені було прикро, що вчителька не вірить.

— Ну, може, може, — заспокоїла вона мене. — Виходить, утік. Мабуть, хтось проходив — яблучка захотілося... Добре, що матері нема, пішла до тітки. Перелякалася б до смерті. Ну, спасибі тобі, захисниче мій.

Вона скуйовдила мені волосся і ніжно провела рукою по щоці. Від її руки війнуло звабливими тонкими пахощами якихось парфумів. І було приємно відчувати дотик її руки і чогось соромно від цієї приємності.

— Слухай, а як там Павлуша? Ви вже помирилися? Вся приємність одразу зникла.

— Не знаю, — буркнув я. — Ну, я піду До побачення.

— До побачення. Шкода. Так гарно ви дружили...

Я нічого не відказав. Мовчки вийшов з двору, сів на велосипед і поїхав.

І так мені було темно на душі, темніше за глупу ніч.

Павлуша, може, в цей час уже виконав важливе секретне завдання, і генерал або полковник потискує йому руку, виносячи подяку від командування. А я... Навіть Галина Сидорівна не повірила мені, що я бачив того чоловіку в її саду, вирішила, що мені привиділося, і дякувала просто так, для годиться, із ввічливості. Я ж бачив. І по голосу чув. Голос у неї був якийсь не такий, якийсь роблений, наче вона кепкувала з мене... Ну й нехай! Хай її обкрадають, коли так.

І така мене байдужість охопила до всього на світі, що якби земля зараз репнула, як стиглий кавун, і розлетілася на шмаття — я б і оком не моргнув.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ. Мене викликають до телефону. "Розслідування футбольної баталії". Нове Гребенючине плаття. Зіпсований настрій

На другий день зранку я заспав, бо ввечора дуже довго крутився, не міг заснути — скільки ж переживань на мене навалилося.

Прокинувся я від того, що мене торсав за плече дід:

— Вставай, дітяку! Царство Боже проспиш. Через тебе влада керувати не може.

Коли тебе будять, то завжди саме в цю мить страшенно хочеться спати. Я дригнув ногою, накинув ковдру на голову і пробубонів сонно:

— Не займайте, діду! Я сплю... Я спати хочу... Але дідова рука безжально стягла з мене ковдру:

— Вставай! Ну! Кажу ж, до телефону тебе у сільраду кличуть. Швиденько, ну!

Я миттю підхопився й сів на ліжку, кліпаючи очима:

— Га? Що? Хто?

— Та хто ж його зна! Чоловік якийсь. Із Дідівщини дзвонить. Бач, знадобився ти йому з самого ранку. Може, вже щось накоїв, га? Біжи мерщій, бо сільрадівський телефон займаєш.

Я вскочив у штани і вилетів на вулицю.

Що духу, наче за мною гнався скажений собака, за лічені секунди пролопотів

вулицею від нашої хати до сільради.

Влетів у сільраду і зопалу пробіг повз телефон аж до другої кімнати.

— Стій! Куди ти? — весело загукав до мене секретар сільради Спиридон Халабуда.

— Поганяй назад! Отут-о!

Я обома руками схопив трубку, притиснув до вуха і гукнув щосили:

— Алло!

— Драстуй! — почув я у трубці басовитий чоловічий голос — Слухай уважно! Якщо питатимуть, хто дзвонив, скажеш — інспектор райвно Федорищенко. Просив під'їхати у Дідівщину. Він розслідує справу про бійку на стадіоні тридцятого червня. Хоче уточнити деякі факти. Чому з тобою? Бо знає і поважає твою маму-депутата і вважає, що син такої матері скаже все чесно і об'єктивно. Зрозумів? Запам'ятав? Федорищенко. Інспектор райвно.

— Ага. Ясно. Ясно, товаришу Федорищенко, — сказав я, зиркнувши на Халабуду, який аж рота від цікавості роззявив, дивлячись на мене. Такого й справді не бувало, щоб у сільраду до телефону викликали учня, хлопчину.

— Тепер слухай, — вів далі басовитий голос (він говорив повільно, чітко вимовляючи кожне слово). — Вчора ти не зміг дістати інструкцію. Ми це знаємо. Але не переживай. У цьому не твоя вина, а наша. У зв'язку з обставинами операція на один-два дні відкладається. Стеж за щоглою біля школи. Коли на щоглі з'явиться білий прапорець, у той день о дев'ятнадцятій нуль-нуль підеш до амбразури за інструкцією. Ясно?

— Ясно! Ясно! — тепла хвиля радості прокотилася по всьому моєму тілу і хлюпнула-залоскотала під горлом. Отже, не відхилили, не забракували мене, а просто щось перешкодило! І так мені не хотілося вішати зараз трубку, так хотілося ще поговорити, спитати щось.

— Слухайте! — І голос у мене зірвався. — Слухайте, а... а... — я не знав, що сказати, — а... а... а як вас по батькові?

— Бо — він затнувся і раптом розсміявся. — От! Я й сам не знаю, як ім'я та по батькові того Федорищенка, да. А нащо тобі? Обійдеться й так.

Я розгубився. Халабуда не спускав з мене очей і прислухався до кожного слова. Я зрозумів, що впоров дурницю. Треба було виплутуватися.

— Ага, спасибі, тепер знатиму, — сказав я, удаючи перед Халабудою, ніби дістав відповідь на своє запитання.

Той, на тому кінці дроту, все зрозумів.

— Молоток, — сказав він. — Ну, добре. Тоді все. А в Дідівщину таки з'їздь на півгодинки, щоб не викликати підозри. Ну, бувай здоров!

— Ага, зараз поїду. До побачення, — я поклав трубку. В голові у мене якось дивно гуло й дзвеніло.

— Що за Федорищенко? — одразу спитав Халабуда.

— Інспектор райвно. Просив приїхати у Дідівщину. Він розслідує справу про бійку на стадіоні тридцятого червня. Хоче уточнити деякі факти.

— А-а... я його, здається, знаю, — поважно прогугнявив Халабуда. — Точно. Знаю. Федорищенко. Знаю...

Спиридон Халабуда любив похизуватися своїм особистим знайомством з керівними працівниками району. І хоч з виразу Халабудиного обличчя було видно, що Федорищенко він таки не знає, я стривожився — а що, як він десь чув його ім'я та по батькові і зараз мене питає. І я, удавши, ніби мені треба поспішати, швиденько попрощався й побіг.

Дідові я сказав слово в слово те, що й Халабуді, і, не поснідавши навіть, а випивши тільки склянку молока, сів на велосипед і поїхав.

Виїжджаючи, я скоса зазирнув через тин до Павлуші. Він сидів на землі серед двору, похмурий і злий, перед велосипедом, що стояв догори колесами, і крутив рукою педаль. Заднє колесо раз у раз чиркало об раму "Вось-мьорка!"

"Мабуть, вони перевірили його вчора і переконалися, що він не кращий за мене, — подумав я. — І вирішили повернутися до моєї кандидатури".

Мені стало жаль Павлушу Але що ж я міг зробити? А може, він взагалі не туди їхав... А куди? Хто його зна. Може, просто катався... Коли я не можу знайти відповідь на якесь запитання, просто відкидаю його і починаю думати про щось інше. Такий уже в мене характер.

А густий голос у того дядька по телефону? По голосу не менше як полковник. А може, й генерал. І говорить так розважливо, солідно. І поінформованість цілковита. Все продумано. Інспектор райвно. Бійка на стадіоні.

Я виїхав на околицю і саме проїздив стадіон. То, власне, був не зовсім стадіон, а просто шмат поля, ворота з двох боків (без сітки, звичайно). І по боках в один ряд вкопані криві, кострубаті лавиці,

На всьому полі, а особливо біля воріт, трава була геть вибита, витолочена, і під час гри здійснювалася іноді така курява, що не було видно м'яча.

Тридцятого червня цього року тут відбулася товариська зустріч з футболу між командами класу "Г" — васюківською "Ракетою" і дідівщинським "Космосом". Команди були шкільні, грали старшокласники. У нас на воротах стояв Бардадим, центр-форвардом був Вовка Маруня, наш васюківський Бишовець, який хоч учився лише у восьмому класі і тілом був щуплявий, але обводив здорованів-десятикласників, "як мальчиків" (за висловом діда Салимона).

Матч проходив у запеклій боротьбі. За п'ятнадцять хвилин до кінця рахунок був двадцять три — вісімнадцять на користь дідівщинського "Космосу". Стадіон шаленів. Болільники галасували, як бики на ревищі. Серед наших особливо завзятушими були дід Салимон і баба Маруся, наша шкільна прибиральниця. Дід Салимон не змовкав ні на хвилину, підбурюючи гравців на активні дії:

— Вовко, давай, давай, давай! Ванько, пасуй Гриць-кові! Головою, головою! А, щоб ти луснув! Чого ж ти оддав м'яча, недотепо. Бий, Вовко, бий!..

А баба Маруся весь час стиха бубоніла:

— Господи милосердний! Боже праведний! Зроби так, щоб наші забили гола!

Господи милосердний! Боже праведний! Зроби так, щоб наші забили гола!

І коли наші таки забивали гола, вона вигукувала писклявим голосом:

— Штука! — І хрестилася.

За п'ятнадцять хвилин до кінця Вовка Маруня прорвався з м'ячем до воріт і вже був би вклеїв у дев'ятку, але захисник "Космосу", здоровий бугай Роман Гепа (двоюродний брат того Гепи, що пішов учитися на попа) підчепив його ногою, і Вовка заорав носом. І суддя, дідівщинський кіномеханік Ярешко Бриль, замість того, щоб призначити пенальті, призначив кутовий. Мовляв, Гепа діяв правильно, тільки вибив на кутовий, а Маруня, мовляв, сам упав.

Що тут зчинилося! Наші болільники так несамовито загорлали, засвистіли, заверещали, наче настав кінець світу.

— Суддю — на мило! Шкуру — на барабан! — кричав аж лопався дід Салимон.

— Пенальті! Пенальті, побий тебе вража сила! — верещала баба Маруся.

Але суддя не звернув на той рейвах аніякісінької уваги. Такий уже футбольний закон — на полі суддя повновладний господар. Після гри можете опротестовувати його дії скільки хочете, а під час гри його слово святе.

Зціпивши зуби, Вовка Маруня подав кутовий і від знервування невдало — м'яч полетів в аут.

Проте за хвилину м'яч знову попав до Маруні, і він знову прорвався до воріт. Але Гепа, бачачи, що суддя крізь пальці дивиться на його порушення, тепер уже зумисне перечепив Маруню, і той знову заорав носом. І тут Маруня не стерпів (він був дуже гарячий), підхопився і, незважаючи на те, що ледь сягав Гепі до підборіддя, заліпив йому по пиці. Гепа хвицьнув ногою, і Маруня кубцем покотився по землі. Тоді до Гепи підскочив наш лівий крайній Юрко Загубенко і вривав йому під дихало. І почалося...

Поки глядачі опам'ятались і кинулися розбороняти, наша "Ракета" встигла збити дідівщинський "Космос", що називається, на кислицю. Один наш Бардадим міг завиграшки відлупцювати принаймні п'ятьох їхніх форвар дів. А двадцять три пропущених голи ще подесятерили Бардадимові сили. Ледве розтягли.

— Оце так товариська зустріч, — сказав дід Салимон. — Другу таку товариську зустріч доведеться, мабуть, проводити просто на кладовищі.

— Це ще, розумієте, нічого, — сказав Павлушин тато. — Це ще дрібниці. А от між Сальвадором і Гондурасом через футбольний матч справжня війна була виникла. Стотисячні, розумієте, армії між собою билися. Артилерія, літаки, танки... Оце, розумієте, болільники...

Особисто я був задоволений, що Бардадим устиг заодно надавати потиличників ще й судді. Щоб знав, як підсуджувати своїм.

Отакий-то був матч тридцятого червня.

Чесно кажучи, було що розслідувати.

Я заїхав у Дідівщину і звернув прямо до сільмагу. Купив у сільмазі льодяників фігурних на паличках, покрутився трохи і рушив назад. Настрій у мене був прекрасний. Незважаючи навіть на те, що погода була погана, збиралося на дощ.

На вищці над лісом майорів червоний прапор. Отже, навчання ще тривають.

Під'їхавши до села, я знов-таки, як і вчора, звернув на стежку, що вела поза городами, повз садок Галини Сидорівни. Мені кортіло глянути, що воно там таке — чи нема якихось слідів учорашнього чоловіка. А може, він ще потім уночі приходив?

Коло вчительчиного садка я зііз із велосипеда, поклав його на землю і крадькома, як справжній детектив, пішов, роздивляючись на всі боки. Стежку у двох місцях перетинали сліди здоровенницьких, не менше як сорок п'ятий номер, чобіт. Вони чітко відбилися на вогкій землі. Одні сліди були повернуті носами до саду, другі — навпаки, до поля. Оце він ішов, а це він повертався.

Біля кущів малини, де він ховався, трава була прим'ята і лежав мокрий недокуроч сигарети з фільтром. Я підняв. Сигарету було дуже мало надкурено і загашено об землю. Марка — "Столичні".

Шерлокові Холмсу одного цього недокурка і цих слідів було б досить, щоб знати все. Але я не був Шерлоком Холмсом. Я міг сказати лише те, що чоловік — курець (бо недокуроч!) і що в нього великі ноги (бо це було видно зі слідів). Більше я не міг сказати нічого. Хіба лише, що сигарети він купував не в нашому сільмазі, бо в нашому "Столичних" не було. Може, в дідівщинсько-му, там є, я щойно бачив.

Але для з'ясування особи незнайомця цього було малувато. Що ж він усе-таки тут робив? Чому ховався? Невже хотів пограбувати вчительку, а я його сполошив? Не схожий він був ні на кого з наших, зовсім не знайомий якийсь...

— Тільки ж дивися, Ганю, обережніше, — почув я біля хати голос Галини Сидорівни.

— Ой, що ви, Галино Сидорівно, що ви!.. — пискляво засокоріло у відповідь. То був голос Гребенючки.

А бодай би ти луснула! Ще треба, щоб ти мене тут побачила. Пригнувшись, чкурнув я на стежку, до велосипеда. Загнуздав Вороного — і алор три хрести!

От як тая Гребенючка! Не люблю я людей, які до вчителів піддобрюються, лізуть зі своєю любов'ю: "Галино Сидорівно, я вам те! Галино Сидорівно, я вам се! Галино Сидорівно, дорогенька! Галино Сидорівно, золотенька! Галино Сидорівно, любесенька! Ах! Ох! Ах!" Гидко!

Краще вже двійки одержувати, ніж підлизуватись.

Я виїхав на вулицю і побачив у спину Гребенючку, що йшла од воріт Галини Сидорівни, у святковій білій суконці з синіми цятками. Вона не йшла, а виступала навшпиньочках, як той дресирований собачка у цирку, дрібненько перебираючи ногами. Мабуть, думала, що вона дуже гарна й тендітна.

Раптом я згадав Павлушу, як він сидів сьогодні на землі коло велосипеда, похмурий, темний, як осіння ніч.

І люту на Гребенючку охопила мене. Це вона винна в усьому! Вона, вона! Це через неї ми ворогами стали!

Посеред вулиці розпросторилася величезна баюра. Гребенючка якраз минала її, тулячись до тину, обережненько, щоб не забруднити плаття, ступаючи по краю баюри.

Назад вона не оберталася, мене не бачила.

Ех, розігнався я та прямісінько через ту баюру — ш-шуррр! Ври-иззь! Цілі гейзери брудної води й грязюки линули на Гребенючку, і біле чепурненьке платтячко вмить перетворилося на брудну ганчірку, та й уся вона стала схожа на опудало городнє.

— Ой! — тільки й устигла зойкнути вона, відсахнувшись.

А я пришпорив свого Вороного і, не озираючись, помчав далі. У душі моїй булькала й клекотіла радість помсти.

Ото щоб знала, щоб не розлучала друзів, не робила з них ворогів, кропива жалюча!

Я різко звернув праворуч, на нашу вулицю. Ще здалеку побачив, що Павлуша все ще сидить на землі коло свого велосипеда і крутить ключем якісь гайки.

І раптом я подумав, що зараз же Гребенючка пройде нашою вулицею. Щоб потрапити до себе додому (а куди ж вона піде в такому вигляді!), вона обов'язково повинна пройти нашою вулицею повз наші з Павлушею хати. І Павлуша її зараз побачить і...

Я натиснув на педалі і проскочив до себе у двір. Павлуша навіть голови не підвів.

Прихилив я Вороного до воріт і причаївся за тином. Ану-ну! Зараз Павлуша побачить свою красуню. Хе-хе! Це навіть добре. Може, хоч тепер розчовпає нарешті, яка вона поганюча.

Секунди чекання тягайся так довго, що я вже подумав, чи не повернулася вона назад до Галини Сидорівни скаржитися на мене і вимагати покарання. А дзуськи! Спробуй доведи! Хто бачив? Нічого не знаю. Сама забрьохалась, як свинюка, а потім на когось звертає.

Я дивився крізь тин на Павлушу. Вулиці я не бачив і тому не помітив, як вона йшла. Та враз Павлуша так рвучко підхопився, що велосипед упав на землю.

— О Ганю, що таке? Де це ти? Хто це тебе так? — вигукнув він здивовано.

У мене серце забилося швидше.

Ну, зараз почнеться! Зараз вона понавішує на мене чортів! Тільки тримайся! Ну й нехай! Нехай докаже! Хто бачив? Нічого не знаю. Сама забрьохалась, а потім...

— Та сама винна, — весело заджерготіла Гребенючка. — Вантажівка їхала, а я просто під колеса підлізла, розтелєпа. От розмалював, правда? Хи-хи-хи!

— То біжи додому швидше! От іще! — гукнув Павлуша зі щирим співчуттям і досадою.

А я лише рота роззявив...

То чого це вона?.. Подумаєш, яка шляхетна!.. І стало мені якось кепсько, наче то не вона, а я весь у багнюці з голови до п'ят.

Гребенючка давно побігла додому, Павлуша повернувся до велосипеда, а я все ще стояв, скоцюрбившись біля тину, і не міг зрушити з місця.

Почав накрапати дощ.

Павлуша потяг велосипед у хату.

Пішов до хати і я... Настрій у мене був зіпсований украй.

...Дощ лив цілісінький день. А надвечір знявся вітер. Він, як з відра, хлюпав у вікна

важкі пригорщі зливи — аж дзвеніли шибки. І шалено завивав у димарі. У таку погоду добре лежати десь у затишку й читати цікаву пригодницьку книжку. Я потягнув у батька "Замах на бродягу" Жоржа Сіменона (він мені не давав, бо вважав, що не дитяча) і, вкрившись із головою, лишивши тільки вузьку щілину, щоб падало світло, поринув у захоплюючий світ комісара Меґре, світ загадкових убивств, страшних злочинів і таємниць.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ. Стихійне лихо. Я приймаю рішення

Я прокинувся раптово вночі, хоч ніхто мене не будив, і одразу відчув тривогу. В хаті горіло світло і чулися приглушені, стурбовані голоси. Хоч і не видно було, але відчувалася якась метушня, якийсь нервовий рух. Так було, коли в тата зненацька серед ночі стався приступ апендициту і його відправляли в лікарню на операцію. Тоді мене теж ніхто не будив, я прокинувся сам. От і зараз. Я миттю підхопився і стривожено спитав:

— Що? Що таке?

Серед хати стояли одягнені, в плащах, батько, мати і дід. У діда в руках було весло. Мати повернулася до мене:

— Спи, синку, спи!

— Що сталося? — знову спитав я.

— Річка від дощів піднялася, з берегів вийшла. Греблю біля млина прорвало. Село внизу заливає, — мовив дід.

— А ти спи, спи, синку, — повторила мати.

Я скочив з ліжка. Еге, спи! Там людей заливає, а я — спи!

— Яз вами! Я піду!

— Та ти що?! Он Яришка прокинеться, боятиметься, як нікого не буде. Лягай, спи зараз же! Це тобі не іграшки! — підвищила голос мати.

Але я вже одягався. Мене біла нервова лихоманка, і я довго не міг утратити ногою в холошу. Зуби вибивали шалений рок-н-рол. Спи! Може, я все життя цієї ночі ждав, щоб щось героїське вчинити! А тут— спи! Ні! Піду!

— Хай іде. Щось допоможе. Здоровий хлопець, — сказав дід.

— Справді, хай! — підтримав його тато. Світло враз блимнуло і погасло.

— Зірвало! А може, й стовпа звалило, — сказав у темряві тато.

Дід чиркнув сірника, запалив газову лампу що стояла на припічку.

— Вдягни оно татового ватника і чоботи взуй, — сказала мені мати.

— Ліхтарика свого візьми, — підказав тато.

— Лампу не будемо гасити. Хай! Бо як Яришка прокинеться. .. От краще б ти таки не йшов. У мене б душа спокійніша була, — мати зітхнула.

— Та що ви, їй-богу мамо, з тою Яришкою! Здоровуща вже дівка, до школи пішла, а ви...

— Пішли, пішли, годі вже вам, — втрутився дід.

Ми вийшли з хати у мокру, негожу, вітряну темряву. Гнаний вітром дощ періщив просто в обличчя.

— Головне, що човни, мабуть, поносило, потопило, — ледве почув я голос діда, який ішов поруч. Я хотів сказати, що плоскодонку нашу, може, й не знесло, бо вона на горбку лежить догори дном, але вітер затулив мені рота, і я тільки хавкнув.

То тут, то там, наче світлячки, блимали вогники, звідусіль з ліхтарями поспішали люди.

Ще здалеку крізь шум зливи було чути тривожний гомін, зойки та крики. Що ближче ми підходили до вулиці Гагаріна, що вела в берег, то виразніший і гучніший ставав отой гомін. Уже можна було вчути хурчання мотора, цюкіт сокир і розпачливі, відчайдушні жіночі крики: "Ой лишенько! Ой пробі! Ой рятуйте!" Тужно ревла худоба, верещали свині, вили собаки. Все це було чути вже зовсім близько, поряд, але як я не напружував зір, крізь дощ і темряву нічого не міг розгледіти.

Аж ось попереду спалахнули два світлих ока — фари.

І перше, що я побачив у світлі фар, — це тин і воду. Вода хвилиною накочувалась і розбивалася об тин, а він хитавсь і хилився. Потім біля тину з'явилася постать по пояс у воді з телевизором на голові. У світлі фар мокрий од дощу екран виблискував величезним страшним оком — лупатим і більмуватим.

Фари були тракторні — у провулку натужно хурчав колісний трактор "Беларусь". Величезні задні колеса буксували, розбризкуючи багнюку.

— Давай, давай, ну! — кричав хтось позад трактора: там світилися ще фари машин.

Кілька дядьків посеред вулиці цюкали сокирами — нашвидку збивали з колод плота.

Дід, батько і мати одразу кинулися до допоміж: дід робити плота, батько до трактора, а мати просто у воду, до найближчої хати — виносити добро.

— Побудь поки що тут! — гукнула вона мені на ходу. І я не встиг опам'ятатись, як лишився сам.

З темряви раз у раз, наче водяники, вигулькували з води люди, тягнучи на собі різний домашній скарб. Он провели корову, що вже не ревла, тільки стогнала. Он бабуса, спотикаючись, тягне по воді за собою, наче човна, цинкові ночви з вузлами й подушками. І, плачучи, весь час примовляє:

— Ой що ж це робиться! Ой Господи! Ой за що ж це така кара! Ой пропало все, пропало! Ой Боже ж мій, Боже!

— Найгірше внизу, в березі, — сказав хтось у темряві. — Гребенюків, Мазниченків, Пашків затопило зовсім. А стару Деркачку — аж по самісіньку стріху. І дістатися ніяк. Човни потопило. Ще й трактор, бач, застряв — колоди для плотів підвезти не можна...

— Це щось у природі таке, їй-богу, коїться. Самі стихійні лиха в усьому світі: урагани, землетруси, повені, смерчі. То в Америці, то в Японії, то в Голландії... То на Кубані, то в Закарпатті... А тепер оце в нас...

Заскрипіли колеса, захропли коні — люди під'їздили возами.

— Кладіть осюди! Давайте! Телевізора отут поставте, на сіно!

Я кинувся помагати вантажити на вози речі потерпілих.

З темряви почувся голос Івана Івановича Шапки, голови колгоспу:

— Везіть до школи! Займайте школу, і клуб, і правління! Там усе одчинено!

А трактор усе хурчав і хурчав, аж звискував, та не міг зрушити з місця. Мій тато командував там, вигукуючи:

— Переключай на першу! Ліворуч повертай, ліворуч! Давай задню! Тепер вперед!

То було кляте місце. Там-завжди калюжа і болото навіть у найсухішу погоду. І завжди застрявали машини. А тепер від дощу воно зовсім розкисло і просто засмоктувало, як драговина.

Зненацька здалеку, з берега, долинув відчайдушний пронизливий жіночий крик:

— Рятуйте! Рятуйте! Ой!

Люди безпорадно заметушилися. Хтось із дядьків кинувся просто в воду. Йому загукали:

— Куди ти? Що ти там допоможеш? Зараз плота кінчимо. Але він уже зник у темряві.

Тоді сердито закричали до тракториста:

— Що ти засів, як квочка! Там люди гинуть, а ти!.. Трактором не можеш проїхати, герой!

Кричали, щоб зігнати своє безсилля. Тракторист хрипло лайнувся:

— Що — трактором! Що — трактором! Тут танком не проїдеш, не те що трактором! Розумники!

"Танком..." І раптом в уяві моїй виник військовий табір, артилерійський двір, дивовижні незграбні машини зі скошеними, як у човнів, носами...

"Бронетранспортери-амфібії, да... Для подолання водних рубежів... для десантів..."

Я вмить згадав, що читав десь, як воїни допомагали людям під час стихійних лих...

І раптова думка пронизала мене.

— Іване Івановичу! Іване Івановичу! — загукав я в темряву. Але голова не відгукувався. Тоді я кинувся до тата:

— Тату! Тату!

Він, забрюханий з ніг до голови, пхав трактора. З-під колеса, що буксувало, просто на нього летіла грязюка.

— Одійди! Одійди, ну! — крекчучи від натуги, роздратовано прохрипів він.

Ех! Та що там питати, казати! Не можна гаяти ні хвилини. Самому треба рвонутися туди.

І не роздумуючи більше, я кинувся додому. Захекавшись, вбіг у сіни, схопив велосипед, прихилив динамку до шини, щоб світила фара, і скочив у сідло.

їхати було ой як важко! Колеса в'язли у грязюці, буксували на глині. Доводилося раз у раз злазити і пхати велосипеда поруч себе. Добре, що то не трактор. Коли вибрався з села на битую польову дорогу, колесам стало трохи легше. Колесам, та не мені. Бо тут шугав дужий вітер, який збивав, просто клав на землю. Двічі я не міг втриматись і валився набік, на ногу, і якийсь час стрибав на ній — не міг вирівнятись. А раз просто впав у болото. Але поспішав з останніх сил. І з тривогою вдивлявся вперед, у темне громаддя лісу, що наближалось. Шукав очима вишку, де прапор, і не міг знайти. І думав з острахом: "А що, як навчання ще не закінчилися і в таборі нема людей? Що

робити? А навіть як є, чи послухають, чи повірять вони мені, хлопцеві?"

Було б, мабуть, розшукати голову або хоч когось із дорослих намовити. Але ж ні! Вилетів кулею і помчав. Не подумавши навіть. Як скажений!

І вже каюся я, і картав себе. Та вертатися в село було б безглуздя. Люди гинуть. Кожна хвилина дорога. Аж ось і посадка. Я в'їхав на "глеканку". Вітер одразу відпустив мене. Він пішов верхом, з шаленим свистом чешучи настовбурчені чуби струнких сосонок. Але тепер увесь час мені доводилося пильнувати, щоб не наскочити на пеньки. Бо як наскочиш та зробиш "восьмьорку" — тоді все. І, вшніпившись у "глеканку", так я й не вгледів, чи є прапор на вищі, чи нема.

Десь тут уже дот на узвишші, за дубами, невидимий у темряві: я виїхав на "генеральську" дорогу. І як про

щось далеке і примарне подумав про ті інструкції, що лежать там, у розколині над амбразурою. Та цю думку враз витіснив спогад про відчайдушний пронизливий крик: "Рятуйте!", що й зараз дзвенів у мене у вухах. І я ще дужче натиснув на педалі.

Хто був у лісі вночі у негоду, коли гуде, завиває скаженим вовком у кронах вітер, коли стогнуть людським голосом дерева, коли десь щось гухкає, свистить, тріщить, ламається, падає, перекидається, реве, лютує і шаленіє — той знає, що то таке. То страшно.

Але, присягаюся вам, я не відчував того страху. Десь із глибини спливла навіть думка: "Чому мені не страшно?" Та я одразу забув про це думати. Я був увесь якось націлений уперед і тільки вперед. Я думав лише про те, щоб їхати швидше, швидше, швидше... Я думав лише про свої ноги, що крутили педалі і вже страшенно боліли від напруження, і про дорогу, про оті нескінченні корчі, ямки, горбочки — щоб не наскочити, не натрапити, обминути.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ Полковник Соболев. Знову старший лейтенант Пайчадзе

Коли я раптом вискочив нарешті на галявину до тої арки й шлагбаума, освітленого ліхтарем, то якось не одразу втямив, що вже приїхав.

Вартовий помітив мене й гукнув:

— Стій! Хто такий?!

Я під'їхав упригол до шлагбаума.

— Мені начальника... Головного... Будь ласка... Дуже треба. Негайно... — Я вагався, говорити вартовому чи ні: однак же він не вирішує, а що, як не захоче покликати офіцера.

— Що сталося? Тільки повернулися з навчань. Три доби... Може, вранці?

— У нас село заливає, — видихнув я.

— Стривай. Зараз. — Вартовий кинувся до будки, схопив телефонну трубку. — Товаришу капітан! Доповідає вартовий на прохідній ефрейтор Єфимов. Тут хлопець приїхав. Каже, у них село заливає... Єсть! — Він обернувся до мене: — Давай он до тієї палатки!

Я пірнув під шлагбаумом і поїхав до палатки. Назустріч мені вже виходив високий

офіцер з червоною пов'язкою на рукаві.

— Що таке?

Хекаючи і затинаячись, я розказав йому про наше нещастя — і про хати, що по самісіньку стріху затоплені, і про те, що човни позносило і дроти електричні позривало, стовп повалило, і про те навіть, як трактори буксують, не можуть підтягти колоди для плотів...

— Ясно, — сказав капітан. — Ходімо. Доведеться будити полковника. Хоч і жаль — годину всього, як ліг, тільки оце з походу повернулися. Та нічого не вдієш — тут така справа, що...

Ми пройшли кілька палаток і біля однієї зупинились. Капітан пригнувся і пірнув у неї. За мить палатка освітілася зсередини жовтим світлом і на брезенті заколивалася довга химерна тінь.

— Товаришу полковник, — почувся голос капітана. — Вибачте, що турбую, але справа серйозна. У сусідньому селі повинь. Затопило хати, потрібна допомога.

Хтось (очевидно, полковник) прокашлявся і мовив густим, неквапливим басом:

— Значить, так... Підніміть поки що офіцерів — начштабу, начартилерії, транспортників, командирів мотострілецьких батальйонів... Інших не треба. Хай відпочивають.

Мені враз перейняло подих. Вчулося, що ніби це той самий голос, що говорив зі мною по телефону.

— Хто сповістив про повинь?

— Хлопчик, товаришу полковник. На велосипеді примчав...

— Хай зайде.

З палатки вийшов високий капітан:

— Зайди, з тобою полковник хоче поговорити.

Я зайшов у палатку. На вузькому залізному ліжку сидів, натягуючи чоботи, огрядний лисуватий чоловік. Він був уже в галіфе, але ще в майці. І мені зразу впала у вічі якась дивна невідповідність: обличчя в нього було немолоде, у глибоких зморшках, із сивими скронями і засмагле, аж чорне, а тіло, навпаки, білісіньке, чисте, молоде, з опуклими, як у борця, налитими силою м'язами, і шия тяж, як у борця, товста і дужа. І таке було враження, що та голова не од того тіла.

— Драстуйте, — привітався я.

— Здоров. Сідай. Ну, розповідай, що там у вас. Я сів на лаву біля столу і став розповідати.

Поки я говорив, він вдягнув кітель, що висів на стільці коло ліжка, — з полковницькими погонами і кількома рядами орденських колодок на грудях.

Ще я не закінчив розказувати, як почали заходити офіцери. Тихо віталися. Він, не перебиваючи мене, мовчки показував їм на довгі лави, що стояли круг столу. Вони сідали.

Зайшов старший лейтенант Пайчадзе. Здивовано звів на мене брови — пізнав. Ледь усміхнувся, але зі слів моїх усе зрозумів — нахмурився.

Нарешті я замовк.

Полковник підвів очі на офіцерів, обвів їх поглядом:

— Усі?

— Так, товаришу полковник, — відповів високий капітан.

Полковник підійшов до столу, витяг з планшета карту, розстелив:

— Товариші офіцери! Хто ще не зрозумів, пояснюю — в сусідньому селі повинь, річка вийшла з берегів, прорвало греблю, затопило хати, гине худоба. Треба евакуювати населення, худобу, майно. Ось уявний район дії... Затопило, очевидно, цю частину села, в долині, біля річки... Цю вулицю, оці хати... Підходи отут, тут і тут...

Полковник і офіцери схилилися над картою.

"Чого вони так зволікають? — з досадою думав я. — Замість того щоб зразу підняти всіх по тривозі, кинутися по машинах і в село — наради якісь проводять... А там люди вже, може, гинуть..."

Тільки потім я розшолопав, що на все це пішли лічені хвилини. Просто — то була дисципліна, організованість, які виключали безладдя і метушню. І я зрозумів, що робити швидко — це не обов'язково хапатися й поспішати.

Але це я зрозумів лише згодом, а тоді досадував, що вони, на мій погляд, дуже повільно ворухатися.

— Значить, так, — казав полковник. — В операції братимуть участь бронетранспортери, два мотострілецьких батальйони, перший і третій, три малих арттягачі. Діяти будемо за обстановкою. Тривогу по табору не оголошувати. Людей піднімати тихо, без галасу Інших не будити. Готовність... — він глянув на годинника, і в цей час на стільці коло ліжка задзижчав телефон. Полковник підійшов, зняв трубку.

— Полковник Соболев слухає. А... так... драстуйте... Драстуйте, товаришу Шевченко... Так... Уже знаємо... За п'ять хвилин виступаємо... Звідки? Звідки знаємо?... Та тут нам сповістили... — він глянув на мене, усміхнувся, прикрив трубку рукою, спитав тихо: — Як тебе звати? Секретар райкому дзвонить...

— Ява... — розгубився я і додав: — Рень.

— Один товариш... Ява Рень. Знаєте?... Так... так... Добре, передам. Отже, за п'ять хвилин виступаємо, товаришу Шевченко. Не хвилюйтеся, все зробимо, що в наших силах. До побачення. — Полковник поклав трубку, знову глянув на годинника. — Готовність... за... чотири хвилини! О другій чотирнадцять. Виконуйте!

Мить — і палатка вже була порожня. — А тобі секретар райкому просив передати подяку. За ініціативу і оперативність. Він, виявляється, знає тебе. Я почервонів і опустив очі:

— То він матір мою знає, а не мене. Вона — депутат. Полковник накинув на плечі довгий, майже до п'ят

зелений плащ з каптуром, без рукавів, і ми вийшли.

З палаток вискакували, на ходу поправляючи гімнастерки, солдати і бігли до артилерійського парку. І не чути було ні криків, ні вигуків — ніякого галасу. Тільки тупотіли і гупали по доріжках чоботи.

У парку заводили машини. Доки ми підійшли, вони вже одна по одній вивертали на дорогу. Обганяючи бронетранспортери і тягачі, вперед вирвався газик з брезентовим верхом, схожий на наш колгоспний, на якому їздив голова і який усі звали "бобик". Але цей "бобик" був зовсім новенький, не забрьоханий грязюкою, з білими кружалами на скатах. "Бобик" підскочив до нас і різко загальмував. На задньому сидінні сиділо троє офіцерів. Вільне було тільки місце попереду, поряд з шофером.

Полковник на якусь мить задумався:

— Та-а-ак, з велосипедом ми сюди не вліземо...

— Товариш полковник, я його візьму в своїй машина, да, ми з ним старі друзя, — почувся позаду голос старшого лейтенанта Пайчадзе.

— А, добре! Добре.

І я не встиг отямитись, як Пайчадзе схопив мій велосипед і побіг з ним уперед, гукнувши мені на ходу:

— Давай за мною! Я кинувся за ним.

Пайчадзе підбіг до бронетранспортера-амфібії, передав комусь нагору велосипед і вже сам злетів угору і зник за бортом. А я лише підбіг і безпорадно заметушився, не знаючи, як видряпатись. Всюди я натикався на мокру слизьку броню. Мене охопив розпач — мотор гуркотів, машина здригалася — от-от рушить. А я все дряпався і сповзав, як жаба у скляній банці. У відчаї я вже хотів крикнути, але почув згори:

— Давай руку да! — голос старшого лейтенанта Пайчадзе.

Мене, як пушинку, одірвало від землі і втягло в машину. Зразу ж машина рушила. І настрої мій з розпачливо-безнадійного вмить підскочив до радісно-збудженого. Вперше у житті я їхав на такій машині! На військовому бронетранспортері-амфібії, що призначений для висадки десантів і долання водних рубежів! Чи їздив хто-небудь із хлопців на такій машині? Та ніколи в світі! Та вони луснуть од заздрощів, як дізнаються! Ех, машинка! Оце машинка! Може ж, вона ще й секретна... Напевне секретна! Аякже! Хіба є ще де-небудь у світі такі машини!

Мене розпирало від гордості і радісно лоскотало в грудях. Тільки б побачив хтось із хлопців! Тільки б побачив! А то ж не повірять...

І раптом я згадав, куди і чого їду... "Ех ти! — з презирством сказав я собі. — Там таке робиться! Таке нещастя! Людей заливає, а ти... "Тільки б хтось побачив!.."

Але радісний лоскіт у грудях не минав. Я стояв біля самісінького водія, дивився на освітлені перед ним прилади, на різні циферблати і тремтливі стрілочки, дивився крізь скло вперед на дорогу, яку освітлювали потужні фари, на "бобик", що, легко підстрибуючи на вибоях, біг перед нами, і здавалося мені, ніби я їду в справжній бій з ворогом, і серце моє солодко завмирало.

"Ех ти! — знову з презирством сказав я собі. — Там таке... таке... а ти... Егоїст!.."

Ми вже проминули дот і виїхали на "глеканку". Машини йшли швидко, повним ходом. Я навіть не встиг долаяти себе як слід — уже позаду й "глеканка", уже польова дорога і ген уже й село... І знову мені здалося, наче я їду в справжній бій, вриваюсь у захоплене ворогом рідне село. І таке мене охопило бойове завзяття, що від

нетерплячки я аж підстрибувати почав. Машини з ходу влетіли в село і, не зупиняючись, повернули просто на вулицю Гагаріна.

У світлі фар я ще здаля побачив людей, які поралися біля плоту, і трактор, що буксував у провулку, і вози, на котрі потерпілі вантажили своє мокре майно. І все було так, як я його залишив. Я мимохіть здивувався — невже так мало часу минуло. А мені здалося — ціла вічність.

"Бобик" полковника під'їхав до людей і спинився. Спинилися й ми за ним.

Полковник і офіцери вилізли з машини. Наш старший лейтенант Пайчадзе теж скочив на землю і підбіг до них. І враз де й узялися біля них і голова Іван Іванович Шапка, і секретар сільради Халабуда, і директор школи Микола Павлович, і зоотехнік Іван Свиридович — словом, усе наше сільське начальство. Вони оточили офіцерів і всі разом збуджено заговорили, розмахуючи руками. Слів не було чути, бо в машинах гуркотіли невимкнені мотори.

А я весь напружився, зіщулився і завмер. Я думав про одне — аби лиш мене не висадили зараз з машини, тільки б дозволили залишитися. "Ну, будь ласка, ну, що вам — шкода, ну забудьте про мене, ну, не чіпайте, будь ласка, ну..." — примовляв я сам собі. І боявся підвести очі, щоб не зустрітися поглядом із старшим лейтенантом, чи з водієм, чи з солдатами (їх було всього п'ятеро на машині). Вчепившись у мокрий холодний поручень, я напружено дивився вперед, на полковника, оточеного людьми. І чекав, відчуваючи чомусь, що головне залежить від нього. Він уже щось упевнено говорив офіцерам, показуючи рукою то в один, то в другий бік, — очевидно, ставив завдання.

І от люди розступилися — офіцери кинулися до машин. Пайчадзе скочив на бронетранспортер і наказав водієві:

— В кінець вулиці, да, до крайній хата!

Я зиркнув на Пайчадзе і похолов — зустрівся з ним поглядом. Він дивився прямо на мене. Я опустив очі. Зараз він скаже: "Злізай!" — і все. Просити, вмовляти, переконувати в такий момент просто неможливо. Не до того.

Але замість "Злізай!" Пайчадзе сказав: "Давай!" — і не мені, а водієві. І водій крутонув кермо, і, обминаючи "бобик", машина рушила прямо до води.

— Тільки сиди й не рипайся! — почув я над собою голос Пайчадзе.

Я зітхнув і з вдячністю звів очі на нього. Але він на мене вже не дивився. Він дивився вперед. Шофер ввімкнув верхню фару-прожектор, і вона прорізала темряву далеко вперед. І куди тільки сягало око — всюди була вода, хвиляста, буруниста, темна. Хвилі вже з хлюпотом билися об борти машини. Вона все глибше занурювалась у воду.

Водій перевів якийсь важіль, позад машини закипіла, зануртувала вода, і враз я відчув, що ми вже не їдемо, а пливемо: нас хитало й погойдувало, не було під ногами ґрунту.

Паркани й тини обабіч уже сховалися під водою, і вже важко було повірити, що ми пливемо вулицею.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ. Подвиг старшого лейтенанта Пайчадзе. Несподівана поява

Павлуші

Дивно було бачити хати, по вікна занурені у хвилі, вони скидалися на незвичайну флотилію білих кораблів, що пливла не серед очерету чи комишів, а серед якихось дивовижних кущів, рясно всіяних жовтими, білими, червоними плодами (так незвично виглядали крони дерев напівзатоплених садків). Врожай на фрукти цього року видався добрий, і в садках зараз був справжнісінький компот, вода важко гойдалася, перемішуючи збиті плоди.

Всюди: на хатах, на повітках, на хлівах, на клунях — купчилися люди. Стріхи, покрівлі і дахи заставлені були різним хатнім скарбом. І по-чудернацькому виглядали на покрівлі швейна машина, велосипед або дзеркало. А вода несла якісь уламки, дошки, різний мотлох — ганчір'я, кошики, відра...

Побачивши нас, люди почали махати з дахів руками, підкликаючи до себе.

Але старший лейтенант Пайчадзе загукав:

— Не хвилюйтеся, зараз вас знімуть! Зараз вас знімуть, да! Не хвилюйтеся!

Авжеж, ми не могли зупинятися тут. Ми прямували до крайньої хати, туди, де найбільша вода, де найскрутніше.

Аж раптом, не доїжджаючи двох хат до крайньої, ми почули відчайдушне жіноче:

— Ой! Рятуйте! Ой, швидше! Дитина в хаті на печі. Ой, потоне! Рятуйте!

То була хата Пашків, де жив отой самий гугнявий третьокласник Петя Пашко (Бетя Башко), що відкривав завісу під час "Ревізора", на якому так знаменито провалилися я — Бобчинський і Павлуша — Добчинський.

Мати Беті Башка була незвичайна мати. Вона була мати-героїня. В неї було одинадцяттеро дітей. Четверо вже дорослих, а решта — дрібнота. І ота дрібнота сиділа зараз на даху крут матері, як пташенята в гнізді.

Потім уже Пащина розказувала, що чоловіка її та старших дітей тієї ночі саме не було дома — поїхали до Києва влаштовувати у технікум середульшого сина.

І бідній матері довелося самій рятувати дітей від повені. І, закрутившись, не встигла вона винести п'ятирічного Олексійчика, що з переляку забився на піч. А вода вже вікна залила.

— Ой, рятуйте! Ой, гине дитина! Ой, люди добрі! Старший лейтенант Пайчадзе не вагався жодної миті.

— Повертай тачка до той хата! — наказав він водієві. І за якихось кілька секунд ми були вже біля хати Пашків.

— Ой, валяйте хату! Ой, що хочете робіть, лише врятуйте мені сина! Ой, люди добрі! — голосила надриваючись Пащина.

Пайчадзе роззув чоботи і одним рухом вискочив на борт машини.

— Прожектор на вікно! — скомандував він і шубовснув у воду.

За мить яскраве світло прожектора було спрямоване вниз, на стіну хати, де ледь визирала над водою верхня шибка вікна. Біля шибки з'явилася голова Пайчадзе. Пірнула у воду, тоді знову з'явилася. Видно було, що він висаджує ногами вікно. Та ось над водою на мить мигнули босі ноги — лейтенант знову пірнув.

Є такий вираз "час зупинився". Я раніше не розумів цього. Але справді бувають хвилини, коли час ніби зупиняється, коли перестаєш дихати, і серце не б'ється, і не відчуваєш, скільки минуло — секунда чи година. Ніби виключився десь у тебе всередині годинник, перестав цокати. І так страшно. І порожньо. І нічого в тобі нема, окрім моторошного чекання.

І враз зацокало!.. З води біля вікна вигулькнули дві голови — Пайчадзе і Олексійчикова, пирхаюча. Це було

так радісно, що я аж закричав. І мати закричала, і вся її дітлашня, і солдати на "тачці". І руки солдатські вмить підхопили Олексійчика з води і передали на дах — матері. І Пайчадзе підхопили і втягай в машину. Все це сталося так швидко і так ніби просто, що нема про що й розказувати.

Обхопивши мокрого Олексійчика, пригортаючи й цілуючи його, мати не встигла навіть подякувати старшому лейтенантові. Ми вже відпливали. Пайчадзе тільки гукнув:

— Вас зараз знімуть!

І справді — вже підпливала інша машина.

До мене враз дійшов залізний закон армії: наказ є наказ. Найперший обов'язок солдата — виконання наказу. Ось Пайчадзе вчинив щойно подвиг — врятував дитину, ризикуючи своїм життям (оно в нього навіть кров на руках і на обличчі — порізався, мабуть, об шибку в вікні), але він не думав зараз про це — він поспішав виконати наказ, поспішав до крайньої хати. І він ніби почувався винним, що через обставини змушений був затриматися для подвигу, і намагався надолужити згаяний час.

Я з захопленням дивився на Пайчадзе, який по-хлоп'ячому стрибав на одній нозі, витрушуючи з вуха воду, і тільки тепер роздивився його як слід. Він був зовсім молодий, хоч і з вусиками. І вуха в нього відстовбурчені, як у Павлуші. І взагалі, як не дивно, він чимось нагадував мені Павлушу. І я подумав: "А де зараз Павлуша? Що він робить?" І раптом здригнувся — я побачив його.

Слухайте, це було просто неймовірно! Але я вже давно помітив: варто, наприклад, зустріти на вулиці когось схожого на твого друга чи знайомого і подумати про нього, як обов'язково незабаром зустрінеш його самого. Зі мною багато разів уже було такс. І я не знаю, чому це так, але це закон.

І коли я побачив Павлушу, я здригнувся від несподіванки, але майже не здивувався. Бо десь у глибині душі вже передчував, що побачу його.

У першу мить я побачив лише човен, що плив до хати назустріч нам від густих прибережних верб. І лише згодом роздивився постать, що навстоячки гребла на човні. І одразу впізнав Павлушу. Я впізнав би його навіть без прожектора, у темряві... На дні човна лежав добре відомий мені червоний надувний гумовий човник, якого подарував Павлуші торік його київський дядько. Цей ловкенький одномісний човник, що не тонує, хоч як перекидався, викликав заздрість у всіх наших хлопців. Ясно — Павлуша дістався на своєму надувному до верб, де в'язалися човни всього села, знайшов там човна, якого чудом не знесло і не потопило (бо, мабуть, довгий і міцний був ланцюг), і тепер пливе рятувати людей. От молодець! Ну молодець! Усе-таки хвацький хлопець!

Що б він про мене там не думав, що б не балакав, як би не ставився до мене, а я об'єктивно... Люблю правду! Молодець! Молодчинка! Справжній, геройський кадр!

А я?.. Ех!.. Катаюся собі на амфібії пречудовій, яку й атомна бомба не потопить. Теж мені героїство!..

Ми саме підпливали до крайньої хати. Власне, до двох крайніх хат, що стояли поряд, в одному дворі. Це було обійстя баби Мокрини. Одна хата була стара, похила, під стріхою. Друга — то був новий, недобудований цегляний будинок, ще без даху — тільки білили голі свіжотесані крокви.

На старій хаті верхи на стрісі, обхопивши руками димар, сиділа баба Мокрина. А дві її здоровенницькі, немолоді вже, але незаміжні дочки, з якими вона жила, були на горищі недобудованої кам'яниці — стояли там, тримаючись за крокви, обабіч плямистої рудої корови.

Розсовуючи крони славнозвісних яблунь баби Мокрини (величезні, як кавуни, яблука, падаючи просто в машину, загупали об дно), ми запливли у двір і, розвернувшись, стали так, що носом уперлися в стіну хати, а задком пришвартувалися до кам'яниці.

— Корівоньку, корівоньку спершу! Корівоньку, люди добрі! — загукала баба Мокрина.

Водій скерував прожектора на кам'яницю. І всі ми посунули туди — і Пайчадзе, і солдати, і я з ними. Від горища до машини було метрів півтора, не більше, та корова — не кицька, стрибати не вміє, і за карк її не візьмеш, щоб зсадити вниз.

— А як ви її туди випхали? — спитав Пайчадзе бабiniх дочок.

— Та по сходні ж, по сходні, — пробасила одна.

— Деся її змило, — пробасила друга.

Сходня — то такі дошки з прибитими до них поперечними планками, по яких, як по сходах, піднімаються на будівництвах робітники, коли ще сходів нема.

— Доведеться на мотузках, товаришу старший лейтенант, — промовив один із солдатів, і тільки тепер я з подивом пізнав знайомого мені Митька Іванова. Тю! От же ж! Скільки їхав разом і не помітив, що то він. Темно, та й мовчали вони цілу дорогу, не до балачок було. А онде ж і друг його, здоровань Підгайко. От же ж! Наче зумисне!

— Да, доведеться на матузках, — погодився Пайчадзе. — Гайда!

Один по одному солдати почали видряпуватися на горище. Я поткнувся був і собі, та Пайчадзе раптом узяв мене за руку:

— Сиди, сиди! Ми вже якось самі, да! Будеш заважати тільки...

Кров кинулася мені в обличчя. Хлопчаком мене вважає, оберігає, щоб чого, бува, не трапилось. І Павлуша ж, мабуть, чув. Оно темніє човен його попід стіною хати — підплив, дивиться: ніколи ж не бачив амфібії отак близько і в дії.

Замукала стривожено корова — солдати вже обв'язували її мотузками.

— Обережненько! Обережненько! — зойкнула на стрісі баба Мокрина.

— Та не гавкайте, мамо! — роздратовано гукнула котрась із дочок.

— Без вас зробиться! Сидіть собі нищечком! — підкинула друга. — Спокою од вас

нема!

— От бачите, люди добрі, які в мене діти! — забідкалася баба Мокрина. — Рідну матір за боже пошиття не мають!

І раптом голос її набрав сили й металу:

— Отож Господь Бог наслав кару на землю за те, що до мене діти погано ставляться!.. Потоп! Потоп! Розверзлися хлябі небесні. Потоп! Ото маєте, маєте!

"Щось баба явно передала куті меду, — подумав я. — Не став би Бог заради однієї баби та її сімейних стосунків витрачати стільки порошу й енергії. Обійшовся б чимось скромнішим. Бо чого це стільки людей має страждати через одну бабу!"

— Та цитьте, мамо!

— Без вас весело, а тут ще ви дзявкаєте! — знову закричали дочки.

Баба Мокрина замовкла, хлипаючи і постогнувши. І мені стало її жаль. Свинувати-таки в неї діти. Щоб отак розмовляти з мамою, хоч яка вона там є! Хіба так можна? Якби я своїй матері таке сказав, я б собі язика відрізав! Може, та баба Мокрина така аж занадто побожна, що в неї такі діти... І соромно стало мені за мою "антирелігійну війну" з нею.

— І пожаліти, і захистити нікому... — простогнала баба Мокрина і раптом зойкнула: — Ой, лишенько! Ой, забула! Забула! За іконою... О Господи! — І вона тихенько заскиглила, підшморгуючи носом, як мала дитина.

Ніхто на її зойк не звернув уваги.

На кам'яниці було гамірно — кректання, тупіт, шамотіння. Раз у раз чулися вигуки: "Сюди!", "Давай!", "Тягни!", "Держи!", "Пускай!". Обв'язану мотузками корову ніяк не могли виштовхати з горища...

— Пропало!.. Пропало!.. О Господи! — розпачливо повторила баба Мокрина.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ. Я пірнаю в затоплену хату. Пастка. Віч-на-віч з богом. Безвихідь

Рішучість охопила мене зненацька. Я вагався всього одну якусь мить. Тоді рвучко скинув ватника, чоботи. Одним рухом, як старший лейтенант Пайчадзе, вискочити на борт машини не зміг — для мене було зависоко. Підскачовиши, я повиснув перехильки, животом спираючись на борт, потім перекинув ногу, на мить завис на руках уже по той бік і нечутно спорснув у воду. Кілька рухів — і вже біля вікна. Ікона має бути отут-о, в кутку, зразу за вікном праворуч. Намацую. Аби тільки шибку висадити так, щоб не порізатись.

Хата була затоплена майже по самісіньку стріху, і вікна, власне, я не бачив, лише край візерунчастої різьбленої лутки виднівся над водою. Підпливши, схопився я за ту лутку і занурив руку у воду, мацаючи. Рука вільно пройшла у вікно: шибки вже були повибивані. Все гаразд. Я крутнув головою в бік човна. Ех, жаль, що Павлуша, здається, не бачить. Ну нічого, він побачить, коли я вирину і передаватиму бабі Мокрині те, за чим вона плаче. Побачить!

Я трохи сіпнувся вгору, хапнув повні груди повітря і пірнув.

Пропливаючи крізь вікно, я зачепився за щось ногою і вже думав, що застряв.

Щосили шарпонував ногу — відпустило. Гребнув руками і виринув уже в хаті. Розплющив очі і враз побачив у кутку ікону. Так, так — побачив! Бо перед нею горіла лампадка... Мені спершу навіть не здалося це дивним. Я зробив два-три рухи і опинився біля ікони. Засунув за неї руку і намацав якийсь невеличкий довгастий пакуночок. Вихопив — і назад до вікна. Пірнув — і враз ударився об щось головою, руки нашттовхнулися на якусь перепону. Я став похапливо руками намацувати прохід. У вікні щось застряло. Мені забракло повітря, і я виринув. Знову пірнув і знову не міг пробитися. Виринувши, спробував намацати і відшттовхнути ногою те, що заважало. Я гатив ногою щосили, але марно. Вікно завалило чимось великим і важезним. Чи то я зрушив його ногою, коли зачепився, чи вода піднесла — хтозна. Я сіртонувся крізь прочинені сінешні двері до вхідних — вони були замкнені. Мало того, я намацав, що вони були ще й підперті зсередини якимись колодами, — мабуть, баба Мокрина думала врятуватися так од води... Я поплив назад у хату. Друге вікно було загороджено шафою: чи то вода її сюди посунула, чи знову ж таки сама баба — невідомо. Більше вікон не було. Хата в баби Мокрини стара, на два вікна, тісна й незручна. Тому-то дочки й будували кам'яницю — для себе.

Мокрий одяг тягнув донизу, важко було триматися на воді, давався взнаки і мій марш-кидок на велосипеді до військового табору. Я вхопився за електричний дріт з лампочкою, що звисав зі стелі посеред хати.

Дихати було важко.

І раптом я зрозумів увесь жах свого становища. Я висів на електричній дротині майже під самісінькою стелею у затопленій хаті, а вода все прибувала. У тремтливому світлі лампадки я бачив, як хлюпоче вона попід стінами, здавалося, з кожною миттю все вище й вище. Оно вже хвильки зачіпають, підгойдують лампадку. І тільки тепер я розчовпав, як незбагненно дивно виглядає ця лампадка, що горить у кутку перед іконою. Як не згасла у тому шалі стихії ця маленька крапелька світла? То було якесь диво!.. А може... А може, це справді диво? Може... Тут я вперше придивився до ікони й побачив... Бога. Він зорив на мене з кутка великими круглими чорними очима — спокійно і строго. Здавалося, він стоїть у воді по груди і вода ворушиться, хлюпоче біля його грудей від того, що він дихає.

Це було так страшно, що я відчув, як у мене здійсмається догори чуб.

Спав на думку піп Гоґа, його таємничі слова: "Темна вода во облацех...", які я ніяк не міг зрозуміти, хоч явно відчував у них осуд і докір. Згадав і бабу Мокрину, і її прокльони на свою адресу. Темна вода... Вода... От вона— вода...

"Отже, є-таки на світі Бог і це він карає мене, — з жахом подумав я. — І зараз мені буде кінець. Бо ніхто ж не знає, що я пірнув сюди. Вони возяться там з тою коровою, і ніхто не бачив. Зараз вода підніметься до стелі, заповнить усю хату, я булькну, захлинуся, і все...

Але я не хочу вмирати! Не хочу! Я хочу жити! Хочу кататися на велосипеді, грати в футбол, їсти морозиво крем-брюле. Я рвонувся до вікна і пірнув. І несамовито, з усієї сили запрацював руками, намагаючись пробитися крізь вікно. Я вовтузився під водою

доти, поки відчув: ще тільки одна мить — і я захлинуся. Тоді я виринув. Розплющивши очі, встиг іще побачити, як востаннє блимнув і згас вогник лампадки. Своїм пірнанням я здійняв хвилики, і вони перекинули лампадку. Суцільна непроникна темрява огорнула мене. Я борсався у воді, як сліпе кошеня. Сил ставало дедалі менше. Я почав ковтати воду і захлинатися. Невимовний жах охопив мене. Невже це кінець?! Не хочу! Не хочу! Не хо.. .о.. .о!.. Я закричав. І сам почув, яким здавленим і безсилим був той крик. Так кричать крізь сон, коли душать кошмари. А може, це й справді лише кошмар, може, це все сниться? І я зараз прокинуся, побачу сонце, що світить у вікно, і почую...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ. "Давай руку!" Я знову з ним. Що було за іконою — Яво! Яво! Яво! Де ти? Яво! То був голос... Павлуші.

Я не одразу збагнув, що це насправді. Мені спершу здалося, що то мені мариться. Але враз я побачив тоненьку смужку світла. То світилася вузьенька шпарина вільного над водою повітря у сінешніх дверях. Ой! Там же в сінях у стелі хід на горище! Як я раніше не розшолопав! Із останніх сил, ковтаючи воду і захилинаючись, я сіртонувся туди. Світло ліхтарика засліпило мене, і я нічого не бачив. Тільки чув Павлушин голос:

— Давай руку! Давай руку!

Я важко звів над водою руку і відчув, як її цупко схопила його рука. І лише тепер я зміг віддихатися. Я дихав, як паровоз. Я дихав так, як може дихати тільки людина, яку щойно витягай з води. Я ковтав повітря одразу цілими кубометрами, жадібно, ненаситно, ковтав і не міг наковтатися.

Павлуша мовчав. Він тільки міцно стискав мою руку. А я стискав його руку. І міцнішого, палкішого рукостискання не було в моєму житті.

Коли я трохи відсапався і очі мої звикли до світла, я роздивився навколо. Драбини на горище не було, — певно, знесла вода чи баба кудись затигла. Отже, сам би я тут не виліз ніколи. Павлуша почав потроху підтягати мене вгору. Але я так знесилів, що не міг видряпатись і весь час сповзав назад у воду.

— Нічого, нічого, зараз... Усе буде гаразд! Ще трошки! Отак! О! О! Ох! — заспокоював мене Павлуша, крекчучи від натуги. Та йому довелося добряче-таки помучитися, поки я одірвався нарешті од води і перевалився, як лантух, на горище.

Якийсь час ми лежали поруч, відсапуючись. Тоді я поклав йому руку на плече і сказав, затинаючись:

— Спасибі, с-старий!.. Я вже думав, що капець... От вталапався...

— А я бачу, що ти пірнув... Потім бачу — тебе нема... Мало чого, думаю.. .і — на горище... — Павлуша на хвилину примовк. — Знаєш, я як побачив, що ти пірнув — здивувався страх... Я саме про тебе подумав — де ти є... А ти тут... Я тебе шукав, знаєш... Думав, щоб разом по човна... Але ти десь...

Я засміявся. Мабуть, йому дивно стало, що я засміявся. Бо нічого смішного він не сказав. Але я засміявся. Від радості. Він шукав мене! Він шукав мене! Чуєте! Друзяка мій дорогий! Як я міг думати, що ми назавжди посварилися? Як? Та хіба можу я посваритися з ним назавжди! Та він же Павлуша!.. Павлуша!

Ні, йому не стало дивно, що я засміявся. Бо раптом він сам засміявся. Він усе

зрозумів.

Ми лежали й сміялися.

І хоч мокрі штани й сорочка, противнючо обліпивши моє тіло, страшенно холодили, мені було так тепло, так хороше, як, здається, ніколи.

Як добре жити на світі, коли тебе врятував од смерті твій друг!

Ех, Павлушо, Павлушо! Який ти молодчина, що мене врятував! Прощаю тобі все: і твою зраду, і твоє малювання, і твої слова, образливі для мене, і те, що Гребс-нючку захищав, як я її грудкою по спідниці вцілив, і те, що ти не дальтонік... Прощаю! То все не твоя вина. То все тая... ну, не буду! Не буду! Навіть у думках не буду! Хоч цілуйся з нею, я в той бік навіть і не гляну. Одвернуся. Бо головне мені, що ти отакий-о хлопець! І немає для мене в цілому світі кращого друга. Я б поцілував тебе навіть зараз, та не цілуються хлопці між собою, не заведено.

Чи розумієш ти все, що я думаю? Та, мабуть, розумієш. Я по сміху твоєму відчуваю, по тому, як ти дихаєш навіть. Я ж тебе так знаю, як ніхто в світі, як мати рідна не знає. Нарешті ми пересміялися і Павлуша сказав:

— А ти таки молодець. Я не знаю, чи наважився б отак пірнути у вікно... Це ж загинути — дев'яносто шансів із ста. І чи варто було? Що вона там за іконою могла ховати? Ну, гроші... Ну, облігації трипроцентні... Та хай вони горять синім полум'ям, щоб через них головою накладати. Правда? Дідько з ними!

Ух ти! А я ж зовсім забув про той довгастий пакуночок. Я рвучко мацнув себе за кишеню. Є! Коли я ото держався за лампочку, я засунув отой пакуночок у задню кишеню штанів, ще й на гудзика застібнув — щоб не вислизнуло. Не міг же я його кинути, якщо по нього сюди поліз. А в руді він мені заважав.

Ой-йой! Як там облігації або гроші, то, може, з них уже каша у воді розкисла. Ану треба глянути! Розстебнувши гудзика і відстовбурчивши кишеню, я обережно витяг пакуночок.

— Та ти що — таки дістав? — здивовано вигукнув Павлуша. То ж він був певен, що я не дістав, і заспокоював мене: "Дідько з ним! Хай горить синім полум'ям!" А воно, бач... Мені було страшенно приємне його здивування. Навіть кров у голову вдарила. Вже тільки заради цього варто було пірнути і зазнати всіх отих прикрощів. Кращої похвали, ніж це Павлушине здивування, для мене не було.

Але скромність не дозволила показати, що мені приємно. І я сказав: "Та!" — і махнув рукою, — мовляв, що ж тут такого?

— Ану, присвіти ліхтариком, — попросив я Павлушу і почав обережно розгортати пакуночок — газету, в яку було щось загорнуто. Мокра стара газета не стільки розгорталася, скільки відпадала м'якими, невагомими клаптями. Нарешті газета чи то розгорнулася, чи то розпалася — і ми побачили скручені руркою якісь папери, пописані олівцем. Я схилився нижче і прочитав на згині: "...знову в бій. Бережи донечок наших і себе. Цілую. Михайло..."

Я підвів очі на Павлушу. Павлуша теж уже встиг прочитати і хитнув головою.

То були листи. Фронтові солдатські трикутники. То були листи з фронту чоловіка

баби Мокрини, що загинув, визволяючи Прагу, в останній день війни, в День Перемоги, дев'ятого травня сорок п'ятого року. Скільки минуло відтоді, а в селі й досі часто згадували про цю незвичайну, таку, як казав мій дід, неfortunну загибель дядька Михайла Деркача. Розповідали, що то був дуже веселий, дотепний, дуже хороший чоловік. І завзятуший садівник. То він насадив цей багатий сад перед війною, так і не скуштувавши його плодів. А тепер деякі дерева вже й повсихали...

І те, що я мало не втопився, саме рятуючи фронтові листи дядька Михайла, який загинув в останній день війни, і те, що зараз отам, попід хатою, саме солдати рятували людей, худобу і майно, — все це набуло для мене якогось особливого змісту. Я чувся так, наче я теж належу до армії, наче я беру участь у справжній військовій операції і зараз зробив щось таке, що, може, робили на фронті, щось гідне бійця. І гордість радісно залоскотала мені під серцем.

І я вже ані крапельки не шкодував, що пірнув по ті листи. Тільки подумав: "Бережи донечок наших...", а вони, бач: "Не гавкайте, мамо". І стало мені ще дужче жаль ту стару нещасну бабу Мокрину, яка сиділа зараз верхи на стрісі і плакала, думаючи, що листи її чоловіка загинули, і, може, згадуючи його і картаючи себе за те, що забула про них...

Добре, що дядько Михайло олівцем листи писав. Якби чорнилом, розповзлося б, а так висохне — і все.

— Ходімо зразу їй оддамо, — сказав я. Ми підвелися.

— Я отуто, через горищене вікно вліз, — розповідав Павлуша. — Але по мокрій стрісі вгору не подерешся.

Павлуша провів ліхтариком, освітлюючи захаращені різним мотлохом, засновані павутинням кутки горища. О! За комином стояла драбина (он вона де!), а вгорі у стрісі зяяла дірка, через яку, певно, й вилізла баба Мокрина.

— Ти давай лізь, а я посвічу, — сказав Павлуша.

— Ні, давай разом, — мовив я. Мені не хотілося розлучатися з ним навіть на мить.

— Ну, давай, — не став він заперечувати. — Тільки лізь перший. Ти ж віддаватимеш.

І ми полізли. Я перший.

Він за мною, присвічуючи ліхтариком.

Я так несподівано, мабуть, вигулькнув перед бабою Мокриною з тої дірки у стрісі, що баба злякано відсахнулася і швидко-швидко захрестилася, примовляючи: "Свят! Свят! Свят!" їй, певно, здалося, що то якась нечиста сила.

— То я, бабусю, не бійтеся, — проказав я і простяг їй листи. — Натє ось!

Вона не одразу роздивилася, що я їй даю, і не одразу взяла. Тільки мацнувши рукою, видно, зрозуміла, що то, і, схопивши, піднесла до очей.

— О Господи! — промовила розпачливо і знову заплакала. — Ой синку, ой, як же це ти? О Господи!..

І так жалібно, так тужно вона це промовила, що в мене в самого защеміло в горлі. І я не міг нічого сказати. Бо, мабуть, і справді є таки Бог на світі. І це Він напоумив мене

пірнути по ті листи. А потім і Павлушу напоумив урятувати мене...

Зовсім близько позад мене почувся голос:

— Зараз, бабушка, зараз...

Я обернувся. На стріху по приставленій з машини драбині піднімався Митько Іванов. Корова вже була в машині, бабині дочки теж.

Уже розвиднілося. Дощ припинився. На затоплені хати й дерева лягав туман. У білому серпанку все виглядало ще незвичніше.

Я раптом відчув, як замерз, як закоцюбли в мене ноги у мокрих штанях, як залякли, задубіли руки. Від холоду аж боліло в грудях. Я відчув, що коли зараз якось не зігріюсь, то буде погано.

А там же в машині мій ватник. Вдягти, вдягти його швидше! Але... Як Павлуша? Якщо я полізу в машину по ватник, а вона рушить... Уже ж, здається, все забрали, оце тільки бабу Мокрину знімуть і їхатимуть. А Павлуша ж на човні, він човна не кине. І машина переповнена. Крім корови, підсвинка й курей, оно ще скільки клумаків, валіз, ящиків усяких...

Митько Іванов, обережно підтримуючи бабу Мокрину, вже допомагав їй спускатися у бронетранспортер.

— А де пацан, а? Пацан де? — почувся раптом знизу стурбований голос старшого лейтенанта Пайчадзе.

Я мусив подати голос.

— Та я тут! — цокаючи зубами, веселіше гукнув я. — Ви їдьте, їдьте! Я на човні поїду, з Павлушею.

Спершу я це сказав, а вже потім усвідомив, що цим самим одрізав собі шлях до ватника і хтозна тепер, як зігріюся. "Але там, мабуть, зараз однак ватника і не знайдеш за тими клумаками", — заспокоїв я себе. І щоб не було вже ніяких сумнівів і вагань, зразу посунув донизу — спускатися назад на горище. Павлуша, який терпляче стояв на драбині нижче за мене і все чув, але нічого не бачив, крім моїх мокрих штанів, не встиг зорієнтуватись, і я трохи сів йому на голову. Та він навіть слова мені не сказав, а просто одразу став спускатися.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ. У хаті Гребенюків. Ой, нога, нога! Безславно додому. Все плутається

Через горищне вікно ми перебралися в човен.

— Я п-погребу, б-бо з-змерз т-трохи, — процокотів я і взяв весло.

— Ану, стривай, — сказав Павлуша, знімаючи штормівку. На ньому була ловкенська брезентова штормівка на "блискавці", з каптуром.

— Та ну... — почав я.

Але він силою натяг на мене штормівку.

— Н-ну д-добре, я т-трохи... а п-потім оддам. Зашморгнувши "блискавку", я взявся за весло.

Я так налягав на нього, наче хотів зламати. І вже через кілька гребків відчув, як пішло потроху тепло в руки і в ноги. Я гріб навісся, присідаючи і рухаючись усім

тілом. Мені здавалося, що човен летить, як ракета. Але не встиг ще я і з саду вигребти, як навантажена, мов циганський віз, амфібія спокійнісінько "обштопала" нас і, показавши корму, з якої визирала плямиста меланхолійна коров'яча морда, зникла в тумані за кронами дерев. Таки ловка техніка в нашої армії. Ич, як пре!

Я вигріб на вулицю і, вже не поспішаючи (бо трошки засапався), скерував човна попід садами вулицею.

Туман клубочився над водою, стаючи дедалі білішим, бо густішав, а довкола все більше розвиднювалось.

Зненацька з туману виринув, мало не наскочивши на нас, ще один бронетранспортер, на борту якого білили великі, майже метрові цифри: 353 (на бронетранспортері старшого лейтенанта Пайчадзе, я помітив, був номер 351).

Триста п'ятдесят третій теж був завантажений доверху різним хатнім скарбом. Там стояло навіть піаніно,

а на піаніно сиділа... Гребенючка. Помітивши нас, во-ца стріпнулася і, здається, хотіла щось гукнути, але не встигла — бронетранспортер уже проплив. Я глянув на Павлушу. Він дивився вслід машині розгублено, і в очах його був розпач і якась досада. Такими очима дивляться услід за поїздом, на який запізналися.

І раптом я зрозумів. Він же ж, мабуть, поспішав до неї, хотів рятувати, спеціально човна роздобув. Може ж, мріяв винести її на руках із затопленої хати. Усі закохані в цілм світі про це мріють. І була ж така можливість.

Була. А через мене нічого в нього не вийшло. Запізнався. Через мене. Ото якби не рятував мене, може б, і встиг. А так — запізнався...

І я відчув, що мушу зараз щось зробити.

— Слухай, — сказав я, — а давай завернемо туди. Там, напевне, ще щось треба забрати. Побачиш.

І, не чекаючи його згоди, я повернув човна туди, звідки щойно вплив триста п'ятдесят третій, — до хати Гребенюків. У Гребенюків була нова велика хата — торік поставили. Не хата, а будинок — просторий, гостроверхий, під черепицею, з широкими, на три шибки вікнами, з візерунчастою скляною верандою. І тому що він був на високому фундаменті, залило його лише до половини. Вікна були відчинені навстіж, і всередину можна було просто заїхати човном. Я так і зробив.

— Пригинайся, — сказав я Павлуші і сам присів, скеровуючи човна просто у вікно.

Це було так дивно — запливати човном у хату. Ніколи мені ще не доводилося запливати у хату човном.

Хата була майже порожня. Тільки великий буфет з голими полицями відсвічував у воді дзеркалами та посеред кімнати плавав догори ніжками зламаний стілець.

Гребенюк був дуже хазяйновитий, енергійний дядько, до того ж мав, крім Ганьки, двох синів-парубків. І, звичайно, вони змогли дати собі раду. Випхали всі речі спершу на горище, а тоді повантажили на машину. І тепер я подумав, що Павлуші, чесно кажучи, ні на що було розраховувати. Ніхто б йому не дав виносити Гребенючку на руках з хати. Хіба б, може, човном скористалися (якби солдатів не було). І всі активні

рятівні роботи робили б батько й брати, а мій Павлуша в кращому разі подавав би речі з горища у човен. Або ще могли й відправити його додому на отому надувному човнику, щоб не крутився під ногами і не заважав. Отже... Але я, звичайно, нічого цього Павлуші не сказав і не скажу ніколи. Хай тішиться думкою, що він виніс би її на руках і вона обняла й поцілувала б його при всіх і сказала б якісь такі, такі слова, які тільки у хлоп'ячих мріях каже дівчина хлопцеві... Хай тішиться...

Бідний Павлуша роззирався навколо з таким розчарованим кислим виразом, що мені аж шкода його стало. Як мені хотілося знайти хай навіть найдрібнішу фітюльку, потрібну Гребенючці, — щоб він її врятував!

Поклавши весло на дно і перебираючи руками по стінах, я провів човна у другу кімнату. То була спальня. З-під води стирчали нікельовані трубки з шишками і кульками — спинки ліжок — і стояла велика, на пів-стіни, порожня шафа з розчиненими дверцятами. На шафі в безладді валялися якісь коробки.

— Та ну, поїхали, нічого нема, — млявим голосом промовив Павлуша.

— Стривай, — сказав я і підвів човна до шафи. Скраю на шафі лежали порожні коробки з-під взуття.

Рятувати їх міг тільки дурень. Але попід стіною я помітив якусь темно-синю плескату квадратну коробочку, яка викликала до себе явну повагу. В таких коробочках у ювелірних магазинах продають різні коштовності.

Дотягтися до коробочки просто так я не зміг. Треба було лізти на шафу. І я це зробив, як мені здалося, дуже спритно. Сперся руками, підскочив і сів на шафу. От якби в тій коробочці та виявилась якась коштовність!.. Але сподівання мої не справдилися. Коробочка була порожня. Колись у ній лежали, певно, срібні ложечки (про це свідчили спеціальні перегородки, обтягнуті чорним оксамитом), але то було дуже давно, бо й оксамит той порудів та одклеївся, і кришка коробочки була одірвана.

Тьху! Я стрибнув назад у човен. І тут...

Човен хитнувся, я підвернув ліву ногу і аж зойкнув від гострого болю. Унизу біля кісточки щось хруснуло. Я не встояв і шубовснув у воду. Зразу виринув і схопився за борт. Павлуша допоміг мені залізти в човен:

— То! Як же це ти?

— Та ногу підвернув, — з досадою сказав я і винувато глянув на нього. — Бач, і штормівку твою замочив.

— Та дідько з нею. Як нога?

Нога біля кісточки страшенно боліла, не можна було доторкнутися, не те що стати. І буквально на очах почала пухнути, набрякати. Але я сказав:

— Та нічого, пройде. Заживе, як на собаці... Але Павлуша бачив, що з ногою негаразд.

— Поїхали, — рішуче сказав він і взявся за весло. Коли ми вибралися з хати, Павлуша підвівся і почав

гребти навстоячки. У нас майже всі на плоскодонках так гребуть. І весло для цього робиться спеціально довге. Таким веслом сидючи й не гребтимеш. Сидючи в нас гребуть

коротким веслом на довбанці. А це була плоскодонка. І я б зараз гребти не зміг. Біль у нозі не припинявся. Він оддавав навіть у серце. "Невже зламав?"

Уже зовсім розвиднілося. Туман рідшав, і стало видно жвавий рух на затопленій вулиці. Між хат, повіток і садків снували бронетранспортери, десь далі вглиб села гурчали тягачі й машини, розтягуючи завали й те, що було на їхньому шляху. І всюди майоріли зелені солдатські гімнастерки. Що ближче ми підпливали, то більше ставало людей. Здавалося, геть усе село зараз тут, на затопленому кутку. І ніхто не сидів склавши руки. Усі щось робили: щось несли, щось тягли, щось передавали один одному.

Он Галина Сидорівна у спортивному костюмі промайнула на горищі хати. А там дід Салимон. А он хлопці — Карафолька, Антончик, Коля Кагарлицький. На борту бронетранспортера їдуть, і в кожного в руках по дві курки. А обличчя такі геройські, що куди там...

А я... Це було так безглуздо — саме зараз, коли таке робиться, коли геть усе село, старі й малі, допомагають потерпілим — зламати ногу! Так було безглуздо, що я мало не плакав. І як я доберуся додому?

Ну, доведе мене Павлуша на човні до сухого, а далі як? На одній нозі стрибати? Не дострибаю — далеко. А людям хіба до мене зараз! Ще зі мною возитися. І тут я згадав про свого Вороного, про велосипед свій. Це ж він на триста п'ятдесят першому лишився. Мабуть, завезли його і скинули разом з домашнім скарбом баби Мокрини. Не те що я боюся, щоб не пропав. Не пропаде він. Нічого з ним не станеться. Баба Мокрина оддасть, звичайно. Просто, якби був, я б попросив, і Павлуша якось допхав би мене на ньому додому. А так...

Тільки я встиг подумати про це, як побачив, що назустріч нам суне триста п'ятдесят перший і старший лейтенант Пайчадзе махає мені рукою:

— Ей, заberi свій добро! Бронетранспортер був уже порожній.

"Як швидко вони обернулися", — подумав я. Порівнявшись з нами, бронетранспортер спинився. Пайчадзе, перехилившись, спустив у човна велосипед.

— Держи свій тачка, да, — він усміхнувся.

— Спасибі, — сказав я й усміхнувся у відповідь. Хоч мені було зовсім не до сміху, бо, опускаючи велосипед, він зачепив мене колесом по нозі і так заболіло, що я аж зубами скрипнув. Але я не хотів, щоб солдати знали про мою ногу.

Тільки тепер я роздивився, які вони всі втомлені, змучені. Очі у всіх червоні, губи обвітрені, потріскані, на щоках, три дні не голених, брудна щетина. Вони ж ото тільки-тільки були лягли відпочити після триденного важкого походу, а тут знову таке. Але трималися вони бадьоро, ці зовсім молоді ще солдати. І мені було соромно зараз перед ними за свою ногу, за своє безсилля. І я хотів, щоб вони швидше від'їхали. Пайчадзе кинув мені ватник, чоботи і сказав:

— Вдягни, бо ти оно синій як пуп... Поехалі! Разворачивай тачку і давай он до тієї хата!

Останні слова були сказані вже водієві. Все в того Пайчадзе було "тачка": і велосипед, і бронетранспортер. Але чимось мені це подобалося, щось у цьому було

симпатичне. Може, тому, що сам він був страшенно симпатичний, з отих хлопців, які в іграх завжди бувають Байдами і Сагайдачними. І командував він солдатами по-хлоп'ячому просто, без начальницького тону. І я подумав, що, як мені коли-небудь у житті випаде командувати, я буду командувати саме так.

Триста п'ятдесят перший од'їхав.

За якусь хвилину човен черкнув дном об землю.

Про велосипед Павлуша додумався сам.

— Сідай на багажник, — сказав він, ставлячи велосипед біля човна.

Тримаючи за кермо, він довів велосипеда до сухого, а вже там сів у сідло.

Павлуша довів мене додому швидко і без всяких пригод. Ніхто на нас і уваги не звернув. У нас часто так їздять, особливо хлопці — один педалі крутить, а другий на багажнику, розставивши ноги, сидить.

Дома в нас не було нікого. Навіть Яришка, певно, прокинулась і кудись побігла.

Павлуша допоміг мені зашкандибати в хату, потім допоміг перевдягтися в сухе. Сам я й штанів, мабуть, не скинув би. Нога вже була, як колода, і Павлуші довелося тягнути ліву холошу хвилин з п'ять — обережненько, по сантиметру, бо так боліло, що я не міг не стогнати.

Поклавши мене в ліжку, Павлуша сказав:

— Лежи, я по медичку мотону.

Лікарні в нашому селі не було. Лікарня була у Дідівщині. А в нас — лише фельдшерка Люба Антонівна, яку всі звали "медичка". Проте наша медичка важила більше, ніж уся дідівщинська лікарня. Така вона була тямуща. Навіть за складних випадків лікарі кликали її на консилиум.

Була вона невисока на зріст, але огрядненька, як то кажуть, натоптана, і дуже моторна, незважаючи на свої п'ятдесят з гаком. До хворого вона не йшла, а просто-таки бігла, і той, хто приходив її викликати, завжди відставав.

Але хіба її зараз знайдеш, ту медичку? Там таке робиться, стільки людей затопило, певно ж, не одному лікарська поміч потрібна! Чи до моєї ноги їй зараз!

— Не треба. Не ходи, — сказав я.

— Та ну тебе, — махнув він рукою й побіг.

Усе тіло моє, всю шкіру з голови до п'ят трусила дрібна трясця. Поверх ковдри я вкрився ще дідовим кожухом, але тільки вагу відчував, а зігрітися не міг. Головне, що я не міг рухатися, бо кожен рух струмом бив мені в ногу, завдаючи гострого болю. І ця безсила, безпомічна нерухомість була гірша за все.

Ціле село, від сопливих дітлахів до найстарезніших дідів, було там, діяло, щось робило. І лише я один лежав і лічив мух на стелі. І було мені кепсько, як ніколи. А що буде, як прийдуть мати, батько і дід! Навіть думати не хотілося. Перше, що скаже мати: "Я ж казала!"

І нічого їй не заперечиш, справді, вона казала...

А дід подивиться насмішкувато і кине: "Доскакався!" А батько нічого не скаже, тільки гляне зневажливо: "Ех, мовляв, ти, дрібнота пузата!.." А Яришка захихикає,

пальчиком показуючи і приспівуючи: "Так тобі й тгеба! Так тобі й тгеба!"

Ех, чому я не солдат?!

Сталося б таке, наприклад, зі старшим лейтенантом Пайчадзе, чи з Івановим, чи з Підгайком. Ну що ж, бойові друзі віднесли б його на руках у медсанбат або в госпіталь, і лежав би він собі у мужній самотності, ніяких родичів, ніхто не докоряє, не повчає, не читає мораль. Тільки забіжить інколи на хвилинку хтось із товаришів, розкаже, як іде служба, а може, й порцію морозива підкине... Краса!

А де ж це Павлуша? Щось довго його нема. А що, як побачив він свою Гребенючку і вилетів я йому з голови? Бо вона ж нещасна, потерпіла, їй треба пожаліти. І він їй жаліє і заспокоює як тільки може. І забув він і думати про мене. І не прийде більше.

Від цієї думки так мені стало тоскно, що світ потьмарився. І така мене взяла злість на Гребенючку, що я аж зубами скреготнув. Ну, все ж вона, все ж лихе через неї! Ну, не прискіплюсь я. Ну, через неї, точно ж! Ну, через кого ж я ще лежу, потерпаю, як не через ту капосну Гребенючку! Через кого ноги збувся, ворухнутися не можу? Через неї. Хотів же врятувати для неї собаку якусь, щоб радість їй була. Коробочку, бач, ювелірну з коштовностями наглядів. Бодай би згоріла та коробочка, і та шафа клята, і та хата вся разом з Гребенючкою!..

І раптом мені зробилося жарко, так жарко, наче мої прокльони на мене обернулися і не коробочка та, і не шафа, і не хата вся разом з Гребенючкою, а сам я горю синім полум'ям.

Хочу скинути кожуха дідового і ковдру з себе і не можу. Щось на мене навалюється і давить, і пече несамовито, наче прес важенний. І щось у голові крутиться, крутиться, крутиться... І гуде. І я відчуваю якісь цифри у тому наростаючому русі, якесь шалене збільшення кількості, якусь неймовірну мнолшну. І відчуваю, що нема вже мені виходу з тої множини. І що ось-ось у мене щось лусне і буде кінець...

Але ні, мука та не припиняється. І все крутиться на тій граничній кінцевій межі. І крізь те кружляння чую я враз голос Павлуші, але не можу збагнути, що він говорить. І голос медички, і ще чиїсь голоси...

А потім усе в моїй голові сплуталося, і я вже нічого не пам'ятав...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ. Хвороба. Сни і дійсність. Чого вони всі такі хороші?

Я прохворів понад два тижні.

Уже потім Павлуша мені розказував, що коли він привів медичку (він дуже довго не міг її знайти, бо потерпілих розмістили по всьому селу і вона моталася з кутка в куток), то я лежав, розкинувшись на постелі, червоний як мак, і від мене жаром аж пашило. Медичка одразу засунула мені термометра під руку — було сорок і п'ять десятих. Я був без пам'яті і весь час повторював:

— Хай вона згорить!.. Хай вона згорить!.. А хто "вона" — невідомо.

Я добре знав хто, але, звісно, нічого не сказав.

Прийшов я до тями лише на третій день. У хаті було так ясно, світло й тихо, як буває лише під час хвороби, коли на ранок спадає температура.

Перший, кого я побачив, був дід. Він сидів на стільці коло мого ліжка й куняв. Мабуть, він сидів з ночі. Та тільки-но я ворухнувся, він одразу ж розплющив очі. Побачив, що я дивлюся на нього, усміхнувся і поклав шкарубку жилаву руку мені на лоба:

— Ну що, синку, видряпуєшся? Полегшало трохи, любий, га?

Це було так незвично, що я мимохіть усміхнувся. Дід зроду не казав мені таких слів. І рука ця чи не вперше за все життя торкнулася мого чола. Здебільшого вона торкалася зовсім іншого місця, і зовсім не так ніжно. Батькові й матері завжди було ніколи, і виховував мене дід. Виховував по-своєму, як його колись у дитинстві ще за царя виховували. Я, звісно, виступав проти такого виховання і доводив, що то жандармський метод, засуджений нашою педагогікою. Але дід давав мені потиличника й казав: "Нічого-нічого, зате перевірений."

Скільки великих людей ним виховано! І мовчи мені, сатано, бо ще дам!"

А тут, бач, "синку", "любий"...

Почувши дідові слова, з кухні вибігла мати.

— Синочку, любий! — кинулася до мене. — Краще вже, правда?

Вона притулилася губами до моєї скроні (мама завжди так міряла температуру і мені, і Яришці, і завжди вгадувала з точністю до десятих):

— Тридцять шість, не більше. Ану помірай! — Вона засунула мені під пахву термометр.

Зі спальні зашльопав босими ногами батько, заспаний, у самих трусах — тільки прокинувся. На обличчі його була розгублена усмішка.

— Ну як? Як?.. Го-го, бачу — видужуєш, козаче!

— Та цить! Розкричався! — гримнула мати. — Від такого крику в нього знов температура підскочить.

Батько одразу втягнув голову в плечі, навшпиньках підійшов до ліжка і, схилившись, пошепки сказав:

— Вибачай, то я од радості.

Я усміхнувся — вперше в житті не я в тата, а він у мене просив вибачення.

— Ну, як там затоплені? — спитав я і сам не впізнав свого голосу, ледь чутний він був — наче з погребів.

— Та нічого, все гаразд. Вода вже спадає. Люди починають у хати повертатися. Все гаразд.

— Жертв нема?

— Та слава Богу, обійшлося. Люди всі цілі. Так дехто подряпався, попростуджувався, а серйозного нічого. Трошки тільки худоба постраждала. Та й то небагато. В кого коза, в кого підсвинок, трохи птиці... А корови всі порятовані і добро...

— І все завдяки солдатам, дай Боже їм здоров'ячка! — встряла мати. — Якби не вони, хтозна, що б і було.

— Да, техніка тепер в армії могутча, — мовив дід.

— І кажуть, то ж привів їх ти, — мати ніжно поклати мені руку на чоло.

— Не знав я, що такого сина геройського маю, — наче з трибуни сказав тато.

— Та!.. — Я одвернувся до стіни і відчув, як сипонуло мені жаром в обличчя, аж сльози виступили.

Все говорилося ніби щиро, але голоси в батьків такі вже були лагідні, аж надто. Такими голосами з каліками розмовляють, з нещасними.

"Це вони тому, що я хворий".

Дід кахикнув і сказав:

— А друзяка твій учора цілий день просидів тут біля тебе. І не їсть нічого, аж схуд... От побачиш, зараз прибіжитьь.

"Спасибі, діду! Мудрий ви. Знали, що сказати! Як вивести мене з того стану незручного".

Мати витягла в мене з-під пахви термометр.

— Тридцять шість і один. Що я казала? Тепер уже піде на поправку. А як ніжка, болить?

А я й забув зовсім про ногу. Ворухнув нею — болю майже не було, тільки відчув, що вона туго забинтована.

— Слава Богу, нема перелому Вивих. І трохи зв'язки... Медичка сказала, скоро у футболу гулятимеш.

Рипнули двері, і над клямкою вистромилаь розпатлана, ще не зачесана голова Павлуші. Обличчя спершу витягнуте, непевне якесь, а потім враз розпливлося в усмішці:

— Драстуйте... Можна?

— Та заходь, заходь, чого там, — усміхнулася мати. — На поправку пішло.

— Я ж казав, я ж казав, що сьогодні краще буде. — Павлуша підійшов до ліжка. Він аж світився увесь.

— Здоров, старик! Ну як?

— Нічого... — усміхнувся я, тамуючи радість.

І замовкли обидва. При батьках розмова не клеїлась.

— Ой, у мене ж там молоко! — сплеснула мати руками й побігла на кухню. Батько пішов у спальню одягатися. Підвівся, крекчучи, зі стільця й дід:

— Ну, балакайте собі, старики, а я, молодий, до праці піду, — і почовгав у двір.

— Сідай, чого стоїш, — сказав я Павлуші. І він сів скраю на ліжку.

Він сидів і мовчав. Тільки усміхався і раз у раз підморгував мені. І я мовчав і усміхався. І відчував, що я повертаюся звідкілясь здалеку-здалеку у знайомий і рідний мені світ — наче з далекої важкої мандрівки додому. І рідний мені цей світ головне тим, що в ньому є Павлуша. Оцей-от кирпатий, з облупленим носом Павлуша, в якого так смішно стирчить на маківці волосся.

Невже могло статися так, що він міг не бути більше моїм другом? Це було б просто жахливо, незбагненно. Я не знаю, що б тоді було.

— Ну, як там, розкажи, — мовив нарешті я.

— Ну як? Нічого. Все гаразд. Тільки й балакають усі, що про тебе. Кого не

зустрінеш: "Як температура? Як нога? Який пульс?" Хоч бюлетень про твоє здоров'я вивішуй. Як прем'єр-міністр. Таким знаменитим став, що куди там.

— Ото й справді — більше нікуди!

— Ну точно, я тобі кажу! Все село вже знає, як ти солдатів привів, як ти листи врятував... Баба Мокрина день і ніч за тебе Богу молиться. Та що баба Мокрина — отець Гоґа у церкві за тебе молебень служив.

— Та ну тебе!.. Ти толком розкажи, як там...

— Ну, слово честі! Хлопці заздрять тобі несамовито. Карафолька аж зелений ходить. Він теж так старався у герої вийти, так старався. Аж черевики десь у воді загубив. І ставника сам собі під оком поставив, десь об одвірок гепнувся від ентузіазму... А Коля Кагарлицький свою курточку нейлонову заграничну, знаєш, розпанахав зверху донизу. І навіть оком не зморгнув. Отак у розпанаханій до самісінького вечора таскав людські речі. А Антончик ледь не потонув. Він же, знаєш, плаває погано, а поліз у кошару вівці рятувать. Такий, знаєш...

Павлуша глянув на мене й затнувся.

— Ну що ж... молодці хлопці, — зітхнув я.

— Взагалі-то молодці, звичайно, я й сам не думав...

Але... але всі вони пігмеї проти тебе. Справді! Думаєш, хтось із них отак пірнув би в затоплену хату через вікно? Ні за які бублики! Та що...

— Ага! — криво усміхнувся я. — А як там взагалі?

— Взагалі нічого... Порядок! Життя нормалізується, як пишуть кореспонденти. Відновлюються комунікації, відбудовуються пошкоджені об'єкти. Підприємства і установи працюють нормально — і сільмаг, і перукарня, і лазня... Незважаючи на стихійне лихо, колгоспники вчасно приступили до роботи — вийшли на поля і ферми. Словом, у боротьбі зі стихією наші люди перемогли... Єдине, що нема ще електрики. Але солдати докладають усіх зусиль, щоб у хатах знову засяяли лампочки. Взагалі, я тобі скажу, хто такі молодці — то це солдати. Як вони працюють — ти б бачив! Сила! Без них, я навіть не знаю... Якби не вони зі своїми машинами... Ти навіть не знаєш, який ти молодець, що їх привів. Просто, просто ти можеш вважати, що ти врятував село.

— Та йди ти! І без мене їх би викликали. Секретар райкому при мені дзвонив уже полковникові. Так що...

— Ну й що! Однак ти їх привів. Ти! А хто ж! І до чого тут скромність! От любиш ти бути скромнягою...

Я усміхнувся.

"Ех, Павлушо мій дорогий! — подумав я. — Що це ти говориш! Я люблю бути скромнягою! Аякже! Уже що-що, а скромність ні я, ні ти не любимо. Це всі знають. Швидше навпаки".

Але я не став з ним сперечатися. Мені так було добре, що ото він сидів на ліжку і балакав зі мною! Так було радісно, і я боявся, щоб він не пішов.

А він ніби прочитав мої думки. Бо подивився винувато-винувато і сказав:

— Ну я піду, мабуть... Тобі спокій потрібен...

— Та посидь, чого там! — стрепенувся я.

— Та я б посидів... Але ми, знаєш, домовились...

— Ну йди, — сказав я тихо й приречено.

— Та ти не ображайся. Я ще забіжу. Ти, головне, відпочивай, добре їж і видужуй. А я... Бо там, знаєш, ще все-таки... Ну, бувай!

— Бувай! — над силу усміхнувся я. — Вітай там хлопців! І відчув, як щось у горлі заважає мені говорити — наче галушка застряла.

— Я ще до обіду забіжу обов'язково! — бадьоро вже з порога гукнув Павлуша й побіг.

Він навіть не сказав, з ким і про що домовився.

Отже, зрозуміло з ким! З нею! Побіг їй помагати. Ех!..

А чого обов'язково їй? Може, і не їй зовсім. Що, нічого зараз робити в селі, чи що! А ти хотів, щоб він біля тебе нянькою сидів! Побіг собі хлопець у справах якихось, а ти вже й розкис. Ковтай оно ліки і не мороч голови. Цікаво, а ти б сидів біля його ліжка? Згадай, як ото Яришка хворіла і мама просила коло неї посидіти. Як ти нудився! От і не вигадуй. Не вигадуй. Не вигадуй.

Зненацька ліжко моє хитнулося, м'яко зрушило з місця і попливло, погойдуючись, до вікна...

Я не здивувався, не злякався, тільки подумав: "Видно, й нас затопило. А від мене приховували, не хотіли хвилювати, бо хворий... Тому й Павлуша побіг — рятувати батькову бібліотеку. У них же стелажів з книжками — на дві з половиною стіни. Поки всі винесеш!.."

Ліжко моє виплило крізь вікно на вулицю. Навколо вже не видно було ні хат, ні дерев — нічого, крім білої пінистої води з краю в край. Білої як молоко. Я спершу подумав, що то туман стелиться так низько над водою.

Але ні, то не був туман, бо видно було далеко, до самого обрію. То була вода така біла.

Раптом я побачив, що у воді, погойдуючись, пливають великі бідони з-під молока, і зрозумів — залило молочну ферму і повивертало бідони, і це навколо вода, змішана з молоком. Але чому моє залізне ліжко не тоне?

І одразу прийшла думка — у мене ліжко-амфібія, військового значення, і це тому, що в мене мати — депутат, усім депутатам видають такі ліжка...

Білі хвильки хлюпочуть коло самої подушки, але не заливають її. Ну, звичайно, це молоко. До того ж, свіжісіньке, парне. Я вже гостро відчуваю його запах. І раптом чую голос матері:

— Випий, синку, випий молочка. І зараз голос батька:

— Він заснув, не буди його, хай...

Але я вже прокинувся й розплющив очі. Я випив молока і знову заснув.

Коли я прокинувся знову, був уже обід. Я пообідав (з'їв трошки бульйону і куряче крильце), полежав і знову заснув... І спав так до ранку.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ. Усе! Кінець! Я дарую велосипед. "Загаза чогова!" Я видужую

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка і читає журнал "Барвінок".

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував десяту і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила з стільця:

— О!.. Гідний бгатику! Загаз будеш снідати. Вона в нас не вимовляє літеру "р".

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яєчню, сир і хліб з маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, всі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

— Будь ласка, гідний бгатику їж! — сказала вона солодким голосом.

Я насторожився.

А коли вона втретє сказала "гідний бгатику" ("Гідний бгатику, спегшу пгоковтни таблетку"), це вже мене зовсім збентежило.

"Гідний бгатику!" Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене "загаза чогова", "так тобі й тгеба", "щоб ти гозбив свою погану могду...". І раптом — "гідний бгатику!.."

Отже, кепські мої справи. Може, й зовсім безнадійні. Може, я вже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють — видужуєш, мовляв. А я...

Бач, сплю весь час. Значить, нема в організмі сили, енергії для життя. Отак засну і не прокинуся більше. Ось голову навіть підняти від подушки не можу. Підведусь, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яєчню і згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: "їжа — джерело життя. Доти живеться, поки їсться і п'ється. Добре кусай — і будеш, як бугай".

— Яришко, дай ще шмат хліба з маслом, — сказав я тихим глухим голосом.

— Ти, ти ж іще цього не з'їв?!

— Жалко? — з гірким докором глянув я на неї. — Може, я... Може...

— Та що ти, що ти! Будь ласка! — вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику, намазала в палець масла і поклала на стілець. Пирснула й побігла за піч сміятися.

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивись, щоб на кутні не засміялася, як я... як мене вже не буде...

Яєчню з тим першим шматком хліба я вмаламурих досить швидко і легко.

А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і парти-ка хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Півтарілки я ще сьак-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру і хліба, я жував-пере-жовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремигав, як той старий віл.

Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати,

ковтаючи таблетки, та все марно — не ковталось. "Ну, все! — з жахом подумав я. — Уже й їсти не можу. Не приймає організм їжі. Все! Капець мені! Гаплик!"

Я безсило відкинувся на подушку.

Лежав і прислухався, як усередині в мене щось булькало, бурчало й переливалося. То гуляли в порожньому животі самотня яєчня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати слабючий організм.

О! Кольнуло в боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати...

О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже посиніли, здається, одмирають... Ех,

жаль — нема Павлуші. Хотілося б з ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Яришине око. Вона сміялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придурююсь.

Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

— Яришко, — ледь чутно промовив я. — Іди сюди. Вона вийшла з-за печі.

— Яришко, — зітхнув я і замовк.

Вона підійшла ближче. Личко її стало серйознішим.

— Яришко, — вдруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, шляхетне й велике, що говорять тільки перед смертю.

— Яришко, — сказав я нарешті тихо і врочисто, — візьмеш собі мій велосипед... Я дарую тобі його...

І заплющив очі.

— Ой! — верескнула вона радісно. — Ой! Пгавда?! Ой! Сегйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я одвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соп-лива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в перший клас пішла цього року. До педалей ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити — просовувала праву ногу крізь раму і, звиваючись черв'яком, навстоячки крутила педалі. Ця її спритність лише дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

І взагалі, кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди неприємно. Велосипед — це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по-моєму, за сорочку, за штани, за що хочеш...

І зараз, подарувавши велосипед Яришці, я відчув, що мої рахунки з життям майже зведені.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, вже витягала Вороного із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє умираюче серце. Так

востаннє тужливо ірже вірний кінь, навіки прощаючись з козаком...

Я витягся, як мрець, склав на животі руки і приречено втупився в стелю.

Я ждав приходу смерті.

Годинник на стіні невмолимо відцокував хвилини.

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна. Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату і швидким кроком наблизилася до мого ліжка.

Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс.

І все це, не кажучи ні слова, зосереджено, строго.

Я завмер у безнадійному чеканні.

Скінчивши слухати пульс, вона підняла мені сорочку, схилилася і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислухувала хворих просто так, вухом, без всякого лікарського причандалля.

І тільки вислухавши мене, вона сказала весело:

— Молодець! Усе гаразд! Скоро будеш здоровий. І ляснула мене долонею по пузі.

— Еге! Гаразд! — буркнув я. — Оно вже й їсти не можу. Організм не приймає. І голова крутиться, підвестися несила.

— Що? — вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. — А це хто снідав?

— Та я ж... бачите... — зітхнув я.

— Ну! Бачу! І яечню, бачу, прийняв твій організм, і сиру півтарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А голова крутиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, якщо температури нема. Дозволю тобі сьогодні встати хвилин на десять-п'ят-надцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... "Організм не приймає!" — вона усміхнулась. — Ех, ти! Герой!

Я насупив брови і одвернувся.

Я не дуже їй вірив. Вона медичка. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять.

І все ж після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало — перестало колоти в боці, і нога одійшла, і руки відпустило. І серце забилося бадьоріше.

Смерть поки що відступила.

Мені навіть здалося, що я почув, як вона, загримотівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи, може, то загримів, упавши разом з Яришкою, мій велосипед у дворі?..

Мій? Велосипед? Який же він мій? Нема в мене вже велосипеда! Нема! Подарував.

Дурень!

Та я ж... я ж... думав, що вмираю.

"Пожди-пожди! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмиреш і не будеш дурнем", — шепнув мені глузливо внутрішній голос.

"Тьху на тебе! — лайнув я той голос. — Краще бути живим дурнем, ніж..."

Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай катається на

здоров'я, дорога се...

У дворі знову щось гупнуло й задеренчало.

Чорт! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі шпиці повибивати можна!

Ну і хай вибиває, її ж велосипед — може зовсім його розбити.

Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі хвилюватися.

Спи спокійно, дорогий товаришу!

Павлуша собі буде на велосипеді, Васько Деркач на велосипеді, Коля Кагарлицький на велосипеді, Степан Карафолька, гад, на велосипеді, — коротше, всі, всі геть-чисто на велосипедах, а я — пішки. На своїх двох.

Та-а-ак...

Тоді вже краще вмерти! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! "Україна". З багажником, з фарею, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед!.. Був!..

У дворі знову задеренчало.

Доламає!

Серце моє розчахнулося від болю. "Дозволю тобі сьогодні встати на десять-п'ятнадцять хвилин". Я підвівся і сів на ліжку.

Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу і вмеру.

Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла подвір'ям. На лобі в неї полум'яніла здоровенницька гуля, на щоці подряпина, коліно розбите. Але очі сяяли щастям. І, видно, те щастя засліпило її і вона нічого не бачила. У всякому разі дубового ковбка, на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла просто на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася об ковбок і...

Отут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити. Душа моя, яка ще трималася в тілі, не витримала.

Велосипед став дибки і з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

— Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! — одчайдушно закричав я. Хай я вмеру, але навіть перед смертю я не можу спокійно дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім враз насупила брови і мовчки почала вибиратися з-під велосипеда. Встала, підняла велосипед і зміряла мене презирливим поглядом:

— Думаєш... думаєш... я тобі повігила, що ти подагу-вав? Я знала, що ти жагтуєш... загаза чогтова!..

І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота і... усміхнувся. "Загаза чогтова..."

Сонце засіяло з неба, заспівали пташки і зацвіли-запахли під вікном троянди. Життя повернулося до мене. Сумнівів не було — я видужував.

Дорога Яришко, люба моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед — коли тільки захочеш! Чесне слово!

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ. Знову троє невідомих. Ти мені друг? "Нічого не розбереш..." — каже Павлуша

Поки мені було дуже зле, я не відчував, як минає час. Часу ніби не існувало.

А як мені трохи покращало, отоді я відчув, що то за нудота хворіти. Я ніколи не думав, що години такі довгі, а день такий нескінченний. Раніше мені його завжди не вистачало. Не встигнеш, бува, що-небудь затіяти, започаткувати, як уже й вечір. А тепер до того вечора була ціла вічність. Вона без кінця й краю тяглася, витягуючи з мене жили. До того вечора не можна було дочекатися. А заради вечора я тільки й жив на світі. Увечері приходив Павлуша. Правда, він забігав і вранці, і в обід, але то на кілька хвилин. А увечері він приходив години на дві, а то й на три і сидів доти, поки я не помічав, що він уже клює носом від втоми, і тоді я гнав його спати. Він дуже втомлювався, Павлуша. І не тільки він, усі втомлювалися. Все село працювало на вулиці Гагаріна, гуртом ліквідовуючи ту страшну руйнацію, яку наробила стихія за одну ніч. Відбудовували хати, розчищали подвір'я, заново будували знесені, потрошені повітки, хліви й комори, розкопували льохи. Нарівні з дорослими працювали й учні, починаючи з сьомого класу. Та й менші не сиділи склавши руки, — кожен щось робив у міру своїх сил і можливостей. Бо рук тих не дуже й вистачало. Пора була гаряча, збирання врожаю — і фрукти, і овочі... Добре, що хоч віджнивувати-ся до дощів устигли. Всі працювали з ранку до вечора. Всі. А я лежав собі паном — пив какао, г'юголь-мог'юль, їв різні пундики смачні, що їх ночами пекла мені мати для зміцнення хворого організму. Пив, їв і читав собі різні пригодницькі книжки.

А хлопці працювали і їли хліб з салом.

І я їм заздирив несамовито.

Я ненавидів какао, г'юголь-мог'юль і смачні пундики.

Я проміняв би всі ці ласощі на шмат хліба з салом у перерві між роботою.

Мій дід завжди називав мене "цілосвітнє ледащо". Але якби він знав, як мені, "цілосвітньому ледащові", хотілося зараз працювати! Я б не відмовився від найбруднішої, найосоружнішої, найважчої роботи.

Лише тепер я збагнув одну істину — чим страшна хвороба! Не тим, що десь щось болить! Ні! Найстрашніша хвороба безсиллям, бездіяльністю, нерухомістю.

І я зрозумів, чого люди бажають один одному здоров'я, чого кажуть, що здоров'я — всьому голова...

Як я страждав від своєї бездіяльності, ви собі навіть не уявляєте. Коли нікого не було в хаті, я заривався в подушку і просто вив, як той собака голодний.

Один Павлуша по-справжньому розумів мої страждання і весь час намагався розрадити, заспокоїти мене. Та йому це погано вдавалося. Я був, звичайно, вдячний йому за співчуття, але жодні слова не могли мені допомогти. Які там слова, як я сам відчував, що нема здоров'я, нема сил. Походжу трошки по хаті — і в піт кидає, голова йде обертом, лягти тягне.

Здавалося б, і нога дедалі менше болить, і температури нема, а замість того, щоб видужувати, я чогось знову розклеївся. Вирішив, що ніколи вже не буду здоровим, і

занепавав духом. Втратив апетит, погано їв, не хотілося ні читати, ні радіо слухати. Лежав з байдужим виглядом, втупившись у стелю. І ніхто цього не бачив, бо з ранку до вечора нікого не було дома, а Яришка, дорога моя сестричка, якій доручено було наглядати за мною, хати не держалася. Та я її й не звинувачував, я й сам, як вона хворіла, не дуже сидів біля її ліжка.

Зранку, подавши мені сніданок, вона, як цуцик, дивилася на мене і покірливо питала:

— Яво, я тгошечки... можна?

Я зітхав і кивав головою. І вона, грюкаючи, тягла велосипеда з сіней надвір. І тільки я її й бачив — аж до обіду. Вона поспішала, поки я хворий, накататися досхочу. Вона відчувала, що, як я видужаю, не дуже вона кататиметься.

І якщо раніше вона каталася у дворі, то тепер виїжджала за ворота і тікала далі від очей, щоб не чути моїх нарікань за те, що не так їздить. А мені вже й це навіть було байдуже. Я й на велосипед махнув рукою.

Інколи разом з Павлушею забігали хлопці, але вони були такі заклопотані, так їм було не до мене, що радості це не приносило.

Двічі заходила Галина Сидорівна, та мені чогось було соромно перед нею, що я лежу безпомічний, жалюгідний, і я напружено, з нетерпінням чекав, коли вона піде. Погано мені було, дуже погано.

Сьогодні я чогось особливо відчував себе нещасним і самотнім. Може, тому, що сьогодні день був напрочуд хороший — сонячний, ясний, ні хмарки на небі. І Яришка, витягаючи з сіней велосипеда, співала на все горло.

Вороний мій продеренчав у дворі і, дзенькнувши, повіявся, несучи кудись невгомону мою сестричку.

Я зарився в подушку й завив.

І раптом почув, як щось стукнуло об підлогу.

Я підвів голову. На підлозі біля ліжка лежав камінець. До нього був прив'язаний червоною стрічкою якийсь папірчик. Я здивовано глянув, нахилився, підняв. Розв'язав стрічку, розгорнув папірець. І аж дух мені перехопило — я одразу впізнав той самий почерк: чіткий, з нахилом у лівий бік, і кожна буквочка окремо... Від хвилювання ті буквочки застрибали в мене перед очима, і минуло кілька секунд, поки я зміг прочитати написане.

"Дорогий друже!

Нам усе відомо, що сталося з тобою за останній час. Ми задоволені твоєю поведінкою. Ти поведився, як справжній воїн. Нам дуже приємно, що ми не помилилися в тобі. Тепер ми ще більше впевнені, що ту секретну справу, яку ми маємо доручити тобі, ти виконаєш з честю.

Стихійне лихо і метеорологічні умови унеможливляють проведення призначеної операції зараз. Операція відкладається. Сподіваємося, що до того часу ти видужаєш і нам не доведеться шукати іншої кандидатури. Намічувана операція секретна, державного військового значення. Розголошення таємниці карається за статтею 253

Кримінального кодексу.

Цього листа треба негайно спалити.

Нагадуємо: умовний сигнал — білий прапорець на щоглі біля школи. В день, коли з'явиться прапорець, треба прибути до доту у Вовчому лісі рівно о дев'ятнадцятій нуль-нуль. У щілині над амбразурою будуть інструкції.

Бажаємо найскорішого видужання.

Г. П. Г".

Коли я дочитав, у мене пульс був, мабуть, ударів із двісті на хвилину. Аж у скронях гупало.

Вони! Знову вони! Троє невідомих!

Якраз сьогодні я згадував про них. Не те що я забув. Ні. Просто події тої страшної ночі, а потім моя хвороба якось одсунули думки про це, заглушили інтерес, і все воно згадувалося так, ніби то було не зі мною, а десь читане чи бачене в кіно.

І дедалі частіше я думав, що, мабуть, усе це щось несерйозне, чийсь жарт, тільки незрозуміло чий і для чого.

Вже кілька разів я вирішував поговорити нарешті про всю історію з Павлушею, але щоразу в останню мить щось заважало: або Павлуша піднімався, щоб іти, або хтось заходив у хату, або в самого миготіла думка: "А що, як це справді військова таємниця?" І момент минав, а я так і не говорив. До того ж мене бентежило, чого мовчав Павлуша. Я двічі намагався вивідати, куди це він їхав тоді "глеканкою" на велосипеді, але він од відповіді ухилявся. Перший раз він якось ловко звернув розмову на інше, а другий, коли я прямо сказав йому, що бачив, як він виїхав увечері з села і гайнув у бік лісу, він невинно закліпав очима: "Щось не пам'ятаю. Може, в Дідівщину... Не пам'ятаю...". І так він це щиро безпосередньо сказав, що якби я сам не бачив його тоді на власні очі, то повірив би. І ось...

"Розголошення таємниці карається за статтею 253 Кримінального кодексу".

Тепер ясно, чого мовчав Павлуша.

Але... як же я знатиму, коли з'явиться прапорець на щоглі, якщо я лежу?

Ні, я мушу поговорити сьогодні з Павлушею. Врешті друг він мені чи не друг? Якщо вже на те пішло, я готовий разом з ним відповідати за цією 253-ою статтею. І в тюрмі сидіти з ним готовий. (Тільки щоб в одній камері.) А чого обов'язково сидіти? Якби я якомусь ворогові розголосив таємницю, тоді інша справа, а то ж друзів. Та й що розголосив? Я ще не маю чого розголошувати. Я ще й сам не знаю, в чому полягає ця державна військова таємниця. Може, Павлуша знає, то хай мені розголосить. А якщо не розголосить, то він мені, виходить, не друг. Цікаво, чи розголосив він Гребенючці? Якщо їй розголосив, тоді все, між нами все закінчено.

Коли я й так не міг завжди дочекатися приходу Павлуші, то ви собі уявляєте, з яким нетерпінням чекав я його тепер!

І, почувши у дворі його голос, я аж підскочив на ліжку. Він завжди ще в дворі гукав на повний голос: "Яво-о! Го-го!" — сповіщаючи, що уже йде.

Павлуша вбіг у хату захеканий, розчервонілий і вже з порога почав збуджено:

— Старик! Тільки що пашківський погріб одкопували. Не віриш! Одкопали каструлю, а там вареники з вишнями. Скуштували — свіжісінькі, наче вчора зварені. А більше тижня минуло. Скажи! Корисні копалини — вареники з вишнями! Викопні допотопні вареники з вишнями! Га? Сила! Головне — як вода туди не попала? Мабуть, землею одразу присипало, а накривка щільна і... Тільки трохи зверху підмочені, а внизу — абсолютно! Я п'ять штук ум'яв. Смакота! Що з тобою? Ти що — погано почувашся?

— Та ні, — хитнув я головою. Я вирішив не відкладати, бо будь-якої хвилини могла прийти Яришка.

— Павлушо, — я пильно глянув йому в очі, — ти мені друг, скажи чесно?

— Ти що? Друг, звичайно.

— Скажи, а ти міг би... сісти разом зі мною в тюрму?

— Тю! — він розгублено усміхнувся. — Ти що — сільмаг обікрав?

— Ні, без жартів скажи — міг би? Він насупив брови.

— Міг би... Ти ж знаєш.

— Ну, тоді на, читай, — і я простяг йому листа. Поки він читав, я не зводив з нього очей. Він спершу

зблід, потім почервонів, далі почав скрушно хитати головою. Дочитавши, звів на мене очі й зітхнув:

— Так... "Г. П. Г.". І тобі... Нічого не розумію...

— А тобі, виходить, теж? І мовчав... Павлуша винувато знизав плечима:

— Ну, коли б же я міг сказати? Раніше — сам знаєш... А потім ти захворів, хвилюватися не можна, так що...

— Не можна хвилюватися? Мені дуже прекрасно можна хвилюватися! Мені навіть треба хвилюватися! Мені не можна лежати, як колода, бо я так не витримаю... Ану розкажуй! — Я рвучко сів на ліжку, щоки в мене горіли. Я й справді відчув якийсь раптовий приплив сил, енергії і бадьорості.

— Ну що... Ну, іду я якось вулицею, раптом назустріч мені офіцер на мотоциклі. Спинився. "Павлуша, — питає, — Завгородній?" І простягає конверт. І як газоне — тільки я його й бачив. У шоломі, в окулярах — обличчя не розгледити.

— Точно!

— Ну, розгорнув я листа. "Дорогий друже... секретна справа... треба прийти у Вовчий ліс до доту... в амбразурі інструкція".

— В розколіні над амбразурою.

— Точно.

— А о котрій годині?

— О двадцятій нуль-нуль.

— А мені о дев'ятнадцятій.

— Бачиш. Отже, вони не хотіли, щоб ми зустрілися. Ну, і ти був?

— Аякже. Тільки давай спершу ти.

— Ну, під'їхав я до доту, тільки туди, а мене — за шкірки. Солдат Митя Іванов, знаєш. "Куди, — каже, — знову лізеш. Зовсім здурів, чи що?" Ну, тепер я розумію, що це

ж ти, певно, туди перед і мною проривавсь, а тоді я здивувався, чого це він "знову" каже. Ну, та не це мене найбільш здивувало, а те, що я ніяк до амбразури дістатися не міг. Самі писали: "Прийди", — і самі ж вартового поставили, не пускають. До речі, на дорозі й мотоцикл стояв, і в кущах, окрім Миті Іванова, ще хтось був, чи не той, що мені листа передавав... Я його не бачив, але голос чув. Бо я психонув, думаю, чого мені голову морочите. "Ах так! — на повний голос крикнув. — Не пускаєте, то я додому пішов! Чуєте, додому! Якщо так!" І тут із кущів голос: "Правильно!". Ну, думаю, якщо так — бувайте здоровенькі! — сів на велосипед і поїхав...

— І що — і все? Більше нічого не було?

— Та почекай! Наступного дня пішов я на малювання. Саме заняття гуртка було. Розгорнув свій альбом — а там... лист. Знову Г. П. Г. "Операція переноситься... не хвилюйся... стеж за щоглою біля школи... Коли з'явиться білий прапорець — приходь того дня у Вовчий ліс до доту..."

— І знову о двадцятій нуль-нуль?

— Ага! Ти знаєш, мене аж у жар кинуло. Альбоми наші зберігаються в школі, додому ми їх не забираємо. Після кожного заняття староста збирає і Анатолій Дмитрович замикає їх у шафу. Як міг з'явитися там лист, хоч убий, не збагну. Не інакше як хтось уночі заліз у школу, підібрав ключа до шафи і підклав. Але ж школа влітку на замку, і баба Маруся там завжди ночує, а вона, ти ж знаєш, яка — муха в неї не пролетить. Просто не знаю.

— Ну, це все дрібниці. Як треба, то й бабу Марусю присплять, і ключа будь-якого підберуть... Це не штука.

— Ну, а в тебе ж що?

— Ну, а в мене... — І я докладно розповів Павлуші про все, що трапилося зі мною: і про лист, і про "екскурсію" до військових таборів, і про розмову по телефону.

— Ну, то що ж усе це означає, як ти гадаєш? — спитав Павлуша, коли я закінчив.

— Я, звісно, точно не знаю, але гадаю, що, мабуть-таки, це пов'язане з військовою справою. Я вже думав: може, щось там у них зіпсувалося у якійсь гарматі чи в ракеті, куди дорослий пролізти ніяк не може, і треба хлопчика.

— Хтозна, може... — нахилив брови Павлуша. — А чого ж тоді і до тебе, і до мене? І на різний час?

— Хіба я знаю... — знизав я плечима. — Мабуть, хтось із нас основний, а хтось дублер. Знаєш, і в космонавтів так само завжди дублери, і, певне, в таких справах...

— Могло бути, — зітхнув Павлуша. — Виходить, ти основний, а я дублер.

— Чого це!

— Ну, тобі ж на годину раніше призначають.

— Ну то й що! Це нічого не означає. Може, саме ти основний! Я чогось думаю, що саме ти! — переконував я його, хоча в душі думав, що основний таки я, бо справді, чого б це дублерові призначали на годину раніше, ніж основному. Так і є, я основний! Але виказувати, що я так думаю, було б і нешляхетно, і нескромно. А Павлуша ж, пам'ятає, казав, що я люблю скромність...

— А тепер, після моєї хвороби, то вже напевно ти будеш основним! — сказав я ніби для того, щоб заспокоїти Павлушу. І раптом я усвідомив те, що сказав, і аж похолов. А справді! Який же я основний після такої хвороби! Це мене треба заспокоювати, а не його. Негайно треба видужувати! Негайно! Бо і в дублери не втраплю!

Я нервово засовався на ліжку. Ні! Ні! Я таки почуваюся краще. Значно. От і сила в руках з'явилася. Можу вже підтягтися, узявшись за спинку ліжка. А позавчора ж не міг зовсім. Нічого, нічого! Все буде гаразд...

— А ти кому-небудь казав про це все?

— Звичайно, ні.

— І їй не казав? — Я не хотів називати її імені, але Павлуша зрозумів.

— Та ти що?! — він почервонів.

І я чомусь подумав, що він, мабуть-таки, не знає, що то я оббризкав і Гребенючку грязюкою з ніг до голови (вона не сказала), і раптом згадав таємничу постать у саду Галини Сидорівни того вечора. Я ж нічого Павлуші не казав про того чоловіка.

— Слухай, — і тут-таки почав розповідати. Коли я закінчив, він лише плечима стенив:

— Казна-що робиться тут у нас. Нічого не розбереш...

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ СЬОМИЙ. Події розгортаються блискавично. Невже один з невідомих — вона? Не може бути! "Він хоче вкрати її!" Ми поспішаємо на допомогу... Асса!

Цікава штука людський організм. То він ледве дише, тане, як свічечка, людина голови підвести не може. То раптом (звідки й сили беруться!) починає міцніти й бадьорішати з кожною годиною. І ви знаєте, що я подумав? Я подумав, що, мабуть, найголовніше для видужання організму — це бажання видужати, бути здоровим.

Коли є велике, жагуче бажання і ти всіма силами прагнеш бути здоровим — ти обов'язково видужаєш. Я в цьому переконався на собі. Після відвертої розмови з Павлушею я одразу почав видужувати швидкими темпами.

Ів я тепер, як косар. Подвійні порції.

Медичка якось сказала:

— Хворим слід їсти головним чином те, що їм хочеться. Організм мудрий, він сам підказує, що йому треба.

Слава Богу, мені хотілося їсти все, що давали. Але одного разу я хитро глянув на діда і сказав:

— Діду, мій мудрий організм підказує, що йому треба... морозива.

Дід кахикнув і відповів:

— Куме Андрею, не будь свинею. Тільки з лихоманки видряпався і знову хочеш? Скажи своєму організмові, що він не мудрий, а дурний, якщо таке тобі підказує. Зовсім видужаєш — тоді їстимеш.

Це ще більше додало мені бажання швидше видужати. Ви ж знаєте, як я люблю морозиво!

На третій день після нашої з Павлушею розмови медичка послухала мене своїм

лоскотним холодним вухом, помацала мою ногу і сказала:

— Можеш потроху виходити, але дуже не бігай.

Як же то приємно замість стелі бачити над головою бездонно-голубе небо і дихати свіжим вітром, що лоскоче тобі шкіру ніжним дотиком, і чути, як привітно шепоче листя на деревах, і відчувати під ногами пружну землю, і чепуляти вулицею без усякої навіть мети, і усміхатися без причини, просто тому, що світить сонце, що муркоче на призьбі кіт, що рохкає у калюжі свиня — що життя прекрасне!..

І хоч ішов я, повторюю, без усякої мети, просто так, трохи пройтися (бо далекі прогулянки мені ще були строго-настроного заборонені), та ноги самі повели мене в бік вулиці Гагаріна. А мені ж на вулицю Гагаріна медичка навіть носа показувати не дозволила.

— Я знаю, всі зараз там дружно працюють, і тобі закортить, — мовила вона. — Такот, якщо я тебе там побачу, то просто при всіх візьму за вухо й поведу додому.

Я добре знав, що медичка — жінка серйозна і слів на вітер не кидає. Але... я нічого не міг зробити зі своїми ногами. Правда, я йшов не прямою дорогою, а робив добрячий гак. Бо спершу мусив же таки глянути на ту щоглу біля школи — як ви думаєте?! А що, як там... Хоча ми з Павлушею, звичайно, домовилися, що він уважно стежить за щоглою, кілька разів у день дивиться на неї і мені доповідає. Але що, як він запрацювався і...

На щоглі сиділа сорока і легковажно струшувала довгим хвостом. Побачивши мене, знялася й полетіла. Ніякого прапорця не було.

Тепер я міг спокійно чепуляти до вулиці Гагаріна.

Ще здалеку я почув веселу музику будівництва: дзвінко цюкали сокири, лунко перестукували молотки і голосисто виспівувала циркулярка, яку притягай з колгоспної столярні й поставили під нашвидкуруч збитим навісом біля електричного стовпа. І вся вулиця смолисто пахла свіжою стружкою. Все навколо гуло й мура-шилося — туди-сюди сновигали люди, несучи дошки, колоди, різне причандалля. Здебільшого то були мо-

лоді, гиряво стрижені здорові парубки, голі до пояса. Лише по зелених штанях і чоботях можна було впізнати, що то солдати. На підручних роботах у них були наші хлопці й дівчатка. Оно й Васько Деркач, і Степан Карафолька, і Вовка Маруня... Та й Павлуша десь там, мабуть.

Ремонтували хати, ставили нові тини й паркани.

І працювалося їм, видно, весело, з насолодою — хтось співав, хтось насвистував, хтось жарти відпускав, і враз вибухав дружний регіт...

Я став на розі за криницею з дашком і тільки заздро позирав на цю веселу, гамірливу метушню. Позирав і ховався за криницю. Не хотів, щоб мене бачили зараз тут — коли я не можу з ними, то навіщо... І раптом почув радісно-дзвінкоголосе:

— О! Ти вже видужав? Вітаю!

Позад мене стояла з відром у руках Гребенючка і привітно усміхалася.

Я почервонів і насупився. От же ж! І треба ж, щоб саме вона мене побачила!

— Дякую! — буркнув я і, не озираючись, пішов геть. Увечері я почав наступ на батьків.

— От, — тягнув я, скривившись як середа на п'ятницю. — Скільки ще мучитися! Я вже зовсім здоровий, а мені нічого не дозволяють! Так я захирію і зовсім ґигну. Я не можу більше. Ну, діду, ну ви ж наймудріший, ну, поясніть їм, що я вже здоровий.

Мені довго доводили, що я дурний, що я сам не розумію, який я був хворий, що краще зайвий день витримати, ніж потім знову лежати.

Словом, наша дискусія велася в одній площині: я доводив, що вони ж розумні й мусять мене зрозуміти, а вони казали, що я дурний і нічого не розумію.

Нарешті матері набридло, і вона сказала:

— Ну, гаразд! Домовимося так. Завтра останній день ти ще побудеш на карантині, а післязавтра, як усе буде добре, зможеш піти трошки попрацювати, тільки трошки, годинки півтори, не більше. І щось робитимеш легке, бо ти ж знаєш...

Останній день, коли чогось чекаєш, завжди найдовший, наймарудніший, найважчий. Це як оті останні хвилини на вокзалі перед відходом поїзда.

Уже попрощалися, поцілувались, уже радіо оголосило: "Проводжаючі, перевірте, чи не залишилися у вас квитки від'їжджаючих, і звільніть, будь ласка, вагони". Уже вкотре сказано: "То ти ж дивись, обережно! І одразу напиши, добре?" — а поїзд стоїть...

Я тинявся подвір'ям, безлюдними вулицями і нудився, нудився... Вулицю Шгаріна я обминав десятою дорогою. Я тільки здаля слухав веселий гамір будівництва. Зате до школи я підходив разів з десять. Мене мов на налігачі тягло туди, до тієї почорнілої від дощів, роз-сохлої і трохи скособоченої вітрами щогли, яка стирчала посеред шкільного двору. Під час шкільних лінійок на ній весело й урочисто майорів прапор, а в інший час вона втрачала своє високе призначення, і хлопці намагалися закинути на її вершечок чию-небудь шапку. Це вдавалося дуже рідко, але коли вдавалося, то робило щасливчика у той день славним на всю школу, а хлопцям завдавало великої втіхи, бо тоді влаштовували незвичайне змагання— хто зіб'є шапку грудкою. Кидали по черзі, кожен три грудки. Порядок при цьому був "залізний", і хто намагався його порушити (чи то кинути більше як три, чи то кинути поза чергою), той діставав потиличника! Якось мені сильно пощастило: я не тільки закинув шапку на щоглу, а й збив її, і шапка була не чия-небудь, а Карафольчина. Він нею дуже хизувався — біло-зозуляста кепочка з пиптиком зверху. Той день я завжди згадував, як один із найщасливіших у своєму житті. От і зараз, дивлячись на щоглу, я згадав той свій тріумф, і стало мені тепло на серці. І захотілося раптом закинути що-небудь на щоглу. Нишпорячи довкола очима, я пройшов подвір'ям, потім — за школу, туди, де був сад, пришкільна ділянка. Баба Маруся завжди на старій яблуні розвішувала сушити ганчірки. Та, звернувши за ріг, я враз забув про ті ганчірки. Увагу привернули малюнки, виставлені у вікні піонерської кімнати. То була постійно діюча виставка робіт гуртка малювання. Анатолій Дмитрович виставляв кращі малюнки своїх гуртківців у вікні, і ця виставка постійно поновлювалася.

Тепер усі малюнки були нові і всі присвячені тому, як рятували село від повені.

Затоплені хати, амфібії, навантажені різним скарбом, солдати знімають людей з дахів і таке інше.

А один малюнок... У мене перехопило подих, коли я глянув на нього. На тому малюнку був намальований я...

Темна, майже під стелю затоплена хата, у кутку ікона, перед якою горить лампадка, а посеред хати, тримаючись за дріт від лампочки, у воді — я...

Ну, звісно, то був малюнок Павлуші. І так гарнющо, так точно було намальовано, наче він сам перейшов це. От що таке художник. Молодець! Ну ж молодець! Він таки стане художником. Таки є в нього здібності.

У мене щодо цього — жодних сумнівів. І вперше я подумав про це без заздрості, а зі щирою радістю.

І я вперше відчув, яке це чудове почуття — гордість за друга.

Я довго розглядав малюнки. Були там кращі, були гірші, але з Павлушиним не міг зрівнятися жоден.

І мовчав же, сатана, ні слова мені не сказав.

От я зараз піду, прямо скажу йому, що він талант, і... дам у вухо. Щоб не задавався. Для талантів головне — не задаватися, їм обов'язково треба час від часу давати у вухо.

Я рішуче попрямував на шкільне подвір'я.

І раптом зупинився як укопаний. Біля щогли стояла. .. Гребенючка. Стояла і причіплювала до дротини, на якій піднімають на щоглу прапор, білу хустку.

Це було так неймовірно, що я просто отетерів.

Тю! То, виходить, один з трьох невідомих — це Гребенючка! Тю! А чого з трьох?

Може, вона сама все це й придумала! "Г. П. Г." — Ганна Петрівна Гребенюк. Але ж вона не Петрівна, вона Іванівна, її ж батько Іван Гнатович. І почерк же зовсім не її, дорослий почерк. І по телефону говорив басистий дядько. Вона ніколи в житті так голос не підробить. І листа ж дав мені офіцер на мотоциклі. І мені, і Павлуші. Павлуші? А може...

Може, Павлуші взагалі ніхто ніякого листа не передавав і нічого, а просто він з нею заодно.

Мовчав же, аж поки я перший не почав.

І "Г" — це Ганя. "П" — це Павлуша, а "Г" — це хтось третій — Гришко Бардадим абощо.

А я дурний...

Ні! Не може бути!

Павлуша не може бути таким підступним! Тоді взагалі нема правди на землі! Ні!

Єдине, що Павлуша міг, — не втриматись і розказати їй про листа (ми з ним тоді у сварці були). А може, вона сама того другого листа прочитала. Вона ж староста гуртка, збирає альбоми, а той же лист був у альбомі.

Прочитала й вирішила пожартувати. А може, навіть вирішила щось підстроїти, щоб посварити нас. Бачить, що ми помирилися, і це їй муляє. У-у, кирпа поганська!

Мені дуже кортіло підскочити зараз до неї і дзизнути добряче. Але я стримався. Це

ж означало б визнати себе переможеним. Ні! Треба щось придумати таке, щоб аж... Вона ж не знає, що я бачу, як вона чіпляє хустку. І цим можна класнучо скористатися.

Спокійно, Яво, спокійно, дорогий! Дихай глибше і тримай себе в руках!

Гребенючка потягла за дротину, і біла хустка поповзла вгору на верхівку щогли. Коли хустка вже була вгорі, Гребенючка злодійкувато озирнулась і дременула на вулицю.

Мене вона, звичайно, не помітила, бо я стояв за рогом школи, ще й за кущем.

Я ще кілька хвилин стояв отак, не рухаючись. У голові роїлися безладні думки. Я ніяк не міг придумати, що б же ж таке вчинити Гребенючці, як би її провчити. Іч, вирішила насмішки з мене качати! Ну, стривай! Будеш ти бачити!

Перше, що треба зробити, — це негайно зняти цю білу хустку. Павлуша не повинен її бачити. Якщо він не в спілці з Гребенючкою, то подумає, що це правдивий знак. А якщо в спілці, то мусить якось виказати себе, почне непокоїтися, чому нема на щоглі хустки, де вона поділася, і я таким чином дізнаюся.

Півхвилини — і хустка була у мене в кишені.

Сонце звернуло вже на обід, скоро Павлуша прибіжить додому. Я подався чекати його під хату.

Його чогось довго не було. Вже батько й мати Павлушині пообідали і знову пішли на роботу, вже всі сусіди з вулиці пообідали й порозходилися, а його нема та й нема. Я хвилюватися почав — чи, бува, не трапилося з ним чого. Коли це бачу — біжить. Захеканий, скуйовджений якийсь, а очі, як у зайця, що з-під куща вискочив, аж світяться.

Кинувся до мене і слова промовити не може, тільки хекає:

— Слу-хай!.. Слу-хай!.. Слу-хай!..

— Що таке? — питаю. — Горить десь чи знову повінь?

— Ні... Ні... Але... Слухай, він хоче її вкрати!

— Хто? Кого?

— Галину Сидорівну! Вчительку нашу!

— Хто?

— Лейтенант.

— Тю! Що вона — військовий об'єкт, чи що? Який лейтенант?

— Грузин отой, що ти з ним на амфібії їздив.

— Він що — здурів?

— Закохався! А ти знаєш, які в них звичаї? "Кавказьку полонянку" пригадуєш? Сподобається такому дівчина, він її хапає, зв'язує, на коня — і в гори!..

— А звідки ти взяв? Розкажи толком!

— Чув! На власні вуха, чув! Розумієш, почався обід, усі порозходились. І я вже збирався... Коли бачу, той грузин біля нашої Галини Сидорівни крутиться і щось їй нашіптує, а вона одмахується сердито і хоче йти, а він їй дорогу перепиняє. Це на подвір'ї у Мазуренків, за хатою, там, де груша напівусохла, знаєш. Ну, я сховався на городі в кукурудзі, дивлюсь, що ж воно буде. А вона йому: "Ну одійди, ну одійди, я тебе

прошу!" А він: "Нэ могу болше! Я тебе вкрату, панімаєш, да! Вкрату!" Вона щось йому сказала, я не почув, а він: "Севодня в одинадцать, після отбой". А вона як вирветься, як побіжить. Він рукою тільки — мах! — роздратовано і не по-нашому щось джерготнув, лайнувся, мабуть, а очі — як у вовка просто — зеленим вогнем палають...

— Ти диви... — знизав я плечима. — А такий буцімто класнючий дядько. Хлопця Пашківського врятував. І взагалі...

— Просто відчайдушний. А бачиш — дикий чоловік. Від такого усього можна чекати. Ще й заріже. В них у всіх кинджали, ти ж знаєш.

Мене враз огорнула гаряча хвиля рішучості. Після стількох днів вимушеної бездіяльності і нудьги душа моя прагла гострих відчуттів і дії.

— Треба рятувати! — твердо казав я.

— Самим? — недовіжливо глянув на мене Павлуша. — А чи посилимо?

— А чого там! Візьмемо добрячі дриняки, а як що, такий галас здіймемо — все село збіжиться. Ніде він не дінеться!

— А тебе ж з дому не випустять так пізно. Ти ж іще хворий вважаєшся.

— Та який там хворий! Сьогодні останній день. Я, знаєш, до тебе в гості піду, а потім ти мене вийдеш провести, і ми — фіть!

Мені аж самому весело стало, як я гарно придумав.

Ми домовились так: коли Павлуша прийде ввечері з будівництва, зайде до мене і запросить до себе, а я заздалегідь приготую добрячі замашні бойові дрини і сховаю в саду під парканом.

По тому Павлуша побіг швиденько пообідати — боявся, щоб на будівництві не подумали, що він сачкує. А я зразу пішов у ліщину вирізати палиці.

Про Гребенючку я Павлуші так нічого й не сказав. Не хотілося псувати йому настроїв. Крім того, у мене майнула думка: "Ану ж як Гребенючка з тим грузином заодно..." Не те що заодно, а просто він її залякав і примусив допомагати. І всю цю історію з листами вигадав для того, щоб мене й Павлушу випроводити з села на той час, поки він викрадатиме Галину Сидорівну. Щоб ми йому не заважали. Бо я чомусь подумав, що то ж він був тоді ввечері у вчительчинім саду. І він знає, що ми з Павлушею такі хлопці, що... І саме сьогодні, коли він збирається викрасти Галину Сидорівну, Гребенючка вивісила на щоглі умовний білий прапорець.

Я довго вибирав у ліщині, але вирізав два таки добрячих дрини. Обидва з такими балабухами на кінці. Просто тобі справжнісінькі довбні.

Я був сповнений рішучості битися до останнього. Я рвався в бій. А що? Якби вашу вчительку збирався хтось украсти, ви б сиділи склавши руки? Ага! Всидиш тут! Хоч вона й двійки нам ставила і з класу вигонила, але ж... І ВХАТ разом з нами організовувала, і в Київ з нами їздила, і співала разом з нами, і взагалі...

Якби завуча Саву Кононовича хтось крав, я б і пальцем не ворухнув. Або математичку Ірину Самсонівну. Будь ласка, крадіть на здоров'ячко! Ще спасибі сказав би. Ще допоміг би зв'язувати... А Галину Сидорівну — ні! Голови не пожалію!

За обідом я з'їв здоровенницький шмат м'яса — з півкіл о, не менше. А на картоплю

навіть і не глянув. Дід тільки крякнув, дивлячись на те. Але я на дідове крякання не зважив. Що мені його крякання, як мені сили були потрібні. А на картоплі сили не набереш, для сили м'яса треба. Це всі знають.

Увечері жодних ускладнень не було. Павлуша прийшов, запросив мене до себе, я пішов до нього, ми до пів на одинадцяту грали з ним у шашки, а тоді він пішов мене провести. Ми забрали дриняки і подалися до Галини Сидорівни. Зайшли, звісно, не з вулиці, а від тієї стежки за городами, якою я тоді на велосипеді їхав.

Пробралися в сад і зачаїлися в кущах, там, де колись лейтенант Пайчадзе від мене ховався. І як я тоді не втямив, що то він! На стежці ж навіть слід від мотоцикла був...

Кущі смородини, де ми сиділи, були трохи на узгір'ї, і звідси добре видно було і сад, і двір, і вчительчину хату.

Ми бачили, як Гатіна Сидорівна двічі виходила у двір, один раз воду з миски вихлюпнула, вдруге — у погріб. І щось не видно було, щоб вона хвилювалася.

— Слухай, — прошепотів я Павлуші. — Може, ти наплутав? Може, він сьогодні не крастиме?

Тільки-но я це прошепотів, як на стежці почулося ди-диркання мотоцикла. Ми притиснулись один до одного і завмерли.

Мотоцикл чмихнув і замовк, не доїжджаючи до вчительчиного саду.

"Конспірація! — подумав я. — А що, і я б так зробив".

За якийсь час на стежці зринула постать лейтенанта. Він рухався безшумно, ступаючи м'яко, мов кицька.

Пройшов повз нас, став біля крайньої з двору яблуні і раптом затьохкав по-солов'їному. Та так гарно, що якби зараз не серпень, можна було б подумати, що це справжній соловейко.

Рипнули двері. З хати вийшла Галина Сидорівна. От ду... От нерозумна! Чого вона випхалася?! З хати ж важче викрадати, а так...

Він почав їй щось тихо, але запально доводити, потім раптом схопив за руку.

— Пустити! — рвонулася вона. Ну все! Треба рятувати!

Я штовхнув Павлушу, ми вискочили з кущів і кинулися до лейтенанта. Разом, як за командою, змахнули палицями.

Він випустив руку Галини Сидорівни і, мов дерево на лісозаготівлі, упав.

— Тікайте! — гукнув я щосили Галині Сидорівні. І... І тут сталося неймовірне.

Замість того щоб тікати, вона кинулася до лейтенанта, впала біля нього навколішки і обхопила руками. І закричала одчайдушно:

— Реваз! Любий! Що з тобою?! Ти живий?!

Я не бачив у темряві, чи роззявив Павлуша рота, але думаю, що роззявив. Бо в мене нижня щелепа одвисла, мов заслонка.

І тут лейтенант, усе ще лежачи на землі, раптом пригорнув нашу Галину Сидорівну до грудей і вигукнув щасливо:

— Галя! Я живий! Я ніколи не був так живий, як сейчас! Ти сказала "любий"! Я — любий?! Вай! Как харашо!

Вона відсахнулася од нього, а він враз підхопився з землі і як вихор пустився танцювати лезгинку, одста-вивши вбік руки і вигукуючи:

— Асса!.. Асса!.. Вай! Какхарашо! Асса!

Я не раз бачив, як радіють люди, але щоб так хто-небудь радів, не бачив ніколи, слово честі. Потім він підлетів до нас, згріб нас в обійми і почав цілувати:

— Хлопці! Геноцвали! Дорогі маї! Як ви мені памагли! Спасібо! Дякую вам!

Далі так само раптово одпустив нас і став серйозний.

— Хлопці, — сказав він якось хрипко, приглушено. — Хлопці! Я лублу ваша вчителка! Лублу, да, і хачу щоб вона вийшла за мене замож. А вона... Вона каже, що це... непедагогічно, а?.. Панімаєте, любов — непедагогічно?.. Значіт, ваші мами не повинні були виходити за ваших пап, да, бо це непедагогічно, а? У-у! — він жартома зробив загрозливий рух у бік Галини Сидорівни, потім ніжно поклав їй руку на плече. — Ну, тепер вони уже всьо знають, да. Ховати нема чого. І тут уже я не віноват. Завтра напишу радителям.

Галина Сидорівна стояла, опустивши голову, і мовчала. Я подумав, як їй, нашій учительці, що все життя робила нам зауваження, було слухати все це при нас. Треба було щось таке зараз сказати, щоб вирятувати її з цього становища, але в голові було порожньо, як у старця в кишені, і я не міг нічого придумати.

І тут Павлуша звівся навшпиньки, придивляючись до обличчя лейтенанта, і сказав:

— Вибачте нам, будь ласка, але... але у вас онде кров на лобі. Мабуть, подрпались...

— Де? Де? — стрепенулася враз Галина Сидорівна. — Ой, справді! Треба перев'язати зараз же!

Молодець Павлуша!

— Натє, натє ось! — вихопився я, висмикуючи з кишені оту білу хустку, зняту зі щогли. Галина Сидорівна, не роздумуючи, схопила її.

— Ходімо швидше до хати. Тут нічого не видно. Треба промити, зеленкою змазати.

Ми з Павлушею нерішуче затупцяли на місці, не знаючи, іти нам теж до хати, чи лишатися надворі, чи зовсім забиратися звідси.

Але Пайчадзе підштовхнув нас у спини:

— Пашлі, пашлі, хлопці! Ходімо!

У хаті Галина Сидорівна заметушилася, шукаючи зеленку. Вона бігала з кухні в кімнату, з кімнати в кухню, грюкала дверцятами шафи й буфета, щось у неї летіло з рук, дзвякало, падало, розливалось, розсипалося — і ніяк вона не могла знайти тої зеленки.

Лейтенант дивився на неї розчуленими, закоханими, сяючими очима.

А ми дивилися на лейтенанта.

Ми дивилися на нього винувато і з каяттям.

Знайшовши нарешті зеленку, Галина Сидорівна заходилася перев'язувати лейтенанта.

І, дивлячись, як обережно, з якою ніжністю промивала вона йому ваткою чоло і яке

при цьому блаженство було написано на його обличчі, я подумав: "Які ті вчителі все-таки наївні люди. Вони думають, що ми діти, що ми нічого не розуміємо. Хе! Ви спитайте Павлушу про Гребенючку! А я, думаєте, про Вальку з Києва не думаю? Ого-го! Ми дуже добре все розуміємо. Прекрасно!"

— Вибачте, будь ласка, — зітхнув я.

— Будь ласка, вибачте, — зітхнув Павлуша.

— Та што ви, хлопці! — радісно заусміхався лейтенант. — Ето самий щасливий хвилина у моєй житті. І ето зробілі ви, да-да!

— Ми думали, що ви хочете вкрасти... — пробелькотів я.

— І думали рятувати... — промимрив Павлуша.

— Рятувати?! Га? Рятувати? Га-га-га! — заgrimів на всю хату лейтенант. — Слушай, Галя! Слушай, які в тебе геройські ученики! Вай, маладци! Вай! Ти права, їм не можна сварітися, да, нізащо не можна сварітися! І ви нікада не будете сварітися, правда? Ваша дружба буде завжди крепка, как граніт того доту! Ви на всю життя запам'ятаєте той дот! І ви, канешно, не сердитесь на нас за ту тайну, да? "Г. П. Г." — Герасименко. Пайчадзе. Гребенюк. Але все, що ви нині прочиталі там, святий правда.

Павлуша вирячився на мене:

— Д-де... що прочитали? Я знизав плечима.

— Як?! Ви хіба не були сьогодні біля доту? — тепер уже здивувався лейтенант.

Він глянув на Галину Сидорівну. Вона розгублено закліпала очима.

— А... а ця хустина? — Галина Сидорівна підняла руку з хустиною, яку я їй дав. — Це ж... це ж... та сама, я ж бачу. Це моя хустина, яку я дала Гані. Ой хлопці, не той...

Павлуша запитально глянув на мене. Я опустив голову:

— Це я... зняв. Він навіть не знає. Я випадково побачив, як вона чіпляла. Я думав, що вона якось дізналася і хоче покепкувати. Посварити нас знову.

— Та што ти! Што ти! — скрикнув лейтенант. — Таке скажеш — посварити! Савсем нааоборот! Ето ж вона всьо придумала, щоб помирити вас. Помирити, пані-маєш! Вона замечательний дівчинка!

Павлуша почервонів і опустив очі. І я раптом згадав, як я оббризкав Гребенючку грязюкою, а вона сказала, що вантажівка і що сама винна... І я теж почервонів і опустив очі.

Боже! Невже ж я такий бовдур, що весь час думав на неї казна-що, комарицею її називав, кровопивцею зловредною, а вона зовсім не така?! Невже?! Що ж тоді вона про мене думає? Вона ж таки думає, що я справжнісінький бовдур.

І це таки правда!

І ніхто цього не знає так, як я знаю!

РОЗДІЛ Останній, в якому історія наша за добрим звичаєм старих класичних романів закінчується весіллям

На другий день усе село облетіла звістка про те, що наша вчителька, наш класний керівник Галина Сидорівна Герасименко виходить заміж за старшого лейтенанта Реваза Пайчадзе.

Це було так несподівано, що всі аж роти пороззявляли від подиву. Ніхто ніколи нічого не помічав і не підозрював. Усім було відомо, що наша Галина Сидорівна дуже горда, неприступна і незалежна.

У неї закохувались — так!

Але вона — ніколи!

Вона ходила, як цариця, і ніхто не одважувався наблизитись до неї. У відповідь на неслівні залицяння вона тільки сміялася.

І ось виявляється, що вже понад рік вона кохала цього старшого лейтенанта і не признавалася ні йому і нікому в світі. Вона заборонила йому на людях навіть підходити до неї. Вона вважала, що вчителька не має права закохуватись, бо це принизить її в очах учнів, підірве її авторитет.

І хтозна, скільки б ще мучила вона лейтенанта і мучилася сама, якби не ми з Павлушею...

А тепер діватися вже було нікуди. Ото одне-єдине слово, що мимоволі зірвалося у неї з уст при нас і при ньому, відрізало їй шлях до відступу.

Наша Галина Сидорівна виходила заміж!

— Ну, дай їй Боже щастя, — казала баби.

— Хлопець він, видать, хороший.

— Кажуть, розумний, добрий...

— І не п'є...

— І пристойний який!

— Та що там казати — просто герой, та й усе! Дитину врятував!

— Жаль тільки, хороша була вчителька. Хто ще з тими гангстерами так возитиметься, як вона. Інша їх би й грамоти не навчила. Так би й ставили хрестики замість підпису.

— Кажуть, їхній полк взимку десь під Києвом стоїть.

— Отже, в казармі житимуть...

— Чого там у казармі! Офіцери в окремих квартирах живуть. Газ, ванна, холодильник — усе, що треба.

— А за рік, кажуть, він в академію поступатиме. На генерала вчитиметься.

— Дай їм Боже щастя!

А нам якось і не подумалося, що це ж вона вже не буде більше нашою вчителькою. Ми були схвильовані й збуджені, ми зібралися всім класом, щоб обговорити цю надзвичайну подію. Ще б пак! Не щодня твоя вчителька виходить заміж. Та ще яка! Класна керівницка, яка веде тебе і виховує буквально з першого класу, яка знає тебе як облупленого і до якої, незважаючи на її "вийди з класу" і двійки, ти звик, може, більше, ніж до рідної тітки, бо рідну тітку бачиш переважно на свята, а її щодня з ранку до вечора.

Але з обговорення нічого не вийшло. Ми тільки гмикали й колупали підборами землю. Хтось (здається, Антончик Мацієвський) спробував пожартувати, хихикнув, але його одразу затюкали, він принішк і рота більше не розтуляв.

Нарешті серед загальної тиші Гребенючка тремтячим голосом промовила:

— Не буде в нас уже такої класної керівнички... Ніколи... Кого б не призначили...

І лише тут ми збагнули, що наша Галина Сидорівна більше не наша, що ми розлучаємося з нею назавжди. І ми похилили голови, і запала мертва гнітюча тиша.

І я раптом відчув, просто фізично відчув, як щемить не тільки моє власне серце, а серця всіх — і Павлуші, і Гребенючки, і Колі Кагарлицького, і Карафольки, і Васька Деркача, і Антончика Мацієвського... Наче серця наші були з'єднані між собою тоненькими невидимими дротинками і по тих дротинках враз пустили струм — щемливий струм суму.

— Знаєте, — тихо мовив Павлуша. — Треба попрощатися з нею. І так, щоб вона запам'ятала це на все життя.

— Правильно, — сказав я.

— Правильно, — підхопила Гребенючка.

— Правильно, — підхопив Карафолька.

І всі по черзі сказали "правильно", наче інших слів не було на світі.

— Яюсь урочисто так, знаєте, — вів далі Павлуша. — Зібратися в класі, принести квітів, підготувати виступи.

— Правильно, — знову сказав я, — і...

Я хотів сказати щось на доповнення до Павлушиних слів, та жодної думки, як на зло, у голові в цю мить не було. Але я вже сказав "і", то мусив вести далі.

І я сказав:

— і... правильно!

Це було смішно, але ніхто навіть не посміхнувся. Такий в усіх був настрій.

Для підготовки урочистого прощання з Галиною Сидорівною вирішили обрати спеціальну комісію. Почали обирати і обрали Карафольку, Колю Кагарлицького і Гребенючку. Ні Павлушу, який висунув саму ідею прощання, ні мене в комісію не обрали. Вони, мабуть, вважали, що для такої серйозної справи ми не годяться.

Прощатися вирішили у переддень весілля.

Часу для підготовки вистачало — майже два тижні.

Ну, що ж, хай готуються...

А ми з Павлушею сіли на велосипеди і гайнули до Вовчого лісу. Хоч це вже було й не так цікаво, але ми мусили все-таки прочитати, що там написали оті "троє невідомих", оті "Г. П. Г.".

У лісі, біля доту, було тихо й урочисто. І яюсь не хотілося порушувати цю тишу. Мимоволі ми намагалися ступати безшумно.

Павлуша засунув руку в розколину над амбразурою і витягнув згорток: у прозору поліетиленову торбинку було загорнуто якийсь папір.

Павлуша розгорнув, і я зразу пізнав почерк — чіткий з нахилом у лівий бік, кожна буквочка окремо (почерк старшого лейтенанта Пайчадзе).

Ми сіли на холодну замшiлу кам'яну брилу, я обняв Павлушу за плечі, притулився головою до його голови, і ми почали мовчки читати.

"Дорогі друзі! Яво і Павлушо! — писалося там. — Це дуже-дуже добре, що ви помирилися. Наша таємниця тепер не потрібна. Бо все це придумувалося для того, щоб вас помирить. І ми сподіваємося, що ви за це не образитеся на нас.

Ми хочемо від усього серця побажати, щоб свою дружбу ви пронесли через усе життя. Свята це справа — дружба. Найсвятіше і найчистіше почуття у світі. І найчистіше воно в дитинстві. Бережіть його й шануйте! Бо найвірніші, найбільші, найкращі друзі в світі — це друзі дитинства. І той, хто на все життя збереже друга дитинства, той щасливий! А хто не збереже, тому гірко буде. Бо дитинство не повторюється...

Пам'ятайте про це, хлопці!

І хай ваша дружба буде міцна, як ці кам'яні брили доту, що є пам'ятником справжньої дружби — дружби до останньої краплі крові...

Г. П. Г."

Ми вже давно прочитали цього листа, але все ще сиділи не рухаючись і мовчали.

І так, як тоді, на горищі в баби Мокрини, коли Павлуша витяг мене з води, я раптом відчув шалену, гарячу радість від того, що він поруч, що ми помирилися.

Невже я міг бути з ним у сварці?! І не розмовляти?! І проходити повз нього, наче незнайомий!

Безглуздя якесь! Невідь-що!

Але... невже ж оце Гребенючка писала цього листа?!

Не вкладалося в голову! Хоч убий!

Вибачайте, але я ще не міг звикнути до думки, що Гребенючка і — раптом — хороша, цяця!

То лише в книжках так буває, що герой тільки — рраз! — і вмить повертається на сто вісімдесят градусів: з поганого робиться хорошим, з хорошого поганим, кого ненавидів, одразу починає любити і навпаки.

Я так зразу не можу.

Я буду поступово.

Мені треба звикнути.

Звичайно, листа писала не Гребенючка, а Галина Сидорівна. Ну, писав у буквальному розумінні Пайчадзе, але придумувала, диктувала Галина Сидорівна. Він би так не написав, хоча б тому, що він мови не знає.

Виявляється ж, Галина Сидорівна й ту розмову зі мною по телефону йому написала, і він читав з папірця (тому й повільно, та й щоб акцент збити).

Взагалі, вони думали, ніби все буде дуже легко й просто, що вони трошки поведуть нас за носа з тими загадковими інструкціями, заохотять робити таємно один від одного одну і ту ж справу (через те й на різний час призначали!), а потім зіштовхнуть носами й примусять помиритися. Намічалось, що ми будемо по черзі розкопувати й розчищати дот, щоб врешті створити тут музей бойової слави. Пайчадзе заздалегідь навіть маленьку саперну лопатку там заховав.

Але вийшло все не так, як гадалось й планувалося.

Несподівано, після того як Пайчадзе уже вручив мені й Павлуші листи, були оголошені по тривозі військові навчання.

В армії, виявляється, завжди так: ніхто нічого не знає, ні солдати, ні офіцери, і раптом тривога — бойова готовність номер один! І все! А що, це правильно — армія щохвилини мусить бути готовою до бою.

Добре, що хоч Пайчадзе зі своїм підрозділом лишився в таборі — "в охороні". Бо Галина Сидорівна сказала йому:

"Роби тепер, що хочеш, але щоб хлопці мої даремно не хвилювалися й не переживали!"

Отож він увечері після побачення з нами біля доту їздив звітувати їй, а я його у садку і вгледів і наробив шелесту (правда, він перечекав у кущах і потім таки зустрівся з нею).

І на ранок довелося йому дзвонити мені по телефону. А Павлуші листа в альбом для малювання то ж, звичайно, Гребенючка підклала непомітно. Взагалі, всю ту кашу заварила таки Гребенючка. Вона, бач, не могла дивитися, як мучиться і страждає Павлуша. Він, виявляється, страждав і мучився (а я, дурень, думав... Юдою його називав!).

І вирішила Гребенючка нас помирити. Але сама цього зробити вона не могла, бо знала, як я її люблю, вийшло б усе навпаки.

І прийшла вона радитися до Галини Сидорівни. А Галина Сидорівна підпрягла до цього діла свого грузина. І вже втрьох вони розробили план операції.

Гребенючка прямо сказала:

— Треба щось цікаве придумати. Бо вони такі хлопці... Вони просто так на вудочку не клонуть. Дуже вредні. Треба якусь загадкову таємницю. Оце вони люблять!

Ну й що! Подумаєш! А хто це з хлопців не любить, щоб було цікаво, не любить таємниць і загадок!

А взагалі, з тим розкопуванням доту — то була наївна вигадка. Ми б одразу розшурупали, що то несерйозно, і їхня затія провалилася б.

— Скажи, Павлушо!

— Ага!

— Якби ми придумували, ми б щось таке придумали, що о-го-го.

От не знаю, що та комісія зараз думає, в яку нас не обрали. Звичайно, вони всі відмінники, серйозні, позитивні люди, але ж фантазії у них, як кіт наплакав, їй-богу! А тут же треба щось таке грандіозне, небувале, космічне.

— Ой! Слухай! — раптом скрикнув я. — А давай...

І, захлинаючись, я почав викладати йому свою ідею.

— Молодець, Яво! — скрикнув він. — Молодець! Геній! Я завжди казав, що ти геній!

— Тільки щоб ніхто не знав, — сказав я. — Хай вони собі готуються офіційно, а ми...

— То буде наша таємниця, — підхопив Павлуша. — Таємниця двох невідомих!

Ми почали готуватися у той самий день. Бо те, що ми задумали, вимагало дуже копіткої роботи і часу

Добре, що з відбудовою вулиці Гагаріна було вже закінчено, бо ми просто не встигли б. Вулиця Гагаріна стала ще кращою, ніж до стихійного лиха, як лялечка.

Тепер усе село готувалося до весілля.

Такого весілля наше село ще не знало.

Улюблена всіма вчителька виходила заміж за героя-лейтенанта, який разом зі своїми солдатами самовіддано рятував село від повені.

У колгоспному саду теслярі збивали довжелезного, майже на кілометр, стола. За цим столом мало всістися все село, до одного чоловіка, і рятівники-солдати, і гості...

Той стіл було радіофіковано: щодесять метрів стояли переносні мікрофони, а на деревах висіли гучномовці — щоб того, хто виступатиме з тостом, чули всі.

Це було класнучо!

А ми з Павлушею готувалися собі окремо...

За три дні до весілля з Грузії прилетіли родичі й друзі нареченого, їх було чоловік сто, не менше. До Києва вони закупили цілий літак ТУ-104, а з Києва замовили три автобуси і одне вантажне таксі. На тому вантажному таксі приїхало десять бочок грузинського вина і вже не знаю скільки ящиків з мандаринами, апельсинами, гранатами, чурчхелою та іншими кавказькими ласощами.

Вся наша самодіяльність під керівництвом Андрія Кекала ночами до самісінького ранку провадила репетиції нової програми для весільного концерту.

"Цвяхом" програми був новостворений "хор старійшин" (тобто дідів і бабусь).

Кекало десь вичитав, що в Грузії є такий хор, і негайно вирішив створити і в себе.

Хоч як дивно, наші дідусі й бабусі охоче відгукнулися на цю ідею. І вийшов могутній хор. Бо чого-чого, а дідів і бабусь у нас таки багато. Сусіднє село так і зветься ж — Дідівщина. У нас довго живуть люди. Оно баба Трин-дичка сто десять одмахала. А вісімдесят— дев'яносто — це в нас дуже просто. Професор з інституту довголіття з Києва приїжджав, то казав, що це через те, що в нас добра вода — раз, свіже повітря — два, люблять працювати — три і майже нема лихих людей — чотири...

А я думаю, що головна причина в тому, що в нас веселий народ, усі люблять жартувати й сміятися.

А сміх — це здоров'я! І той хор дідів усі пісні, казали, розучує веселі, жартівливі.

Це було класнучо!

А ми з Павлушею готувалися собі окремо... І от надійшов переддень весілля.

Комісія скликала нас усіх, увесь клас, вранці на шкільному подвір'ї і доповіла про свою роботу. Вирішили отже, так.

Спершу святково прибираємо клас. Щоб був, як під час екзаменів: стіл, накритий китайкою, від дверей килим-доріжка, на столі і на вікнах квіти.

Потім ідемо додому, вбираємося у все найкраще, по-святковому. Кожен бере букет квітів. Це — обов'язково. Сідаємо за свої парти. Рівно о другій годині (як на урок— ми на другій зміні останній рік училися) прийде Галина Сидорівна, її вже попередили вчора. Перша виступить Гребенючка (голова комісії). Скаже дівчаче слово від класу. В неї написано дві сторінки. Вона прочитала — всім сподобалося, навіть мені: добряче

написано, хоч надто жалісно. Потім виступить Коля Кагарлицький і скаже хлоп'яче слово від класу. В нього було написано аж три з половиною сторінки, і теж добряче — з іменами, фактами, мене з Павлушею згадує, наші вибрики, даруйте, мовляв, за все...

Третім виступить Карафолька і прочитає... вірша. Власноручно складеного вірша. Це було для всіх нас страшенною несподіванкою. Ми ніколи й гадки не мали, що Карафолька може скласти вірша. А він раптом...

Створював свого вірша Карафолька рівно стільки, скільки Господь Бог землю — шість днів.

Та, на мою думку, наслідки були значно гірші.

Хоча дівчаткам вірш дуже сподобався, особливо останні рядки:

Ми вас дуже по-справжньому любимо,
і ніколи ми вас не забудемо.

Ми з Павлушею, як спеціалісти, вважали, що вірш Карафольчин, або, як він його сам, червоніючи, називав — "мадригал", потребує ще серйозної авторської доробки. По-перше, такі, наприклад, рядки, як:

Ви навчили любити нас префікси,
Корені слів, закінчення й суфікси.

Окрім того, що з художнього боку це було не дуже досконало, це було ще й брехнею, бо людина зі здоровим глуздом не може любити префікси й суфікси.

По-друге (і це головне!), "мадригал" був неконкретний — у ньому жодного разу Галина Сидорівна не називалася на ім'я.

Карафолька почав бити себе в груди і присягатися, що він дуже старався, але в нього нічого не вийшло.

Не ставала Галина Сидорівна у рядок, хоч ти лусни! Якби вона була, скажімо, Ганна Іванівна (як Гребенючка), то все дуже просто: "Дорога наша Ганно Іванівно!",

"Ми вас любимо, Ганно Іванівно!", "Не забудемо Ганну Іванівну...". Але називати її Ганною Іванівною, коли вона Галина Сидорівна, було б нетактовно.

А "Дорога наша Галино Сидорівно" ну, не читалось аж ніяк. То вже були не вірші, а чистісінька проза. Тому й довелося обмежитися безособовим: "Дорога і любима учителько!"

Це так доводив Карафолька. Але ми з Павлушею заперечили, що справжній поет тим і відрізняється від графомана, що вміє долати творчі труднощі.

Карафолька густо почервонів і похилив голову.

Але тут на нас усі затюкали, і ми змушені були визнати, що так, звичайно, вірш можна читати, бо це ж не для друку, а якби для друку, тоді інша річ...

На завершення урочистого прощання Антончик Ма-цієвський сфотографує Галину Сидорівну з усім класом. І ми подаруємо їй цю фотографію зі зворушливим написом і всі-всі розпишемося.

Отак придумала наша комісія.

Ну що ж, для офіційного прощання цілком задовільно. Усі з цим погодилися. І розійшлися.

А о пів на другу зустрілися знову.

Надзвичайно святкові, гарно вбрані, чистенькі, з величезними букетами квітів, ми в урочистому мовчанні пройшли по килимі-доріжці за свої парти, сіли й почали чекати.

Наш друг восьмикласник Вовчик Маруня бездоганно організував "службу безпеки", і ми були спокійні, що цікава пацанва не зіпсує нам справи. Бо то такий нахабний народ, що пообліплював би всі вікна, почав би хихикати і гогокати і все б зірвав. Вовчик розставив пости і блокував усі входи і виходи.

Хвилин з десять ми сиділи й мовчали.

І це наше мовчання було якоюсь наче увертюрою до всього того, що мало відбутися. Ми згадували все, що пережили разом з Галиною Сидорівною за ці сім довгих років. Вона була нашою першою вчителькою, коли ми прийшли до школи у перший клас. А ми були її першими учнями. Вона тільки закінчила тоді одинадцять класів і перший рік почала вчителювати в молодших класах. Вона вчила нас і вчилася сама — заочно у педінституті. Ми закінчили п'ять класів, а вона педінститут. Ми складали перший у своєму житті екзамен, а вона — державні іспити. І з учительки молодших класів вона стала викладачем української мови і літератури. І продовжувала нас учити. І довела до восьмого класу. Ми думали, що й у восьмому класі вона буде, і в дев'ятому, і в десятому. Аякже!. І от...

Це якось просто не вкладалося в голову. Невже вона більше не буде нашою вчителькою! Ніколи більше не ввійде в клас легкою й швидкою ногою, не кине журнал на стіл, не спитає дзвінка, як завжди, одне й те саме: "Ну, хто з вас не приготував на сьогодні завдання? Признавайтесь!" Після цього запитання я майже завжди лягав грудьми на парту, ховаючись за спину Карафольки, що сидів переді мною. Але вона завжди помічала це і казала: "Рень, до дошки!" І я підводився червоний як мак і, зітхаючи, плентався до дошки... Невже цього не буде ніколи?!

Ні-ко-ли! Чи не вперше в житті це безжальне слово так вразило мене!.. Серце моє стислося...

У коридорі — знайомі легкі й швидкі кроки.

Я не знаю, як це вийшло, але враз ми всі, мов по команді, не змовляючись, підхопились і встали ще до того, як вона зайшла. Домовленості про це не було.

І коли вона рвучко, як завжди, розчинила двері, ми вже стояли за партами з букетами в руках, — нерухомо як укопані.

Але вона не зразу розчинила двері. Ні. Ми чули, як вона підійшла, спинилася перед дверима. І якусь хвилю стояла, не наважуючись зайти. Вона стояла там, а ми стояли тут. І це була мить, яку важко передати...

І ось двері розчахнулися і вона завмерла на порозі.

Вона повільно обвела нас усіх поглядом — здається, зазирнула кожному в очі. І мовчки простягла до нас руки — наче хотіла всіх разом обняти.

Іуби в неї тремтіли, підборіддя тремтіло, вона часто-часто кліпала очима. І тут ми помітили, що вона... плаче...

Що тут знялося! Буря!

Дівчатка враз голосно заревли і кинулися до неї, і обхопили, обліпили її з усіх боків, і почали цілувати плачучи.

А ми, хлопці, як по команді, повернули голови й стали дивитися у вікно, кривлячись і кусаючи губи. І ковтали, і ніяк не могли проковтнути щось туте, що ніби застрягло у горлі.

Який тут міг бути художній виступ Гребенючки і художньо-гумористичний виступ Колі Кагарлицького, не кажучи вже про Карафольчин "мадригал"?

Усе суньголов полетіло к бісовому батьку!

А потім ми вийшли зі школи і, згуртувавшись табунцем навколо Галини Сидорівни, пішли на річку, а тоді в поле, а тоді до лісу... І ходили так довго-довго, до самісінького вечора. І майже нічого не говорили, просто отак ходили разом і не хотіли розлучатися. А тоді в лісі посідали на галявині кружка навколо неї і співали пісень. Довго-довго... І ніхто не викрикував, як то буває, всі дуже старалися, і виходило так гарно, як ніколи. І пісні вибирали всі ліричні, мелодійні, що хапали за душу. І в дівчат по щоках текли сльози, та й не тільки в дівчат... І ніхто не ховався, бо чого ж ховатися, як пісня бере за душу.

А на другий день було весілля.

Ну, що вам сказати?

Щоб описати це весілля, мабуть, треба було б запрягти всю Спілку письменників.

Скажу тільки, що такого бучного свята в нашому селі не пам'ятали найстарезніші діди.

Певно, його й не було зроду.

За одним столом сиділо геть усе наше село та ще пів грузинського села, та ще майже цілий полк солдатів, та ще начальство з району

Це було не тільки весілля.

Це було свято дружби народів.

Гучномовці не змовкали ні на хвилину, і всі тости було чути, мабуть, аж у сусідніх селах.

Дитячий стіл був накритий окремо.

І що вже того лимонаду ми понапивались і морозива, цукерок та різних грузинських ласощів понаїдалися — од пуза!

Весілля почали гуляти десь в обід. Але ми з Павлушею чекали смерку. Нам для нашого сюрпризу була потрібна темрява. Обов'язково.

Та що більше розгулювалося весілля, то тривожніше ставало в мене на серці. У колгоспному саду стояв такий галас, сміх і гармидер, що як далі так піде, то на наш сюрприз ніхто й уваги не зверне, просто не помітить ніхто. Вихід був один — оголосити по радіо, через гучномовець. Але ні я, ні Павлуша цього зробити не зможемо, бо будемо зайняті.

Отже, доводилось у нашу "таємницю двох невідомих" втаємничувати когось третього, бо інакше все могло зірватися.

Павлуша зиркнув на мене, потім одвернувся і несміливо пробубонів:

— Може... Ганю? Я махнув рукою:

— Давай!

Яка зрештою різниця? Треба, щоб хтось просто оголосив, а хто, врешті-решт, байдуже.

Так Гребенючка стала учасницею ще однієї "таємниці трьох невідомих".

І от нарешті смеркло.

Ми з Павлушею тихцем, щоб не привертати до себе уваги, вихопилися з гамірного весільного гурту і гайнули додому. Там ми обережненько винесли з сараю свою "таємницю", приторочили до багажника, сіли на велосипеди і поїхали в поле, що за колгоспним садом, де гуло весілля.

Погода була чудова, така, як треба, і небо чисте, і вітер є. Почали запускати. Не дуже-то легка виявилася ця справа. Хоч запускали й з велосипеда. Я мчав на велосипеді, стискаючи в руді катушку а Павлуша біг позаду, підтримуючи його. Аж ось нарешті злетів, знявся й пішов-пішов. Все вище й вище вгору... Кинувши велосипед, я обережно розмотував величезну саморобну катушку.

Підбіг Павлуша з кошиком у руках. Почав допомагати, бо вже важко було тримати.

Ну от, усе! Катушка розмоталася.

— Ну, підключай! — кажу я, а в самого серце — як телячий хвіст, — вийде чи не вийде...

Павлуша порається біля кошика, руки в нього тремтять.

І...

Я навіть сам не сподівався, що буде так класнучо.

У темно-синьому небі барвисто засвітився чарівний ліхтар. "Слава Галині Сидорівні!" — золотом палали на ньому слова з одного боку.

"Бажаємо щастя!" — червоно світилося з другого боку.

"Не забувайте нас!" — жовто промінилося з третього. А з четвертого боку щасливо усміхався чорновусий красень лейтенант. Абсолютної портретної подібності з нареченим, звісно, не було, але що ви хочете — без натури, по пам'яті сам Анатолій Дмитрович не намалював би краще.

Ви вже, мабуть, здогадалися, що то був змайстрований нами величезний коробчастий повітряний змій. (Павлуша ж змалечку мріє стати льотчиком, ми тих зміїв з ним попоробили — ого-го.) І потім Павлуша його розмалював фарбами. Усю душу льотчика й художника вклав він у того змія.

А я придумав "електрифікацію" (спершу ми думали просто вдень запустити, але хіба ж той був би ефект!).

Запускали на тоненькому двожильному дроті (спеціально до району в електромагазин по нього їздили). Акумулятори і лампочки від тракторних фар випросили в мого тата-механізатора.

Я навіть не думав, що так буде гарно!

Тільки-но змій засвітився, ми почули, яку гучномовцях пролунав дзвінкий Гребенюччин голос:

— Увага! Увага! Просимо всіх подивитися в небо! Увага! Увага! Просимо всіх подивитися в небо!

На якусь мить весільний гамір ущух, запанувала тиша. А потім враз вибухнули оплески, крики, сміх. "Молодці! Молодці!" — чулося крізь той галас.

Я глянув на Павлушу, усміхнувся і підморгнув. І він підморгнув і усміхнувся у відповідь.

Ми були щасливі. Наш сюрприз удався. Він світився високо в небі, і його бачило водночас геть усе наше село, і півгрузинського, і цілий полк солдатів, і всі гості з району...

Такого тріумфу в нас ще не було за все наше життя. Класнючо ми придумали! Таки молодці! Минала хвилина, друга...

Оплески вщухли, весільний галас набрав іншого забарвлення, хтось уже зривався на спів.

Весілля розгулювалося. У небо вже, мабуть, ніхто й не дивився.

Нам треба було закінчувати. Тим паче, що вітер од-носив нашого змія в поле, у бік лісу, і його вже з саду не видно було.

Але закінчувати було дуже важко. Такого величезного змія ми ще не запускали ніколи. Та й вітер був дужий. Просто виривав дротину з рук. Я ледве втримував. Павлуша помагав мені лише однією рукою, бо в другій тримав кошик з акумулятором.

Нас тягло по полю, наче собачат на мотузці.

І раптом...

Вітер шарпонував змія так, що ми трохи не попадали. Щось там у змії блиснуло, і лампочки згасли. А за мить десь ізбоку засвітилася на змієві червона цяточка і почала більшати.

— Вимкни! — крикнув я Павлуші.

Павлуша смикнув на себе кошик з акумулятором, обриваючи контакти, але було вже пізно. Змій уже горів, падаючи на землю. Він був із сухих дерев'яних планок, обклеєних цупким папером, і спалахнув, як сірник. Долітаючи до землі, він уже палав, мов величезний смолоскип.

Змій з тріском упав на землю, розсипаючи іскри. І враз земля спалахнула і загорілася навколо нього. І тут серце моє сповнилося жахом. Це ж на узліссі! Там же лежить скошене сіно, яке ще не згребли!

— Павлушо! — скрикнув я і кинувся туди. Павлуша пустив на землю кошика і рвонувся за мною.

Та хоч як прудко мчали ми, вогонь був ще прудкіший. Поки ми добігли, він розпросторився уже метрів на двадцять по фронту — в один і в другий бік від палаючого змія — і біг далі, злизуючи вогненними язиками сухе сіно, що покосами лежало на землі. І вже з тріском займалися кущі на узліссі.

Загориться ліс — буде лихо!

Я знав, що таке вогонь.

Позаторік загорілася хата Чучеренків. Спалахнула, як свічка. І поки люди добігли з

поля, згоріла дотла. Самі головешки лишилися.

Не можна гаяти ні секунди.

Я на бігу зірвав із себе новий святковий піджак і кинувся просто у вогонь, топчучи його ногами і збиваючи полум'я піджаком.

Павлуша був без піджака, у самій сорочці. Він кинувся до кущів, рвонув кілька гілок з листям і ними став збивати вогонь.

Холоші штанів почали тліти, страшенно пекло в ноги, ми задихалися від диму й жару, але продовжували боротися з вогнем.

А з саду лунав веселий весільний галас, регіт, пісні. Ніхто не бачив, не знав і не підозрював, що тут коїться... І як не гукай — ніхто не почує.

— Сіно, сіно відгребти треба! Щоб далі не займалося! — почув я раптом голос... Гребенючки.

Я обернувся.

Жмутом гілок вона квапливо одгрібала сіно, яке ще не загорілося. Правильно! Спершу треба перепинити шлях вогню, щоб не ширився далі, а тоді вже гасити. Я кинувся допомагати їй. Павлуша теж.

Як потім з'ясувалося, оголосивши по радіо, вона зразу побігла шукати нас. І бачила, як тягло нас по полю, як спалахнув змій. І побігла нам на допомогу.

Ми швиденько одгребли сіно й кинулися знову в бій з вогнем.

Утрюх справа пішла краще. Вогонь почав потроху відступати. Вже більше було диму, який несамовито їв очі, так що сльози струменіли по щоках безперестанку. Але ми, незважаючи ні на що, з усіх сил боролися з вогнем.

І нарешті він скорився і згас.

Ми ще довго ходили по згарищу, затоптуючи жаринки, щоб не розгорілося знову. І от усе скінчено.

Знеможені, ми посідали на землю й сиділи мовчки, лише презиралися, важко дихаючи.

Обличчя в нас були закіптюжені, аж чорні, попалений одяг звисав клаптями.

Я глянув на Гребенючку і всміхнувся.

А вона таки молодець. Справді-таки молодець! їй-богу! Не кинула нас у біді, не втекла, не злякалася вогню. Навпаки! Билася з полум'ям, як... як тигриця.

Молодчинка!

І я подумав:

"Цікаво, мабуть, було б намалювати таку картину: сидять троє після того, як загасили пожежу, — обідрані, брудні, закіптюжені, але щасливі, як воїни-переможці..."

І ще я подумав, що, мабуть, і Гребенючка, і Павлуша таки стануть художниками. Ну, що ж. Нехай! А чому ні, як є здібності? Бач, якого змія розмалював Павлуша. Краса, а не змій був.

І раптом у мене виникла несподівана думка: хоч би ким ми стали в житті, а воїнами — станемо обов'язково. Скінчимо школу й підемо до армії. І може, навіть потрапимо в ці табори, що в нашому лісі. До полковника Соболя.

Ото було б класнучо!

І будемо ми з Павлушею дружити найміцнішою, найвірнішою солдатською дружбою — до останньої краплі крові.

Ну, а... Ганька? Гребенючка? Ну, що ж, нехай буде й Ганька!

Нехай буде Ганька-кулеметниця! Як у фільмі про Чапаєва. Нехай!..

Та коли я висловив цю свою думку, Павлуша презирнувся з Гребенючкою, шморгнув носом і сказав:

— От любиш ти, Яво, гучні слова! Ну нащо оте — "до останньої краплі крові"?.. Може, все-таки збережемо трохи крові, га?.. І в солдати йти, може, не обов'язково... Ті, хто в інститути вступає, не йдуть же... Підтягтися тільки з навчанням треба!..

А Гребенючка жалібно подивилася на мене й зітхнула:

— Пробач... Не хочу я бути кулеметницею!.. Я художницею хочу!..

— Ану вас!.. Борці за мир! — махнув я рукою. І ми всі троє весело засміялися.